
SCRIPTUM NR 41

Red. Egil Johansson

Rapportserie utg. av Forskningsarkivet
vid Umeå Universitet

ISSN 0284-3161 ISRN UM-FARK-SC--41--SE

BYABÖN OCH BÖNBYAR I GAMLA UME SOCKEN

(Umeå, Sävar, Vännäs och Vindelns socknar)

SVEN HANSSON

(Elektronisk version utan bilder, maj 1997)

FORSKNINGSARKIVET

Umeå universitet
901 74 UMEÅ Tel. 090-166571 Fax. 090-166643

MAJ 1996

Förord

En hittills till stora delar obekant sida av norrländskt kyrkoliv har Sven Hansson med stor kringssyn och vetenskaplig akribi lyft fram i denna rapport. Byabönsinstitutionen får i hans framställning sin tydliga gestaltning i umebygdens fromhetsliv. Nytt material i form av personliga intervjuer med informanter som med egna minnen tecknat byarnas liv ställs samman med idog källforskning i hävderna och arkiven. Turordningen mellan gårdarna att hålla byabön, bänkplatserna i det stora köket, bönerna, läsningen och sången återspeglar i mycket livet i sockenkyrkan. Bönprästlängden med generationer av betrodda bönpräster överraskar med sin utförlighet. Helhetsbilderna för miljön och detaljerna i det liturgiska programmet med psalmbok och postilla ger framställningen lokalfärg och djup inlevelse.

Sven Hanssons bidrag till norrländsk kultur- och kyrkohistoria är nytt och mönsterbildande. Det väcker nya tankar till liv kring den levande byagemenskapen och möter därvid strömningar i dag, som söker efter helhet och personligt djup i vår egen kultur. Det har varit en förmån och glädje att få följa arbetet med denna mycket väldokumenterade lokalhistoriska skildring som vuxit fram och tagit form i nära anslutning till Forskningsarkivets nyetablerade miljö. Vår tacksamhet till författaren är stor för delad gemenskap och glädje och vi instämmer i alla hyllningar på hans 80-årsdag instundande 28:e dennes.

Umeå i maj 1996

Egil Johansson

Innehållsförteckning

BÖNBYAR OCH VANDRINGSBYAR.....	3
KOLONISATION OCH BYABÖN.....	8
FRÅN KYRKOÅNGSPLIKT TILL BYABÖNSPLIKT.....	10
BYAPRÄSTER och VANDRARPRÄSTER.....	14
"BÖNPRÄSTLÄNGD" FÖR GAMLA UME SOCKEN	17
UME SOCKEN.....	17
SÄVAR SOCKEN.....	20
VÄNNÄS SOCKEN.....	22
VINDELNS (DEGERFORS) SOCKEN	23
SÖNDAGSHELGD, KYRKBESÖK och BYABÖN	25
KYRKOÅR - BÖNÅR - BÖNTUR - BONDENS ÅR.....	27
BYABÖNEN - FAMILJERNAS GUDSTJÄNST.....	28
NÄR KÖKET BLEV KYRKA.....	29
"DET VAR SOM I KYRKAN"	31
BYABÖNEN - SOM DEN LÄSTES I GAMLA UME SOCKEN	32
BÖNROTE - HUSFÖRHÖRSROTE - SKOLROTE	35
FRÅN HUSFÖRSAMLINGSMILJÖ TILL FÖRENINGSGEMENSKAP	38
Bönbyabeskrivningar.....	41
UME SOCKEN	
Blomdal s 42, Brattby och Gubböle s 43 f, Flurkmark s 45, Haddingen s 46, Hissjö s 47, Hössjö s 48 f, Kvarnsvedjan s 50 f, Långviken s 52 f, Norrbyn s 54, Ytterröda s 55 f, Stöcksjö s 57 f, Sörfors s 59 f, Sörmjölle s 61 f, Tavelnsjö s 63.	
SÄVAR SOCKEN	
Bodbyn s 64, Botsmark s 65 f, Bullmark s 67 f, Furunäs s 69, Gravmark s 70 f, Ivarsboda s 72, Tväråmark s 73 f, Täfteå s 75, Ytterboda s 76 f.	
VÄNNÄS SOCKEN	
Gullbäck s 78 f, Gullsjö s 80, Högåas- Kolksele- Hällfors s 81, Jämteböle s 82 f, Långsjö s 84 f, Mjösjö s 86 f, Vännäsby s 88.	
VINDELNS SOCKEN	
Granö s 89 f, Hälsingfors s 91 f, Högåas s 93 f, Kamsjön s 95, Kussjö s 96, Ottonträsk s 97 f, Ramsele s 99 f, Tväråträsk s 101 f.	
KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	103

BÖNBYAR OCH VANDRINGSBYAR

Övre Norrland och inlandet i synnerhet har varit de stora avståndens och de obanade vägarnas land intill sen tid. "Tiden före vägarna" är ett uttryck, som präglats i inlandsbyarna i gamla Ume socken om tiden före omkring 1920. Den beskrivs närmast som en lång kolonisationsepok, under vilken man "gick som rättst", dvs tog sig fram på enklaste vis på skogsstigar och kärrvägar från by och nybygge till bönbyn och mer undantagsvis till sockenkyrkan.

Jordbruks- och fiskarbyarna i kustbygden hade vid mitten av 1700-talet i flera fall en social- och gudstjänstgemenskap i form av byabönen. Under senare delen av århundradet börjar en kolonisering av de inre delarna av gamla Ume socken. Den pågår 1800-talet ut.

I detta förlopp är byabönen involverad. Nyodlingar - nybyggen växer fram. Det finns exempel på att man tagit upp byabönsseden, när 2-3 familjer börjat odla jord och bygga hus och hem på samma plats. Allt berodde på om någon av nyoddlarbönderna kände sig mogen att ställa upp som bönpräst. I de flesta fall har man gått till fots till den bönby som låg inom rimligt avstånd. Den bönby, där man hade släkten eller en erkänt bra bönpräst, var också attraktiv. Mest har dock avstånden varit avgörande.

Nybyggesbyarna, som var och förblev små, har jag kallat för "vandringsbyar". Genom dem har byabönen fått en struktur av rörlighet och "människors möte", som inte är vanlig i svensk fromhetstradition.

Min undersökning är till stor del baserad på intervjuer med personer i byarna, som ännu har minnen från gamla tider. Sammantaget har jag här hänvisat till och registrerat ett sextiototal av dessa informanter.

I min undersökning har jag även i dess senare del dokumenterat 38 bönbyar, varav 14 inom nuvarande Ume socken, 9 inom Sävar socken, 7 inom Vännäs socken och 8 inom Vindelns (Degerfors) socken. Antalet vandringsbyar är flerdubbelt större. Med mina kartor å omstående sidor avser jag åskådliggöra den här utvecklingen i fråga om gudstjänstliv och social gemenskap. Jag har tagit två hållpunkter beträffande antalet hushåll i byarna, åren 1850 och 1900. Under det tidsavsnittet når nämligen byabönen sin största blomstring och är samtidigt i en betydelsefull förändring.

Figur 1. Bönbyar och vandringsbyar i Ume socken

Figur 2. Bönbyar och vandringsbyar i Sävar socken

Figur 3. Bönbyar och vandringsbyar i Vännäss socken

Figur 4. Bönbyar och vandringsbyar i Vindelns socken

KOLONISATION OCH BYABÖN

För att få konkretion beträffande sambandet mellan kolonisation och byabön har jag också i det här avsnittet använt mig av kartmaterial och då begränsat mig till Sävar socken (se kartblad på följande sida).

Anläggningsåren för vandringsbyarna, som de föregående kartorna redovisar, ådagalägger att nybyggesepoken - vad jag kallar kolonisationen - för Sävar sockens del ligger på 1830-40-talen och framåt. Då växer det rörelsemönster fram, som jag har tecknat på sockenkartan.

Uppgifterna om antalet hushåll säger, att under det här tidsskedet folkmängden i bönbyarna med tillhörande vandringsbyar är i stark tillväxt på ett par undantag när. Människor söker ny odlingsbar mark, helst sådan med vattendrag på rimligt avstånd främst för strandängarnas skull och därefter för fiskets - men också för möjligheten att bygga en kvarn för brödfödans skull. Nybyggen tas upp, den tidigare vildmarken koloniserar.

Det kan ligga nära till att tänka sig den här utvecklingen som ett romantiskt förlopp, påminnande exempelvis om Bernhard Nordhs roman "I Marsfjällets skugga" eller Carl Jonas Love Almquists novell "Grimstahamns nybygge". - Bara en av sönerna kan ta vid hemma. Stugan blir för trång. Tiden är inne, då sonen numro två i syskonskaran med yxan och spaden i ena handen och den unga hustrun i den andra drar ut i vildmarken, odlar ny jord och bildar eget hem. Förbindelsen med föräldrahemmet har under tiden uppehållits. Den sammanhållande kraften har varit byabönen i hembyn.

I realiteten har det rört sig om ett formellt juridiskt förfarande. Den som avsåg att förvärva odlingsbar jord och skogsmark därtill av Kronans mark eller av byns allmänning, hade att uppvisa ett ingånget köpeavtal jämte ett preliminärt köpebrev inför Häradsrätten. Rätten hade då att "uppbjuda", dvs ge möjlighet till klagomål inför det planerade köpet av någon eller flera, som ansåg sig ha bättre rätt till den ifrågavarande marken. På tre häradsting i följd skulle denna procedur upprepas¹.

Eftersom ordinärt endast tre ting hölls årligen, tog ett sådant köpemål sin tid. Förelåg inga klagomål efter år och dag, förklarades köpeavtalet giltigt. Häradshövdingen hade att utfärda fastebrevet, som stadfäste den nye ägarens rätt. Utifrån det här rättsliga förfarandet har vuxit fram nya boställen, där nästa generation tagit vid.

Vad som förblivit orubbat i den här utvecklingsprocessen är relationen till hembyn och därmed till byabönen där.

¹1734 års Rikslag JORDABALK Cap. 4, § 1. (Facs. uppl. Sthlm 1984).

*Figur 5. Kolonisation och byabön*²

²Fahlgren, Karl, (red.), Blad ur Sävar sockens historia, s 137 ff.

FRÅN KYRKOÅNGSPLIKT TILL BYABÖNSPLIKT

I vår enda kyrkostadga för Övre Norrland "Kyrkio Lagh brukatt aff gamble Præpositis" (prostar) från 1610-talet, förordnas i det 20:de stycket om "helgedags öppningar" för dem som av tvingande skäl uteblev från söndagsgudstjänsten i sockenkyrkan. Fortsättningsvis föreskrives - "och uthi de byar som någon finnes som läsa kan i Book, tå skole andra till honom sökia och han förplichtat wara läsa för them." Med dessa "andra" avsågs inte enbart bybor utan alla, som hade ett överkomligt gångavstånd till bönbyn. Liksom bortovaro från gudstjänsten i sockenkyrkan utan giltigt förfall medförde kyrkotuktsstraff, drabbade kyrkotukt i form av böter den som försummade byabönen hemma i byn. Det framgår inte av proststadgans text, huruvida böterna skulle tillfalla sockenkyrkan eller annat ändamål. I princip var försummelserna likvärdiga såsom brott mot tredje budet i Guds lag.³

Som en första praktisk tillämpning av Kyrkio Laghens bestämmelser om "helgedagsöppningar" kan man se tillkomsten av byabönen på Holmön 1622. Holmöborna, som för "Långwägh's skull" sällan infann sig i sockenkyrkan på Backen, hade med pastor prosten Olaus Petri Niurenius samsats om att de "med sit huusfålk skulle alla Zabaths dagar och andra hälgdagar gå til samman uthi een gård som de åsämja kunde, och där låta upläsa dagsens epistel och evangelium sampt med bönerne, och där brede wid siunga någre psalmer...". På motsvarande sätt som i Proststadgan lägges försummelse av denna söndagsbön under kyrkotukt, dvs böter. Dessa är avsevärda - husbonde och matmoder bötfälldes med vardera 1 mark, legofolk 1/2 mark, vilket erlades till sockenkyrkan. Det är att märka, att uppläsaren/bönprästen efter överenskommelse skulle åtnjuta samma rättsskydd som församlingsprästen vid utförandet av sitt uppdrag. Försmädare skulle "utan ursäckt" böta 3 daler till kyrkan, en avsevärd summa.⁴

Generellt stod dock kyrkogångsplikten fast och skärptes även i det "ordningsamhetens" och ortodoxins århundrade, som 1600-talet utgör. Vid mitten av århundradet börjar den differentieras allt efter avståndet till sockenkyrkan. Vid visitation i Råneå 1655 av superintendenten, sedermera biskopen i det år 1647 nybildade Härnösands stift Pertrus Steuchius påbjöd visitator, att "Dhe som äro boendes med och inom en myhl ifrån kyrkia, komma huar Söndag, och dhes uthan alla åhrliga Fäst och Högtysdagar till kyrkian, dhe som boo inom och med tuå myhl, koma huarannan söndag; men på tre myhlers uäg huar tredje söndag och dhes uthan alla åhrliga Festär och Högtjdesdagar." Råneåprotokollet anger som giltigt förfall att "årstyden och uägelaget dhet aldehläs förhindrar" men stipulerar kraftiga böter för bortovaro utan giltigt skäl. Vad som dock skulle bli av vida större betydelse för det norrländska fromhetslivet än den skärpta kyrkogångsplikten, är fortsättningen av biskopens påbud enligt visitationsprotokollet - "Thes utom bör alljtid Bya Läsning hållas af the hemmawarande samma tyd på daghen som Gudstjensten hålles uid Kyrkian". Här får söndagsbönen - byabönen i sitt begynnelsekedede en kyrklig sanktion och legitimitet! Därmed ställs den också under tillsyn av pastor och domkapitel. Pastor bör efter råd och anvisning från domkapitlet anskaffa och tillhandahålla församlingarna utläggningar av söndagstexterna för läsningen på byabönen.⁵

Kyrkogångsplikten skärptes mot 1600-talets slut och fick då en omfattning, som avsåg hela landskapet. Den 10 juli 1681 hölls landskapsting i Skellefteå. Tinget beslutade om en kyrkogångsplikt gällande för båda prosterierna. De som hade upp till 2 mil till sin sockenkyrka skulle infinna sig varje söndag, de med upp till 4 mil varannan söndag. Med 6 mils färdeväg skulle

³Kyrkio Lagh brukatt aff gamble præpositis. Utg. av Sven Hansson.

⁴Umeå lfs kyrkoarkiv, kyrkoräkenskaper 1619-1695, vol LT Ume sockens Kiörkobok, 4-5. HLA.

⁵Visitationsprot. Råneå pastorat år 1655. Råneå Kyrkoarkiv LN:1. HLA.

man vara i kyrkan var tredje söndag. Vid 10 mils avstånd slutligen, skulle man göra kyrkfärd minst var femte söndag. Frånvaro utan laga förfall, dvs utan att årtid och "menföre" gjorde framfärden omöjlig, medförde sedvanligt kyrkotuktsstraff i form av böter. Skelleftetinget satte samtidigt ett godtagbart minimum för deltagandet i den offentliga gudstjänsten - "så mycket huuset thåla kan, åtminstone någon från hvar gård". Man kan anta, att det då i första hand var husbonden i gården, som avsågs. Tinget inskräppte slutligen, att prästerskapet jämte tillsyningsmän och sexmän skulle "hålla noga inseende" över att kyrkogångsplikten fullgjordes. I annat fall drabbade böter.⁶

Hur kyrkogångsplikten i praktiken fungerat under 1600-talet, vet vi inte mycket om. I de fall försummelse beträffande kyrkogången påtalats inför domstol, synes det ha varit i samband med någon annan, grov förseelse. Ett rättsfall från Domsagan i Umeå belyser detta.

Vid rättegång vid Rådstuvurätten i Umeå den 24 september 1687 anklagades bonden Nils Olofsson Bååth i Nybyn (Vännäs socken) för allvarlig villfarelse i den kristna läran, bl. a. förnekade han Den Heliga Treenigheten. Det lades vidare Nils Olofsson till last, att han under lång tid helt försummat att besöka kyrkan och Guds hus. Inte heller hade han besökt gudstjänsten hos sin svåger bonden Peder Nilsson i Nybyn "Hwarest hvar söndagh siunges gudeliga psalmer, och Evangelier med någon uttydningh och förklaringh läses för de hemmavarande persohner, så af benämde Nybyn som dhe näst kringliggiande byar." Nils Olofsson dömdes till döden, vilket Hovrätten ändrade till en livslång, plågsam omvändelsebearbetning.⁷

Det är tydligt, att man på 1680-talet hade byabön i Nybyn i sedermera Vännäs socken och att det var en vedertagen gudstjänst för de hemmavarande. Bonden Peder Nilsson var bönpräst, i vars hem hölls byabön varje söndag med kyrkans texter, böner och psalmer. Det framgår också, att grannbyarnas folk vandrade till Nybyn. Man kan göra sannolika antaganden, vilka dessa var: Vännäs som hade några få kilometer vandringsväg, Pengsjö som hade något längre avstånd, Brån finns också med i bilden.

En betydelsefull förändring i kyrkogångspliktens praxis sker under 1700-talet. Den står i samband med byabönens utveckling. Från att ha varit en samling för de hemmavarande på söndagen med psalm och bön och Guds ords läsning jämte någon undervisning eller "förhör" med barnen och tonåringarna enligt Proststadgan från 1610-talet, övergår byabönen till en fast gudstjänst varje söndag för byns folk i sin helhet. Det hör samman med att byns ställning som en sociologisk och även andlig faktor i bondesamhället stärks.

Ursprungligen hade sockenstämman med sina funktionärer det övergripande ansvaret för förvaltning och ordning i socknen i både materiellt och andligt avseende. För den enskilda byn fanns i många fall bystämma och byfogde. Ordningsfrågor för byn och vården om de gemensamma betesmarkerna var huvudfrågor. Sockenstämman, som var lagstadgad, hade dock en tendens att ta över funktioner från bystämma, som fungerade endast av hävd och med tiden blev av mindre betydelse. Behovet av en ändamålsenlig, lagfäst och därmed allmänt gällande byordning för byarnas självstyrelse gjorde sig gällande inte minst i övre Norrland med dess problem, bl. a. på grund av den starka kolonisationen alltsedan 1700-talet.

År 1742 utsändes från Kammarkollegium ett Kunglig Maj:ts förslag till byordning, sedermera benämnd Mönsterbyordning, till samtliga län. Efter prövning och omarbetningar på länsplanet, bl. a. i Västerbotten, togs den i allmänt bruk 1751. Som namnet anger, var den en mall, som skulle

⁶Hülphers, Abraham, Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Femte samlingen om Westerbotten, s 95.

⁷Rådstuvurättens protokoll 24 sept. 1687. HLA.

kompletteras med material från respektive byar rörande deras enskilda förhållanden och behov. Vid tinget i Umeå stadfästes den 28 mars 1751 inte mindre än 54 byordningar för sammanlagt 61 byar i gamla Ume socken. Något senare tillkom ytterligare 6. Av samtliga är 3 bevarade. De är byordningarna för Österteg, Grisbacka och Sörmjöle.⁸

Sörmjöle byordning är såvitt jag kunnat utröna, den enda bevarade urkund som belägger, att byabönen vid mitten av 1700-talet inte bara var en tillåten utan också en allmänt praktiserad form av söndagsgudstjänst för de från sockenkyrkan mer avlägset belägna byarna inom gamla Ume socken. Byalaget var "huvudman" och utövade tillsyn. Jag återger den andra paragrafen, "byabönsparagrafen" i kopia av originalhandskriften som en läsövning:

[Bild]

⁸Isaksson, Olov, Bystämman och bystadga, s 132 ff.

Handschriftens drivna 1700-tals piktur, överförd till 1990-tals maskinskrift:

"Efter wanligheten hålles altid gudstjenst alla bön- och högtids dagar efter Tour i byn: der alla i gemen, och hwar och en i synnerhet, Så wäl Föräldrar och barn som husbönder och tjenstefolk som innom Byalaget bo och wistas sig inställa bör. Biträdes någon försumma gudstjensten Både uti Kyrkan och hemma i Byn tre Söndagar å rad utan Laga förfall. Böte tolf Skillingar första gången sedan dubbelt." ⁹

Utifrån Byordningen för Sörmjöle byalag från 1751, jämförd med 1600-talets bestämmelser om kyrkogångsplikten kan man dra några slutsatser:

1. Andra paragrafens begynnelseord "Efter wanligheten hålles altid Gudstjenst i byn..." utsäger tydligt, att byabönen är en vedertagen ordning i gamla Ume socken vid mitten av 1700-talet.
2. Söndagens "samling för de hemmavarande" i 1600-tals bestämmelserna har utvecklats till en gudstjänst, som jämföras med och även ersätter gudstjänsten i sockenkyrkan.
3. I praktiken går kyrkogångsplikten över i en byabönsplikt - bortsett från de obligatoriska nattvardsgångarna i kyrkan, inklusive böndagarna. Den utvecklingen blir mer och mer tydlig under 1800-talet.
4. Sörmjöleordningen klargör, att byalaget har rätt att utöva kyrkotukt, dvs utkräva böter av dem som försummar byabönen i byn, alternativt gudstjänsten i kyrkan. Försummelsen gäller lika.

Min kommentar: Ingen gradering av kyrkogångsplikten efter avståndet mellan byn och sockenkyrkan är antydd i Sörmjölestadgan. Det naturhinder, som exempelvis övergången av Umeälven utgjorde, när man skulle ta sig fram till kyrkan, nollställde uppenbarligen den problematiken. I bystämmoprotokollen för Sörmjöle byalag finns inget, som tyder på att bybor bötfällts för försummelse att delta i byabönen - söndagsgudstjänsten. Sannolikt har den starka inriktningen, att det på byabönen "skulle vara som i kyrkan", föranlett byamännen att ta in bötesbestämmelsen. I praktiken kom något, som var effektivare att fungera, nämligen den sociala kontrollen.

⁹Byhandlingar för Sörmjöle byalag, FAV.

BYAPRÄSTER och VANDRARPRÄSTER

"och uti the byar som någon finnes som läsa kan i Book, tå skole andra till honom sökia, och han förplichtat wara läsa för them." - KYRKIO LAGH brukatt aff gamle praepositis, st. 20.

Från 1850-talet till omkring 1920 har ett 50-tal bönpräster varit verksamma inom gamla Ume socken. Man kan tala om en urtyp av bönpräst från den här tiden. Det är bonden som med Luthers Kyrkopostilla jämte Psalmboken under högra armen, gärna insvept i ett blått kläde, och bokbrädan i vänstra handen lämnar hemgården på söndagsmorgonen för att hålla gudstjänst i den gård i byn, som har bönturen för året. Hustru och barn följer med.

[Bild]

Bönprästen var oftast bonde i byn. Han kunde därtill vara byålderman. Men en rad yrken har varit representerade - såsom indelt soldat, smed, fiskare, banvakt, byskräddare, murare. Det finns även exempel på invalidiserade bönpräster. I Kyrkolagen 1686 påbjöds visserligen att prästerna i den svenska Kyrkan skulle vara fria från varje slags lyte. Men det hade ingen relevans beträffande bönprästerna.

Som kartorna visar, finns ett markant rörlighetsdrag i byabönen i gamla Ume socken. Man kan ha byabön gemensamt för flera byar. Man går till varandra, hälsar på hos varandra byar och familjer emellan. Något motsvarande gäller bönprästerna. De var en skara på rörlig fot. Vandringsen var jämförelsevis kort för dem som höll byabön inom sin egen by och som jag kallar för byapräster. De var också i klar majoritet inom bönprästkåren. Men en betydande minoritet, omkring en tredjedel, tillhörde den kategori, som jag kallar vandrarpräster. De hörde inte hemma inom den by, där de höll gudstjänst. De rörde sig över bygränser och undantagsvis över sockengränsen, färdades över land och ibland vatten och höll byabön, där de behövdes. Denna rörlighet bidrog till att skapa en social och andlig gemenskap mellan människor, som eljest i ringa utsträckning hade kontakt med

varandra. Vandrarpästrernas betydelse stärktes, genom att de kunde ha kringboende och folk från småbyar anslutna, när de kom fram till böngården i bönbyn.¹⁰

Sävar socken har haft en särprägel. Där fanns från mitten av 1800-talet och framåt en "krets" av vandrarpäster, som stod i nära beröring med varandra. Den mest kände är bonden Jonas Persson 1825-1883 från Norra Bäcksjö, kallad läsmästaren från Bäcksjö. Dessa bönpräster var vandrarpäster i en speciell mening. De betjänade inte en särskild by. De höll byabön, där behovet fanns och dit de kallades. Efter hand har det dock utformats mönster. Bönbyarna kallade gärna på sina favoriter.

Den lutherska lärotraditionen var fast ännu vid sekelskiftet 1900. Bönprästerna var alla Lutherläsare. När man började med byabön i Hissjö så sent som omkr. 1870, kom ännu endast Luthers Kyrkopostilla ifråga som utläggning av Gudsordet. Men när indelte soldaten Gustav Gren köpte hemman och började som bönpräst i Haddingen 1910, var en förändring på väg. Lutherläsningen börjar att efterträdas av Carl Olof Rosenius' Dagbeträktelser. Byabönen hade dock kvar sin form i huvudsak motsvarande högmässogudstjänsten i kyrkan.¹¹

En kallelse på något sätt förutsattes, när någon med fullt ansvar trädde in i bönprästuppgiften i byn. Den vanliga gången har varit, att den gamle fick en medhjälpare - lärjunge, när själs- och kroppskrafterna började avta. Denne blev "hjälppräst" och avbytare vid behov. När tiden var mogen "ombads" den unge att ta upp den gamles fallna mantel. Detta skedde som regel i samband med byabönen. En succession från far till son har ofta förekommit. Men proceduren var densamma. Byamännen agerade på byabönen och ombad den nye att träda till. För vandrarpäster av typ "Sävarkretsen" var situationen mer komplicerad. De var ju inte "fast anställda" av en och samma bönby. Men de var därför inte mindre kallelsemedvetna. De kom som regel endast efter budskickning, skriftlig eller muntlig. Kallelsen kunde omfatta en eller flera söndagar.

Men kallelsen att fungera som bönpräst har varit ett tema med variationer. I Tväråmark i Sävar socken inleddes exempelvis gudstjänsten varje söndag med att en av byns bönder, alltid samme man, steg upp och yttrade: "Du läser väl för oss idag, Edvard!" Då var tiden inne för bonden och bönprästen Edvard Nilsson att träda fram och pålysa första psalmen, varpå han vände sig till sin hustru som var uppsjungare med ett "Begynn, du Karin." Bönprästen var därmed kallad, uppsjungaren var beredd och gudstjänsten kunde börja.

Man får ett vidare perspektiv på frågan om bönprästers kallelse, när man ser hur Carl Olof Rosenius vid mitten av 1800-talet motiverar, varför han framträder offentligt som förkunnare i de övre norrländska bygderna. Enligt honom var lekmanpredikantens liksom bönprästens uppgift något som i princip tillhör varje döpt kristen på det allmänna prästadömet grund. Men en yttre kallelse skall finnas. I Kyrkan kallar församlingen genom biskopen dem som skall bli präster och sakramentsförvaltare. På byabönen är det de församlade - byfolket - byalaget eller någon därtill utsedd, som "omber" den som skall hålla gudstjänst - byabön.¹²

¹⁰Intervju med Elin Dahln f Zingmark, Långviken Ume socken. UmFA.

¹¹Intervju med Gudrun Brodin, bördig från Haddingen Ume socken. UmFA.

¹²Hansson, Sven, Kyrko- och ämbetsfrågan vid den Inre Missionens framträdande i Sverige vid mitten av 1800-talet. (KÅ 1960, ss 98-126).

Beträffande kallelsens räckvidd drog min informant Selma Karlsson i Kvarnsvedjan vid ett samtal om byabönen upp gränsen för bönprästens kallelse och uppdrag på ett sätt, som uteslöt all tvekan. Bönprästen i det stora köket i hennes barndomshem fungerade i stort sett som den "riktige" prästen i kyrkan enligt hennes mening. Men, säger denna 100-åriga fromma och ännu vitala kvinna, "det som hände där framme, se det kunde ingen bonde göra". Det som hände där framme vid altaret i Ume lands kyrka - liturgin och framför allt nattvardsmässan alltså!¹³

Vid mina intervjuer i byarna i gamla Ume socken har jag som regel frågat efter vilka som varit bönpräster i byn. Har byabönen upphört på ett förhållandevis tidigt stadium, omkring 1910-15, har man oftast glömt bönprästernas identitet. Någon gång har det stannat vid ett par namn. Har byabönen däremot fortgått fram mot 1930, har en muntlig tradition levat kvar. På grundval av denna har jag upprättat en "Bönprästlängd" för gamla Ume socken. Som helhet omfattar den tiden från omkr. 1870 till 1930. Den är inte fullständig. Den ger dock, hoppas jag, en uppfattning av byaprästen - vandrarpästen i färd med att fullgöra sin kallelse att "läsa böna" i bönbyn.

¹³Intervju med Selma Karlsson, Kvarnsvedjan Ume socken. UmFA.

"BÖNPRÄSTLÄNGD" FÖR GAMLA UME SOCKEN

UME SOCKEN

Blomdal (Tavelsjöbygden)

Karl Karlsson 1875-1953, född i Ytterrödå, var den förste och blev den siste bönprästen i Blomdal. Han var en den nya tidens bönpräst, starkt ideellt och religiöst engagerad, läste mycket och deklamerade gärna, något av en Dan Andersson - bönpräst i övre Tavelsjöbygden. Blåbandsrörelsen gick fram som den ideella kristna gemenskapens varma vind och samlade mycken ungdom. Karl Karlsson deltog aktivt i dess föreningsbildningar på 1910-talet. Hemifrån hade han fått den lutherska byabönstraditionen i arv. Så kom det sig, att han tog upp byabönsseden i den närbelägna lilla byn Blomdal. Han blev en barnens och ungdomens bönpräst, som gjorde det omöjliga möjligt, nämligen att läsa och förklara Kyrkopostillans textutläggning, så att den blev spännande och fängslande för barn. Han deklamerade alltså gärna och sägs även i senare år ha övat sin stämma genom att söka överrösta forsen i den närbelägna Vindelälven.¹⁴

Brattby-Gubböle

Brattby och Gubböle har alltid haft gemensam byabön. Tre bönpräster lever ännu i den muntliga traditionen. De är bonden Per Nygren 1866-1933, ångbåtmaskinisten Oskar Bergman 1848-1927, inflyttad från Bureå och far till missionären, sedermera kyrkoherden i Vännäs Ture Bergman, och bonden Nils Dahlrot 1863-1959. Per Nygren förde vidare den kyrkliga byabönstraditionen, vilken omfattade högmässaordningen i stora drag och läsning av Luthers Kyrkopostilla utan kommentarer av uppläsaren. Oskar Bergman var aktad som en gudfruktig bönpräst med bra "psalmröst". Nils Dahlrot höll ut med bönläsningen ännu vid mitten av 1930-talet.¹⁵

Flurkmark

Bönpräst i Flurkmark vid sekelskiftet 1900 var bonden Johan Andersson 1861-1935. Han efterträddes av sin son bonden Konrad Andersson 1891-1961. Deras sammanlagda tid som bönpräster sträcker sig från omkr. 1890 till 1930, då byabönen upphörde i byn.¹⁶

Haddingen (Tavelsjöbygden)

Haddingen har inte haft byabön i äldre tid, såvitt man vet. Omkring 1910 tog indelte soldaten på Vännäs läger Gustav Gren 1865-1939 avsked och etablerade sig med familj som bonde i Haddingen. Där började han hålla byabön. Det bakomliggande motivet var sannolikt intryck från den rosenianska väckelse, som berörde flera landsbyar i Ume socken i början av seklet. Det märktes att han varit soldat. Han beskrivs som noga och precis i läsningen, medveten om den rätta läran, sträng men igenom bröt en vänlig humor. Det var självklart med kyrkans

¹⁴Intervju med Jenny Johansson, Rödålden Ume socken. UmFA.

¹⁵Intervju med Gerda Klarin o Edit Sandström, Brattby Ume socken. UmFA.

¹⁶Intervju med Signe Johansson, John Jonsson o Elis Högberg, Flurkmark Ume socken. UmFA.

gudstjänstordning i förkortad form, vilket inte hindrade fri känslofylld bön efter postilleläsningen ur Carl Olof Rosenius "Dagbetraktelser". Det hörde till att bönprästen då föll i gråt, gripen av rörelse.¹⁷

Hissjö

Den första bönprästen i Hissjö som kan beläggas med namn och data, är bonden Östen Karlsson 1829 - 1902. Han bör få ett eftermäle i byabörens historia i Ume socken av särskilda skäl. För Hissjö by förrättades laga skifte år 1884. Det ledde till en kris för den gamla tätbebyggelsen. Ett antal familjer nödgades flytta ut med hus och hem långt från den gamla bykärnan. När-boende blev glesbebyggelse. Byabören som en både social och andlig miljö hotades. I denna uppbrottstid blev bönprästen Östen Karlsson en stark sammanhållande kraft. Tack vare honom kom man att på ett nytt sätt värdera byabören som samlingspunkt och gudstjänstgemenskap.

Östen Karlsson efterträddes omkring sekelskiftet 1900 som bonde och bönprästen av sin son Johan August 1870-1948, som sedermera antog släktnamnet Nordell. Han representerar en övergångstyp från läsande bönprästen till lekmanapredikant och betydde i det senare avseendet mycket inom EFS i Umebygden. Det hörde till Johan Nordells framtoning att han alltid hade en hjälppräst vid sin sida, som stod till hans tjänst. Sedermera bonden Alfred Högberg 1892-1983, fostrades följaktligen till hans medhjälpare och ersättare, när tiden var inne. Men redan före Nordells bortgång var byabörens tid ute. Föreningsformen för byagemenskap hade tagit över.¹⁸

Hössjö

Den siste bönprästen i Hössjö var bonden Anders Boström 1873 - 1936. Hans bönprästtid omfattar åren från omkr. 1900 till 1930. Han var, som min informant uttrycker det, en fadersgestalt i sin by ifråga om både andliga och jordnära saker. Vid hans inträde i kallet att vara bönprästen var lutherläsningen i sitt slutskede. Luthers kyrkopostilla hade börjat träda tillbaka för fr. a. Fredrik Hammarstens söndagspredikningar.¹⁹

Kvarnsvedjan (Tavelsjöbygden)

Tre generationer bönpräster kan beläggas i Kvarnsvedjan. "Bönprästämbetet" har gått från far till son i rätt nedstigande led. Bonden Olof Nilsson 1826-1882 följdes av sonen Nils Olofsson 1857-1910, vilken efterträddes av sonen Olof Nilsson 1882-1928. Alla tre var bönder på fädernegården. "De var gudfruktiga" säger min hundraåriga informant Selma Karlsson. "De hade läst sig in i Guds ord och tänkte på Gud. Det var mer vanligt förr", tillägger hon. Selma Karlssons far var "uppsjungare" på byabören och mycket musikalisk. Själv lärde sig Selma som barn att spela psalmodikon och leda psalmsången. En stor händelse var det, när fadern färdades till Norsjö och inköpte en femstämmig piporgel (träpipor), som fraktades hem på vinterföre och ställdes upp i köket - en sensation för bygden. Han lärde sig snart spela ett antal psalmer på gehör. Uppsjungaren blev organist. I "gården med orgeln" fick byabören sedan sitt självklara hemvist. Det här händer omkr. 1895.²⁰

¹⁷Intervju med Gudrun Brodin, bördig från Haddingen Ume socken. UmFA.

¹⁸Intervju med Holger Högberg, Hissjö Ume socken. UmFA.

¹⁹Intervju med Daniel Lundmark, bördig från Hössjö Ume socken. UmFA.

²⁰Intervju med Selma Karlsson, Kvarnsvedjan Ume socken. UmFA.

Långviken (Tavelsjöbygden)

Två bönpräster har burit upp byabönstraditionen i Långviken från mitten av 1880-talet till byabönens slutskede omkring 1930. De är bonden Albert Sandström 1876-1919 från Långsand och efter honom bonden Johan Lundberg 1878-1948 från Långviksvallen. Båda var vandrarpäster i särskild mening. Bönbyn låg på Tavelsjöns östra sida. Deras hembyar låg på den västra. Alltså rodde de vid öppet vatten med postillan och psalmboken i ryggsäcken till bönbyn. På vintrarna användes sparkstötting. Vanligtvis följde folket från hembyarna efter med motsvarande fortskaffningsmedel. Särskilt många blev det, när båtarna kunde användas. Varje hushåll hade båt. Båda bönprästerna beskrivs som hedersmän, som åtnjöt stor aktning, därtill fromma och med bra psalmröst. Johan Lundberg var särskilt duktig på att "förklara" d v s återberätta Kyrkopostillans text för dagen.²¹

Norra Bäcksjö

En av de mest betydande bönprästerna inom mitt undersökningsområde under 1800-talets senare del var bonden Jonas Persson i Norra Bäcksjö 1825-1883, kallad "Läsmästarn från Bäcksjö". Denne bönprest gav med sin allvarliga och djupa fromhet och sin starka rättrådighet bestående intryck hos många. Han hade, berättas det, en dräng Nils August Persson 1856-1940. En dag under arbete i skogen sjönk denne ner i en djup kalkkälla. I sista stund räddade husbonden honom från att drunkna. Efter det allvarliga tillbudet kom drängen i en andlig kris. Men han fick hjälp även ur den av sin husbonde och kom därmed under en andlig fostran som dennes lärjunge. När tiden var inne efterträdde Nils August Persson sin räddare Jonas Persson som bönprest. Deras sammanlagda bönprestitid rör sig från omkring 1870 till 1920. När Jonas Persson byggde ny mangårdsbyggnad på sitt hemman i Bäcksjö, lät han inreda en stor bönsal i övre våningen för byabönen. Där hölls söndagsgudstjänst av lekman-bönprest in på 1910-talet enligt kyrkans ordning i 1693 års handbok. Jonas Persson gick på kallelse och höll byabön även i Fällforsån, Flurkmark, Håkmark och Hissjö. Men mestadels kom de här byborna till böngården i Bäcksjö. Nils August Persson läste också byabön inom Sävar socken, framför allt i Bodbyn.²²

Stöcksjö

Två bönpräster har präglat byabönen i Stöcksjö i dess senare skede. De är bönderna Johan Eriksson 1845-1921 och Adolf Sandberg 1883-1932. Johan Eriksson har lämnat efter sig sin Kyrkopostilla. På försättsbladet är inskrivet ägarens och hans hustrus namn och hemby. Därunder står följande bönevers:

"Jesu gif mig nåd att tro
rikt som du i ordett talar
låt den säden gro
i mitt hiertas diupa dalar
grunda i min själ din tröst
att du mig har återlöst."
Den 10 maj 1875.

²¹Intervju med Elin Dahlén f Zingmark, Långviken Ume socken. UmFA.

²²Intervju med Magnus Sandström, Bodbyn Ume socken. UmFA.

Det råder inget tvivel om att en bonde har författat den konstlösa böneversen. Familjetraditionen säger, att Johan Eriksson skrev in den, när han började hålla byabön och läste den som bönever efter postillläsningen. Som hjälppräst under Johan Erikssons sista år fungerade bonden Adolf Sandberg. Den förre svarade för läsningen och den senare för det övriga. Sandberg var krympling. Hans huvud var snedvuxet djupt ned mot vänstra axeln alltifrån födelsen. Det hindrade inte, att han blev en mycket avhållen bönpräst. Han utstrålade enligt min informant, som minns honom från sin tidiga barndom, en godhjärtenhet och glädje som berörde inte minst barnen.²³

Ytterrödå (Tavelsjöbygden)

Fyra generationer bönpräster är bevarade i folkminnet i Ytterrödå. Alla har varit bönder i byn. De är Anders Persson verksam 1860-1885, Anders Nilsson 1886-1913, Oskar Karlsson 1914-1925, Karl-Magnus Karlsson 1926-1932. De två senare var far och son. Min informant Jenny Lindberg har från sin tidiga barndom särskilt gott minne av Anders Nilsson. På min fråga hur han blivit och hur han var som bönpräst svarar hon, att han blivit upplärd av den som var före honom. Och sedan blev han ombedd att fortsätta. Och så - tillägger hon - brydde han sig mycket om oss barn och undervisade oss gärna. Under Karl-Magnus Karlssons tid ebbade byabönen ut i sin gamla kyrkliga form. Bibeltrogna Vänners predikanter tog vid.²⁴

SÄVAR SOCKEN

Bodbyn

Bodbyn har haft byabön sedan mitten av 1800-talet. Byn har haft en särprägel i det att vandrande bönpräster på byns kallelse ofta hållit byabön. Så var exempelvis läsmästaren Jonas Persson från Norra Bäcksjö en ofta hörd bönpräst, dennes lärjunge och efterträdare Nils August Persson 1856-1940 likaså. Den siste bönprästen var en byns egen son Magnus Sandström 1892-1991.²⁵

Botsmark

Tre bönpräster finns kvar i den muntliga traditionen i Botsmark: Bonden Jacob Andersson 1823-1900, bonden och byåldermannen Jonas Sandström 1854-1939, bonden Karl Johan Tjärnberg 1845-1925. De två senare tjänstgjorde delvis parallellt och växlade med bönläsningen. De "förklarade" ibland postillan "som de kände det". Bönprästen Tjärnberg har levat i gamla människors minne som den som var särskilt duktig att "förklara" för barnen. Det innebar, att bönprästen lämnade kyrkopostillans utläggning därhän och återberättade texten på bygdens språk. Dessa tre bönpräster betjänade botsmarksborna jämte småbyarna även med att vid dödsfall sjunga utfärdspsalmen och hålla bön, när den döde fördes ut ur sorgehuset.²⁶

²³Intervju med Sigyn Öberg, Stöcksjö Ume socken. UmFA.

²⁴Intervju med Jenny Lindberg, Ytterrödå Ume socken. UmFA.

²⁵Intervjuer med Gunnar Nilsson och Magnus Sandström, Bodbyn Ume socken. UmFA.

²⁶Intervju med Axelia Karlsson, Botsmark Sävar socken. UmFA.

Bullmark

Under senare delen av 1800-talet betjänades Bullmark av vandrande bönpräster, som på kallelse gick omkring och höll byabön framför allt i övre Sävarbygden. År 1907 fick Bullmark sin egen bönpräst, nämligen skolläraren Johan Petter Sandström 1876-1937. Denne var svårt invaliderad av barnförlamning. Men med sin starka vilja hade han tillkämpat sig en lärarutbildning. Han var en kraftfull och mångkunnig person med andliga intressen. Efter tillträdet på lärartjänsten "ombads" han av byamännen att bli bönpräst i byn. J. P. som han kallades, gav byabönen en tydlig kyrklig prägel. Högmässans ordning följdes fullt ut med både epistel- och evangelieläsning, Syndabekännelsen på knä och även Trosbekännelsen - på samma sätt som i kyrkan.

Under J. P. Sandströms långa tid som bönpräst började en större rörlighet att prägla byabönlivet i bygden. Folket från grannbyarna vandrade till Bullmark på "böna". Skolgården blev som en kyrkbacke, där man stannade och pratade på samma sätt, som man alltid gjort utanför sockenkyrkan i Sävar.²⁷

Furunäs

Furunäs har på ett tidigare stadium varit vandringsby till Bullmark. På 1870-talet är Furunäs själv bönby. Två bönpräster lever ännu i den muntliga traditionen. Bonden Olof Johansson 1849-1918 började "läsa böna" i hembyn. Bonden Anton Persson 1869-1950 lärdes upp av honom, bistod den gamle på ålderns dar och blev hans efterträdare. Även Furunäs bönrote hade stöd från den krets av vandrande bönpräster, som på kallelse bistod bönbyarna framför allt i mellersta Sävarbygden.²⁸

Gravmark

Karl Petter Johansson (Karl Jansa) 1837-1912 representerar både en höjdpunkt och slutpunkt för byabönen i Gravmark. Johan Sammel, from och aktad bönpräst, lärde upp Karl Jansa, som sedan trädde till och "läste böna" till sin död 1912. Vid den tiden hade Sv. Missionsförbundet börjat verksamhet i Gravmark. Den resulterade i en församlingsbildning som i praktiken tog arv efter byabönen. Karl Petter Johansson blev i sin tid något av en bypatriark med stor omsorg om byabönsfolket. Och lika omsorgsfull som han var beträffande byabönen, lika troget vandrade han till högmässan i Sävar kyrka under sommartiden och alltid när det var nattvardsgång.²⁹

²⁷Intervju med Elin Sandström, Bullmark Sävar socken. UmFA.

²⁸Intervju med Verner Olofsson, Furunäs Sävar socken. UmFA.

²⁹Intervju med John Karlsson och Fritz Widerstedt, båda Gravmark Sävar socken. UmFA.

Tväråmark

Två bönpräster, far och son, "läste böna" i Tväråmark under ett tidsförlopp från mitten av 1870-talet till omkring 1930. De var bönderna Nils Nilsson 1827-1898 och Edvard Nilsson 1876-1934. Före dessa finns en anfader Jonas Nilsson, som sannolikt också var bönpräst i byn. Denne har levat i den muntliga - och även skriftliga - traditionen som grundare av en måttlighetsförening i Peter Wieselgrens anda bland bönderna i Tväråmark med omnejd på 1850-talet - husbehovsbränningens högflod i vårt land.

Bönprästen skulle ju vara ombedd av byn till sin uppgift. I Tväråmark fungerade det så, att en av bönderna, alltid samme man, varje söndag före gudstjänstens början reste sig upp med ett: "Du läser väl för oss i dag, Edvard!" Då var tiden inne för bönprästen att stiga fram och pålysa första psalmen, varpå han vände sig till sin hustru, som var uppsjungare med ett "begynn, du Karin." Bönprästen var vederbörligen ombedd. Byabönen kunde börja. Det bör tilläggas att i Tväråmark, som ofta skedde, den siste bönprästen blev den förste ordföranden i EFS-föreningen. År 1920 bildades Tväråmarks Kristliga Missions- och Ungdomsförening. Edvard Nilsson trädde till som ordförande. Det hindrade inte, att han fortsatte att hålla byabön i vanlig ordning till sin död 1934.³⁰

VÄNNÄS SOCKEN

Gullbäck

De två sista bönprästerna i Gullbäck lever ännu i den muntliga traditionen. De är banvakten Anders Andersson 1874-1919 och bonden Johan Karlsson 1890-1972. Den förre hade sina rötter i Gullbäck och läste byabön i hembyn från sekelskiftet 1900 till sin död. Den senare var bördig från Stärkesmark och ingift i byn. När han trädde till 1920, hade han fungerat som hjälppräst i årtal. Båda blev förtroendemän i Gullbäck. Som uppsjungare vid dödsfall i byn gav de helgd i sorgehuset genom att före den dödes sista färd från hemgården till sockenkyrkan och begravningen ta upp utfärdspsalmen, hålla bön - Fader Vår och Välsignelsen - och färdas med i sorgeföljet. År 1920 blev Johan Karlsson EFS-föreningens förste ordförande. Han fortsatte dock som bönpräst och höll byabön efter den gamla kyrkliga ordningen till sin död 1940. Därigenom kom den gamla kollektivt präglade byaböns gemenskapen att bevaras obruten i Gullbäck in på 1940-talet.³¹

Högås-Kolksele-Hällfors

Två bönpräster har från 1870-talet till omkring 1930 gjort tjänst som bönpräster i denna krets av bönbyar. Den mest namnkunnige och betydande var Jakob Ersson 1854 -1912, bonde i Kolksele. Denne var vida känd för sin bibelfromhet, sin starka psalm- och läsröst och hade ett gott namn om sig som en rättrådig och from bönpräst enligt min informant Frid Carlsson i Högås. Bonden Israel Johansson 1854-1929 från Harrsele biträdde honom och efterträdde honom senare. Båda har varit bönpräster på byarnas kallelse. De bestämde också turordningen mellan byarna.³²

³⁰ Intervju med Edit Eriksson, Tväråmark Sävar socken. UmFA.

³¹ Intervju med Ebba Eriksson, Gullbäck Vännäs socken. UmFA.

³² Intervju med Frid Carlsson, Högås Vännäs socken. UmFA.

Jämteböle

Två vandrande bönpräster har i byabönens avslutningsskede försett familjerna i Jämteböle med "själaföda". I folkminnet benämndes de efter den by, där de hörde hemma för Brånäprästen och Hällforsprästen. Den förres verksamhetstid inföll omkring 1870-1890. Den senare tog vid fram till byabönens avtynande under 1920-talet. På min fråga om hur de blivit bönpräster i Jämteböle, dit de båda hade omkring 1,5 mil obanad vandringsväg, svarar min informant bonden Erik Sjöström från Jämteböle: "De var kallade av Gud och ombedda av byn". Och så hade de kraftig "läsröst" och sjöng bra.³³

Långsjö och Mjösjö

Långsjö och Mjösjö var parbyar beträffande byabönen. De växlade med att hålla "bönstuga" och kunde därför ha samma bönpräst. På 1890-talet fungerade för båda byarna en bönpräst med benämningen n'Israel Gransele. Han kan identifieras som bonden Israel Johansson 1866-1950 från Gransele by i Vännäs socken. Denne prydligt långskäggige och reslige vandrarpäst gick på skogsstigar och över myrar ca 1,5 mil till den aktuella bönbyn. Som alla andra bönpräster var han Luther-läsare. Men för de många barnens skull begränsade han sig ofta till att "förklara" söndagstexten vers för vers. Min 93-åriga informant har outplånliga minnen från de inslagen i en eljest oändligt lång byabön. "Vi satt riktigt i spänning, när han förklara. Han ville att vi skulle förstå - och att vi inte skulle vara rädd för Gud". Denne bönpräst efterträddes i slutet av 1910-talet av en ung man med namnet Gerhard Abelsson 1895-1959, anfader i den välkända slakten Gerhardsson från Mjösjö. Rosenianska byaväckelser var vanliga i bygderna under 1900-talets första årtionden. Starka intryck från en sådan ledde till att Gerhard Abelsson trädde till som bönpräst, när n'Israel Gransele lade ned staven. Denne då 18-åriga bönpräst gifte sig sedan och flyttade efter några år till Vännfors, där han fortsatte att hålla byabön. Som ung bönpräst i hembygden har Gerhard Abelsson lämnat efter sig bestående intryck. Med klar och välljudande stämma sjöng han i byabönen högmässans liturgi helt igenom, från Helig, Helig, Helig till Tackom och lovom Herren. Det var oförlömligt säger min informant, som andlöst lyssnade till det som barn.³⁴

VINDELN (DEGERFORS) SOCKEN

Hälsingfors

Före sekelskiftet 1900 betjänades Hälsingfors av vandrande bönpräster utifrån av typen lekmannapredikanter. De höll sig till kyrkans gudstjänstordning i stora drag. Vad som skilde dem från de "vanliga" bönprästerna var, dels att de gick på kallelse gång för gång, dels att de ofta predikade över söndagstexten. Namn som Erik Karlsson från Vännfors och Gustav Lundgren från Högliden var välkända.

³³ Intervju med Erik Sjöström, Jämteböle Vännäs socken. UmFA.

³⁴ Intervju med Hulda Sjöström, Mjösjö Vännäs socken. UmFA.

Särskilt nitisk och avhållen bönpräst i Hälsingfors var bonden Johan Jonsson 1881-1956 från byn Hälsingborg. Söndag efter söndag under vinterhalvåret gick denne tillsammans med familjen och byfolket och med postillan under armen till Hälsingfors för att hålla byabön. Dottern Dagmar Aggevall berättar från tidiga år, hur hennes far på lördagsafton gick igenom söndagsgudstjänsten, läste och begrundade i Kyrkopostillan för att kunna läsa väl och valde psalmer med omsorg. Johan Jonsson har lämnat efter sig till dottern sin psalmbok med Evangelieboken som vanligt infogad. I den senare har bönprästen antecknat de psalmer han valt söndag för söndag. Psalmerna är ofta valda efter söndagens budskap och även kyrkoårets rytm. Johan Jonsson "förklarade" inte det lästa. Sådant hörde enligt hans mening mer till de vandrande "lekmannapredikanterna", som gick på kallelse gång för gång.³⁵

Högås

Högås har från omkring 1880 till 1915 haft som sin bönpräst bonden Robert Forsgren 1859-1949 från den tämligen närbelägna byn Nyby. Denne vandrarpräst har lämnat ett särskilt eftermäle. Han hade en stark och välljudande sångröst och sjöng gärna både till vardags och helgdags både på åkern, i skogen och på byabönen. När han med sin familj och med Kyrkopostillan och Psalmboken under armen kom vandrande till Högås för att hålla byabön, kunde man höra hans röst vida omkring. Han var som en kyrkklocka, så folk som slöt upp under vandringen. Och han sjöng på återvandringen likaså - psalmer för det mesta.³⁶

Kamsjön

I Kamsjön hade man byabön året runt med årstur mellan de sju Västerbottensgårdarna. Det ställde särskilda krav på bönprästen, eftersom denne blev bunden året om. Vid sekelskiftet 1900 och framåt var problemet löst på så sätt, att en bönpräst tjänstgjorde under vintern och en annan under sommaren. Fällmakaren Jonas Lundström 1866-1920 gick omkring i bygderna under sommarhalvåret och gjorde fällar. För honom passade det utmärkt att vara bönpräst under vintern. Och under sommarhalvåret vandrade bonden Anders Persson 1848-1923, från Umsjöleden med sitt husfolk och med Kyrkopostillan under armen till Kamsjön för att "läsa böna".³⁷

Kussjön

Kussjön har av naturliga skäl alltid haft bönpräst från byn. Avståndet till närmaste grannby var milsvitt. Två bönpräster kommer man ännu ihåg. De var August Israelsson 1872-1973 och Oskar Israelsson 1885-1965, bröder och bönder i byn. De höll byabön i Kussjön från omkring sekelskiftet 1900 till byabönens slutskede på 1930-talet.³⁸

³⁵ Intervju med Paul Sjöström, Hälsingfors Vindelns (gla Degerfors) socken. UmFA.

³⁶ Intervju med Hilma Zakrisson, Högås Vindelns (gla Degerfors) socken. UmFA.

³⁷ Intervju med Astrid Sandström, Kamsjön Vindelns (gla Degerfors) socken. UmFA.

³⁸ Intervju med Halvar Andersson, Kussjön Vindelns (gla Degerfors) socken. UmFA.

Ottonträsk

Bönpräst för byn Ottonträsk var från omkring 1895 till 1920 bonden Jacob Dahlberg 1863-1941 från Tegslund. Hembostället låg på västra sidan av Umeälven, bönbyn på den östra. Men älvens vatten var mer sammanbindande än åtskiljande före vägarnas och broarnas tid. Vid överfartsstället var dessutom svag ström och lätt att ro. På vintern var isen "fin kyrkväg" enligt min informant, som ofta var med på färden som barn. Hon ger också en bild av bönprästen Jacob Dahlberg, som hon upplevde honom under barn- och ungdomsåren i början av seklet. "Han var bra att läsa, noggrann och tydlig. Lite nervös var han och svettades en del. Men han var god och vänlig mot oss barn och brydde sig särskilt om oss".³⁹

Tväråträsk

I den muntliga traditionen är bevarat minnet och namnen på de tre sista bönprästerna i Tväråträsk. De är bonden Karl Lundberg 1853-1899, bonden Erik Blomkvist 1878-1943, och soldaten och bonden Erik Fredriksson Lans 1882-1976. Om den sistnämnde berättas, hur han söndag efter söndag plikttroget vandrade från sitt soldattorp i Västhögliden för att "läsa böna i byn". Han hade ordet om sig att ha bra både läs- och sångröst och vara "en troende man". Alla tre var läsande bönpräster. Eftersom de enligt min informant var aktade och gudfruktiga män, hade de fått kallelsen och hedersuppdraget av byn att vara bönpräster.⁴⁰

SÖNDAGSHELGD, KYRKBESÖK och BYABÖN

Söndagshelgden har iakttagits noga i bönbyarna, förbunden med katekesens lärotradition som den var. En både andlig och social kontroll har varit vanlig. Den hör samman med att bönbyarna varit i så hög grad självstyrande beträffande både det sociala och andliga livet. Byalaget och byabönen har hört ihop och satt prägel på livet i byn.

Kyrkbesök i sockenkyrkan har hört till ovanligheten i de långväga byarna. Två gånger om året var praxis. Det var dels till Mikaeli - Mickelsmäss. Då firades höstbönhelgen, den beträffande uppslutningen största kyrkhelgen under året. Tillströmningen av ungdom, som ville träffas och "ha roligt" var då maximal. Dels var det till Påsken, som var en storhelg med läs barnens konfirmation och första nattvardsgång. Dessa var årets stora nattvardshelger. När skolan kom till byn under senare hälften av 1800-talet, blev Pingsten konfirmationshelg.

Julottan som stor församlingsgudstjänst är en sen företeelse. "Tiden före vägarna", dvs före omkr. 1920, gav små framkomstmöjligheter vintertid fränsett i kustbygden. Först på 1910-talet börjar man fira julotta i byarna. Då har den att göra med den omvälvning som skola, skolhus, bönhus medfört ifråga om lokaler. Julotta har så vitt man vet aldrig firats i en bondgård. Nyårsdagen har däremot gammal hävd som festdag i bönbyn och då i samband med byabönen.

Det utövades en noggrann ömsesidig tillsyn beträffande respekten för helgfriden och därmed söndagen. Allt utomhusarbete skulle vara avslutat lördag afton kl 6. Egna barn och andras barn skulle vara inom hemmens väggar. Innan sabbaten gick in hade barnen genomlidit

³⁹ Intervju med Hulda Jacobsson, Ottonträsk Vindelns (gla Degerfors) socken. UmFA.

⁴⁰ Intervju med Ann Marie Sjögren, Tväråträsk Vindelns (gla Degerfors) socken. UmFA.

helgtvagningen. I böngården, den gård som hade bönturen för året, tog man in långbänkarna från kallutrymmet på logen med förenade krafter. De var 4-5 meter långa och 30-40 cm breda plankor, som krävde sin man, dvs fäder och söner hjälptes åt. Sittplatserna skulle vara nödortfittigt uppvärmda på söndag morgon. Och strålvärmen från den stora öppna härden som brann dygnet runt gjorde sitt. När tiden för byabönen var inne var långbänkarna i köket sannolikt bättre uppvärmda än kyrkbänkarna i sockenkyrkan, utan jämförelse i övrigt. Efter morgonmålet var tiden inne att slå ned ena skivan på fällbordet-matbordet och ställa fram det som bönbord åt bönprästen.⁴¹

"Samma tid på daghen som Gudstiensten hålles här vid Kyrkian".

Som framgått i avsnittet "Från Kyrkogångsplikt till byabönsplikt" pålades sockenborna vid visitation i Råneå pastorat 1655 en kyrkogångsplikt. Den avsåg framför allt de stora glesbygderna i norr i det då nybildade Härnösands stift. Påbudet hade ett tillägg: *"Thes uthom bör alltid Bya Läsning hållas af the hemmawarande, samma tid på daghen som Gudstiensten hålles här vid Kyrkian, och dett af någon Book som pastor medh Consistorii samtycke dhärtill utser och förordnar"*.⁴²

Byabönstid blev alltså från början identisk med söndagens högmässotid och fick en värdering i enlighet därmed. När det i 1686 års Kyrkolag stadgas, att tiden för högpredikan - högmässogudstjänsten är kl. 9 fm, blev detta också tiden för byabönen.⁴³ Det finns tidiga historiska vittnesbörd om den här överensställningen: När Carl von Linné på sin Lappländska resa söndagen den 29 maj 1732 bröt upp från Tegsnäset och efter en blåsig färd på Umeälven gått i land i Granö, noterar han ..."kom ej hit före klockan 9 och väntade efter folket, som var samlat tillhoppa att göra bön och läsa uti postilla till hon var 11..." Det vållar ingen svårighet att av de här raderna sluta till att byabönen i Granö under första hälften av 1700-talet började kl. 9 som i sockenkyrkan och att den höll på i goda två timmar. Där fanns säkert tid för både kyrkans texter, psalmer och böner jämte postillans textutläggning.⁴⁴

Kyrkans gudstjänsttid var alltså fastlagd i Kyrkolag. Förändringar var dock på väg. År 1823 beslöt Kungl. Maj:t att åt sockenmännen på stämma överlämna rätten att i samråd med församlingens kyrkoherde besluta om ändring ifråga om gudstjänsttiden. Följden blev, att man i de flesta pastoraten flyttade fram högmässotiden till kl. 10. På nyårsstämman 1833 beslöt således byamännen i Sörfors i samråd med församlingens kyrkoherde, att tiden för byabönen skulle vara kl. 10 i fortsättningen.⁴⁵ Det var med all sannolikhet ingen konkurrensåtgärd i förhållande till gudstjänsten i sockenkyrkan - hellre då ett uttryck för byns identitet som bönby. Den ordning som rådde i sockenkyrkan var god nog som ordning för byn. Och det fanns ingen tvekan därom. Man kunde, särskilt när det var sydostlig vind, tydligt höra kyrkklockorna från sockenkyrkan på Backen. Vid mitten av 1800-talet var böntiden kl. 10 överallt i bönbyarna.^{46 47}

⁴¹Om Gudstjänstlivet och den sociala kontrollen, se Bystadga för Sörmjöle byalag, s 11 f.

⁴²Visitationsprot. för Råneå pastorat år 1655. Råneå kyrkoarkiv LN:1. HLA.

⁴³1686 års Kyrkolag Cap II, § IV: Om Predikan och Gudstienstens förrättande.

⁴⁴von Linné, Carl, Ungdomsresor 1, Iter Lapponicum, s 61.

⁴⁵Bystämman med Sörfors byalag 3. 1. 1833. FAV.

⁴⁶Brilioth, Yngve, Svensk kyrkokunskap, s 223.

⁴⁷Bystämman med Sörfors byalag 3.1.1833. FAV.

KYRKOÅR - BÖNTUR - BÖNÅR - BONDENS ÅR

Till sitt innehåll har byabönen varit kyrkoårscentrerad alltifrån början. Enligt Proststadgan från 1610-talet skulle de hemmavarande från kyrkan tillsammans läsa söndagens texter, bedja bönerna och sjunga psalmerna. Visitationsprotokollet från biskopsvisitationen i Råneå 1655 förordnade om byaläsning för de hemmavarande från högmässan ur "någon bok, som Pastor med Consistorii samtycke dhärtill utser och förordnar". Man kan förmoda, att det var en kyrkoårsbunden postilla, som avsågs.

Kyrkoårets stora högtider påsk och pingst har varit givna kyrkhelger för byarna i gamla Ume socken. Påsken var kyrkoårets stora nattvardshelg alltsedan medeltidskyrkans tid. Under 1600-talet får påsken ytterligare betydelse som konfirmationshelg. När skolan kommer in i byns liv, flyttas konfirmationen allmänt till pingsten. Men påskens ställning som nattvardshelg förblev orubbad.

Det kan synas märkligt, att julhögtiden haft så begränsad betydelse i byarnas liv. Från de många avlägset liggande bönbyarna gjordes sällan julottefärd till kyrkan enligt mina informanter. Men det var förklarligt. Bönderna hade visserligen skyldighet att hålla kyrkväg farbar från by till by. Men väghållningen var i realiteten miserabel i synnerhet vintertid. När man från Taveljöbygden eller från Botsmark skulle färdas till julottan i sockenkyrkan på Backen, måste man börja sin kyrkfärd vid midnatt för att vara någorlunda säker på att vara framme vid sammanringningen klockan 6. Det avhöll många. Efter sekelskiftet 1900 börjar man sporadiskt ha julotta hemma i bönbyn. Det sker i så fall i byskolans skolsal, aldrig i en Västerbottensgård så vitt man vet. I skolan har bygdens lärare haft hand om anordningarna. Bönprästen har hållit julbönen. Samma tid som i kyrkan skulle det vara.⁴⁸

I den på s.61 f. analyserade bystadgan för Sörmjöle byalag fastställdes i § 1 f., att byabön skulle hållas "efter Tour i Byn". Under 1800-talet har utvecklats en sedvänja, enligt vilken böngårdarna i byn har tagit emot byabönen ett år vardera enligt en överenskommen turordning. Denna fungerade kalenderårsvis och gav därmed entydigt besked om när vederbörande gård hade sin böntur.

Men byabönens årsrytm kom framför allt att bestämmas utifrån ett annat tidsbegrepp nämligen sommarhalvåret med dess anntider: våranna = såningstiden, slåttanna = höbärgningens tid, skördeanna = kornskördens tid. Under dessa ann-tider var allt koncentrerat på sådd, växt och skörd. Följaktligen har man i bönbyarna allmänt gjort ett uppehåll med byabönen från Heliga Trefaldighets dag (Helgamäss) på våren till Den Heliga Mikael's dag (Mickelsmäss) på hösten.⁴⁹

Men allt har sin tid. När kornskörden var avslutad och bärgad och åkrarna vilade efter höstplöjningen, var åter tid för byabön. Bönåret var inne - tiden från Mickelsmäss på hösten till Helgamäss vid skiftet i maj-juni - en lång och mörk tid, som dock fick liv och innehåll genom att man fick träffas söndag efter söndag på byabönen.

⁴⁸Intervju med Axelia Karlsson, Botsmark Sävar socken. UmFA.

⁴⁹Rietz, Johan Ernst, Svenskt Dialektlexikon, s 8-9.

Årets festdag i byn firades på Heliga Trefaldighets dag. Då avslutades bönläsningen för bönåret. Den gård som hållit bönstuga höll bönkalaset för byn enligt en sed, som blivit en plikt. Bönprästen, som läst böna under det gångna bönåret, tackades för bra bönläsning. Tacket kunde konkretiseras genom ett rejält köttstycke eller motsvarande, som bönprästen fick med sig hem efteråt.

BYABÖNEN - FAMILJERNAS GUDSTJÄNST

I svenskt kyrkoliv och fromhetstradition har först i sen tid familjen börjat betraktas som en helhet. Begreppet familjegudstjänst är ungt. Från de mer avlägsna byarna i gamla Ume socken kom en ung människa till kyrkan året före konfirmationen. Man skulle då se och lära, "hur det gick till". Efter konfirmationen blev det vanligen 2-3 gånger om året. Man följde de äldres exempel.

Som jag påvisat, förändrades kyrkogångsplikten under 1700-talet till en byabönsplikt. Det som gav den senare dess särdrag var, att den var söndaglig och framför allt att den omfattade hela familjen. Det finns flera förklaringar till denna sammanhållning. Dels var möjligheten, att både man och hustru skulle kunna vara med på byabönen beroende av att man tog barnen med sig. Dels fanns det med ursprung från Proststadgan från 1600-talets början ett särskilt undervisningssyfte förknippat med byabönen. "De som unga äro" skulle vara med på byabönen "för att lära sig". Och vad detta innebar rådde ingen tvekan om. Det var vad som hände i sockenkyrkan samma dag och stund - detta med psalmerna, texterna, bönerna - som de skulle lära sig. Slutligen fanns det en fungerande social kontroll. "Hur är det, att inte de är här i dag?"⁵⁰

Det var mödrarna, som gjorde den avgörande insatsen för att sammanhållningen skulle fungera. Det kom på deras lott att jämte spädbarnet ha hand om barnen upp till fyra år. De satt på kvinnosidan. På manssidan satt fäderna med söner från omkr. fyra år och uppåt. Modern var helt outhärlig. Hon skulle bl. a. annat se till att spädbarnet "fick sin mat i rätt tid"

Det var husbondens plikt att se till att pigor och drängar hade ledighet att vara med på "böna". I Botsmark, och det gäller sannolikt de flesta bönbyarna, var pigor och drängar söndagslediga (enligt 2 Mos. 20:10). En av mina informanter, som var ungpiga omkring 1925, berättar om hur underbart det var att efter veckans slit och släp få vara ledig och få träffa andra ungdomar på byabönen. De som var över konfirmationsåldern hade tillskansat sig ett privilegium. De satt tillsammans längst bak i bönstugan oberoende av mans- och kvinnosida. Att vara konfirmerad, detta positiva åldersstreck, emotsågs med förväntan. Barnen i lekåldern hade sin chans efter byabörens slut på söndagen. De fick tidigt börja hjälpa till i hemmen. Att leka var inte att tänka på under veckan. Men på söndagen efter byabönen fick de komma loss. Även vintertid fanns möjligheter att leka.⁵¹

I bönstugan fanns det inga klasskillnader. Torpare och inhyses blandades med besuttna bönder. Det fanns för övrigt ingen annan råd för utrymmets skull. Och man kan förmoda, att särskilt hustrurna fann det bra att få sitta i närheten av vem de ville. Deras möjlighet att få träffas var just på byabönen.

⁵⁰Kyrkio Lagh brukatt aff gamble praepositis. Utg. av Sven Hansson. Stycke 20, s 7.

⁵¹Intervju med Axelia Karlsson, Botsmark Sävar socken. UmFA.

NÄR KÖKET BLEV KYRKA

"Vilja bönder bygga by af nyå; då skall så stor tomt dertill läggas, som ske kan och nödig pröfvas..." - "Tomt skall byggas till mangård och ladugård. I mangården skola vara stuga med förstuga så ock gäststuga, der gården så stor är..." De här två citaten kommer från vår första Rikslag från år 1734 och dess Byggninga Balk. Där stadgas om en byggnadstyp, som i övre Norrland kom att kallas Västerbottensgården. Den kännetecknades främst av att den hade en och en halv våningshöjd och småfönster ovanför de stora fönstren.⁵²

Ofta nöjde sig nybyggaren - kolonisten med kök och kammare (enkelstuga). När nästa generation var färdig att ta över hemmanet, byggdes ytterligare ett hus med kök, kammare och därtill gäststuga. Under 1800-talet började gäststugan allmänt kallas salen. Den äldre generationen, "förgångsfolket", blev kvar i gården. De unga flyttade in i nybyggnaden (parstugan). Ungfolket tog som regel också över bönhållningsplikten. Det var alltså in i deras kök, som karlfolket i böngården bar in långplankorna på lördag afton i god tid före sabbatens inbrott.

Jag går till närmare beskrivning av hur köket ordnades, så att det kunde rymma byabönsfolket - inte minst alla barn och ungdomar, när "byförsamlingen" vandrade in på söndag morgon kl 9. I Kvarnsvedjan i övre Taveljöbygden, en by som grundades 1798, har man "läst böna" sedan någon gång på 1830-talet. Min informant Selma Karlsson, född 1884 död 1986 har berättat, att hennes farföräldrar som nygifta tog upp nyodling och bildade det tredje hushållet i Kvarnsvedjan omkring 1840. Vid samma tid lät de bygga en rymlig Västerbottensgård, en parstuga. Köket blev även "bönstuga" för en tidigare påbörjad byabön. En kvarn, som ännu fungerar, byggdes i ån intill. Det betydde, att ytterligare människor hade sina vägar till byn. En årstur med byabönen uppstod mellan gårdarna. Så har fortgått in på 1920-talet. "Böngården" - parstugan i Kvarnsvedjan har varit ödegård en tid men är nu renoverad. Vid ett besök jag fick göra i den då obebodda gården mätte jag upp rumsindelningen och lät teckna av exteriören. Måtten har visat sig vara de vanligen förekommande, exteriören med fönsteruppsättningen likaså. Böngården i Kvarnsvedjan är en typisk Västerbottensgård - en parstuga.⁵³

⁵²1734 års Rikslag. BYGNINGA BALK, Cap. 1, § 1 och Cap. 2, § 1. (Facs. uppl. Sthlm 1984).

⁵³Kulturhistoriska miljöer vid Vindelälven. (Meddelande. Länsstyrelsen, Västerbottens län. 1983:6).

(Teckning: Böngården i Kvarnsvedjan)

"Bönstugan" i Kvarnsvedjan rymde 40 - 50 personer. Man får då komma ihåg, att flertalet gudstjänstbesökare var barn. Bönbänkarna var omkr. fyra meter långa och givetvis utan ryggstöd. Blev det för trångt, kunde man sätta in en extra "smalbänk" efter den ena långväggen. Tolvslåstolarna användes ofta som bockar under bönbänkarna. De var ganska höga. Men lades de omkull blev höjden lagom. En tolvåring kunde sitta och nå golvet med fötterna. Brasan i öppenspisens brann vanligen under gudstjänsten. Någon i böngården såg till elden. Kylligast hade nog bönprästen, som satt med ryggen mot det dragiga fönstret på gaveln. Men alla bönpräster visste om sådant och klädde sig därefter. I Kvarnsvedjan fanns något så enastående som en piporgel med fem stämmor. Alla piporna, som var gjorda av trä, var placerade i två lådor på ömse sidor om orgeln. Där orgeln stod var i vanliga fall uppsjungarens plats.

"DET VAR SOM I KYRKAN"

När jag frågat om hur det "förr i världen" gick till på byabönen, har svaren varit entydiga - "Det var som i kyrkan". Under 1700-talet blev byabönen sed och ordning i de flesta äldre och mer avlägset från sockenkyrkan liggande byarna. Något motsvarande gäller de byar, som låg förhållandevis nära, men där man på grund av naturhinder av olika slag hade svårt att komma till kyrkan. Sörfors bönby, som låg på motsatta sidan av Umeälven i förhållande till sockenkyrkan, är ett exempel på detta.

Vid mitten av 1500-talet hade i Evangelieboken införts kollektbönerna efter kyrkoårets rytm. På 1620-talet var epistel- och evangelietexterna jämte kollektbönerna och psalmerna införda i en och samma bok, alltså Psalmboken. Senare tillkommer också bönerna efter predikan. När därför den anförda Proststadgan i 20:de stycket föreskriver, att de hemmavarande på söndagen skall läsa texterna, bedja bönerna och sjunga psalmerna, är det en mycket konkret uppgift. Det som på söndagen sker i kyrkan och som man återfinner i Psalmboken, skall parallellt ske i byabönen.⁵⁴

När man med hjälp av den muntliga traditionen rekonstruerar byabörens förlopp blir det helt klart, att byabönen speglar den gudstjänst som vuxit fram i kyrkan - också i så måtto att både Syndabekännelsen och i ett flertal fall Trosbekännelsen är med. Men längre än så kommer inte bönprästen, som leder gudstjänsten. Avlösningen tillkommer exempelvis inte honom. Jag har på omstående sidor gjort en uppställning av byabörens "ritual" - förlopp, som det har fungerat i de flesta fall. Jag har till det lagt de förklaringar och kommentarer, som kan belysa byabönen i dess nära samband med vad som sker i sockenkyrkans gudstjänst samma dag och tid.

⁵⁴Rodhe, Edvard, Svenskt gudstjänstliv, s 43 ff.

BYABÖNEN - SOM DEN LÄSTES I GAMLA UME SOCKEN

Ingångspsalm

Inledningsord och uppmaning till självrannsakan och **syndabekännelse**.
“Käre wänner, bröder och systrar i Christo Jesu! Efter wi nu församlade äre till at hålla vår Gudstjenst, tacka Gud för alla sina Gudomelige wälgerningar: såsom ock bedja honom om allt det oss nödtorftigt är, både i andeliga och lekamliga saker: och därhos förnimme, att wi ju alle, utan twivel äre med synder beswärade och åstunde synden gerna qvitte warda; Därföre wilje wi falla på vår knä och ödmjuka oss inför Gud vår Himmelske Fader och med hjerta och mun bekänna oss för arma, elända syndare, som wi och äre, bedjande Honom om nåd och misskund, Så sägande hwar i sin stad.“...
“Jag fattig syndig människa,“...

Lovsången

Allena Gud i himmelrik...

Man har hållit fast vid 1693 års psalmbok med enstaka undantag. Denna trofasthet kan ha sin förklaring av att byabönen fick sin fasta form på 1700-talet. Under den epoken “sjunger man in sig“ i gamla psalmboken på byabönen - sannolikt mer än vid de relativt fåtaliga kyrkbesöken.

Herrnhutarnas sångbok “Sions sånger“ har funnits och använts i hemmen, men undantagsvis på byabönen under 1800-talet. Sångboken visar spår av en idog kolportörsverksamhet av Brödraförsamlingen i Stockholm i Västerbottens kustland under 1800-talets första årtionden.

Inledningsorden såväl som Syndabekännelsen är formulerade av Olaus Petri i 1524 års Handbok. De återkommer sedan i 1693 års Handbok, som man följde på byabönen.

Bönprästerna hade sinne för Ordets innebörd. Inledningsorden har varit älskade. “De ställde oss alla på samma fot inför Gud“, som en gammal from bönpräst uttryckte det.

Avlösningen kunde ingen bönpräst ge. Den hörde till "ämbetet" (prästämbetet).

Enligt uppmaningen **föll alla på knä** vid syndabekännelsen. Alla, unga och gamla, barn och vuxna, vände sig om mot bänken där de satt och knäböjde - modern med minstbarnet vilande i sina händer på bänken. I sockenkyrkan började seden att upplösas på 1820-talet. Någon gång på 1880-talet bryts den även på byabönen mest av praktiska skäl. Skolbänkarna var för trånga för att man skulle kunna vända sig om och komma ner på knä.

80-åringar minns från sin barndom, hur svårt det kunde vara för dem, som då var gamla att tvärt resa sig upp från golvet till stående och efter en halv omvändning sjunga: "Allena Gud i himmelrik"... Det var viktigt att uppsjungaren inte startade för snabbt.

Psalmodikon. (Foto Stellan Wengelin, Västerbottens Museum).

Kollektbönen - söndagsbönen, som den kallades, har varit en fast beståndsdel i byabönen från början.

Episteltexten avlyssnades av församlingen stående.

Trosbekännelsen

I åtminstone 4-5 bönbyar, sannolikt betydligt fler, har bönprästen läst Trosbekännelsen. "Den stod på gränsen för vad en bönprästs kunde göra". Detta konstaterande är sannolikt grundat på att i äldre tid trosbekännelsen sjöngs av prästen eller av präst och församling tillsammans.

Predikstolspsalm

Söndagens evangelium jämt utläggning i Luthers Kyrkopostilla

Luthers Kyrkopostilla kom ut i svensk översättning 1753. Det blev allenarådande som textutläggning på byabönen under 1800-talet i övre Norrland. Bönprästerna hade alltid ett eget exemplar, som de bar med sig jämte läsbrädan. För församlingsprästerna var det en trygghet att veta, att de förra hade ren lära med sig, när de satte sig ned vid bönbordet i böngården och öppnade boken. Luthers passionspredikningar har lästs under Fastan i ett litet antal bönbyar - och då som ett tillägg till Kyrkopostillan. "Böna" lär då ha kunnat ta upp till 3 timmar. Man kan förstå barnens samlade sysselsättning med att räkna bladen, som vändes i ett antal, som aldrig tycktes ta slut! Men de små kunde få sova i famnen hos modern eller en storsyster - dock aldrig i famnen hos fadern eller en storebror. Och alla barn hade rätt att vara ute och leka en stund efter byabönens slut.

Bön efter predikan

Bönprästen bad bönen efter predikan i Evangelieboken eller undantagsvis med egna ord.

Psalm

Fader Vår Välsignelsen

Man har allmänt fallit på knä vid Fader Vår. Det upphör dock vid samma tid och av samma orsak som beträffande syndabekännelsen.

Slutpsalm

BÖNROTE - HUSFÖRHÖRSROTE - SKOLROTE

Som mina kartor omvittnar, sker i inlandet av gamla Ume socken successivt en gruppbildning av nybyggarboställen och småbyar med en etablerad äldre by som medelpunkt. De tilldragande och sammanhållande faktorerna har varit av både social och andlig natur. Det har stått till buds en gemenskapsform som omfattat båda, nämligen byabönen.

Den här utvecklingen börjar under 1700-talets senare del och kulminerar mot 1800-talets slut på grund av folkökningen och därmed tillväxten av antalet hushåll. Unga familjer tar upp nya boställen men återkommer på byabönen i hembyn eller söker sig till närmaste by, som har byabön.

I dessa enheter, som jag kallar bönrotar, tog prästerskapet upp den i 1686 års Kyrkolag påbjudna ordningen med "Catechismi lära och förhör", dvs husförhören.⁵⁵ I den del av gamla Ume socken, som 1834 avskildes till Sävar pastorat blev alla bönrotar, så när som på en, under utvecklingens gång husförhørsrotar. Bönbyarna blev givna stödjepunkter för prästerskapets undervisning. Motsvarande utveckling gäller beträffande skolans införande. Nedanstående tabell för Sävar socken får åskådliggöra en utveckling, som kännetecknar hela undersökningsområdet.

SÄVAR SOCKEN	Bönrote	Husförhørsrote	Skolrote
Täfteå	x	x	x
Ytterboda	x	x	x
Ivarsboda	x	x	x
Tväråmark	x	x	x
Bodbyn	x	x	x
Bullmark	x	x	x
Furunäs ¹⁾		x	
Gravmark	x	x	x
Botsmark	x	x	x

1) Furunäs blev bönby först på 1870-talet.

Husförhöret var en stor tilldragelse. Det var i allmänhet det tillfälle under året, då prästen besökte byn. Husförhöret var också förenat med stora praktiska arrangemang. Vilken gård skulle ta emot prästen och allt folket i roten och hålla husförhørskalaset och därtill logi åt prästen? Dessa problem var i praktiken lösta i förväg. Den gård, som hade årstur med byabönen hade också husförhørsplikten. Det betydde med andra ord den gård, som hade långplankorna på lager för bönåret, den var också förutbestämd att när den dagen randades, bära in dem i värmen, ställa upp dem - denna gång för husförhör - se till att det var en vit duk på bönbordet, bakom vilket församlingens kyrkoherde eller komminister skulle sitta - inte bönprästen den här gången. Till böngårdens plikter kom så husförhørskalaset och logi åt husförhørsförrättaren. Kalaset kunde vara kännbart för gården, särskilt om det också var brukligt med nyårskalaset i byn. I så fall föll ansvaret på samma gård. Trösten låg i att det skulle dröja kanske 6-7 år till nästa gång gården stod i tur.

En ny tid bröt in i byabönens värld, när skolan kom till byn. En ordnad skolundervisning börjar efter Folkskolestadgans tillkomst 1843. Fasta skolor inrättades i kyrkbyarna - i Vännäs 1846, i Umeå på

⁵⁵ 1686 års Kyrkolag. Cap II, § X: Om Catechismi lära och förhör.

Backen 1847, i Sävar 1847, i Vindelns (Degerfors) 1848. På rena landsbygden infördes efter hand en skolform, som har kallats "Den ambuleringe mindre folkskolan", som i praktiken i stort sett var en småskola. Den innebar, att skolundervisningen pendlade i korta pass från by till by. I bästa fall alternerade läraren under läsåret mellan tre byar (skolstationer) i 2-3 månaders perioder.

Skolundervisningen stabiliserades efter hand till terminsläsning. Bönbyarna blev som regel centralorter för folkskolan inom mitt undersökningsområde. En äldre samhörighet i form av bönrote - husförhållsrote som jag ovan påvisat, medverkade till att skolans upptagningsområde var givet. Bönroten, husförhållsroten och skolroten blev sammanfallande enheter.

Som regel har bönbyarna-husförhållsbyarna av skolrådet i socknen ålagt att ställa utrymmen till förfogande, skolsal för undervisningen och boningsrum för läraren. Byamännen hade att dela hyreskostnader, etc. Kostnadsfrågan löstes enkelt. Byamännen betalade in natura genom att tillhandahålla behövt utrymme för skolan för den tid och i den ordning, som bönåret cirkulerade i byn.

Söndagens byabön hade sin givna plats i köket. Lika givet var salen det utrymme, som stod till buds för skolan. I sin "Journal" från den ambuleringe folkskolans första tid har den förste folkskolläraren inom Vindelns (Degerfors) socken O. A. Löfgren beskrivit skolmiljön vid tiden före skolhusens tillkomst. Salen hade givetvis öppen spis, men värmen nådde aldrig ut dit den skulle. Golvdraget påminde om att trossbotten hade ytterst bristfällig fyllning. Innertaket kunde sakna sådan. Rummet självt var ofta utan innanfönster. Man frös således för det mesta i skolbänkarna. Det fanns anledning att sakna kökets mer ombonade miljö.⁵⁶

Samtidigt hade något väsentligt nytt inträffat i bönbyn. Det stod ett söndagsledigt utrymme till buds - skolsalen. Den rymde fler människor med sina skolbänkar än köket, i synnerhet om man kompletterade med bönbänkar, som kunde stå kvar under veckan. Så flyttade byabönen i de flesta bönbyarna från köket till salen, till mindre besvär men också till väsentligt mindre trivsel. Det medförde också, att den kvardröjande seden att falla på knä under Syndabekännelsen och Fader Vår försvann definitivt. Det blev för trångt att vända sig om och falla på knä i en snäv skolbänk. Hade man minstbarnet i famnen var det helt uteslutet. Vidare blev bönbordet ersatt av en kateder. Bönprästen kunde inte längre till föredöme för församlingen falla på knä. Katedern hindrade honom!

Salen i Västerbottensgården, brukad i en kombination av skolsal till vardags och "bönstuga" till helgdags, blev ett provisorium i en övergångstid i skolans historia. Men i och med att skola och byabön förts samman i fråga om lokal, fick byabönen en mer officiell ställning som byns gudstjänst. Byabönen såväl som skolan blev definitivt byns gemensamma angelägenhet. Den positionen behöll byabönen även när skolhusbyggena kommer.

Kyrkbyarna hade sina "fastskolor" sedan 1850-talet. De ambuleringe mindre folkskolorna representerade dock en gängse skolform ett gott stycke in på 1900-talet. Under den här tiden kommer propåer från skolråden i socknarna till framför allt bönbyarna om att bygga skolhus. Att anmaningarna efter hand gav resultat, torde ha hängt samman med att från skolrådet ställdes i utsikt ett bidrag till byggnadskostnaderna.

⁵⁶ Johansson, Simon, Folkundervisningen i Umeå socken..., s 16 ff.

Ståhl, Harald, Sävar sockens äldre skolhistoria, s 4 ff.

Lundkvist, Tyko & Nilsson, Tore, Vännäs kommuns historia, s 35 ff.

Journal och examensprotokollsboek 1865-1880 för Vindelns kn. Upprättad av Olof Löfgren. UmFA.

Det hände också, att byamännen själva tog initiativet. En pionjärby i det fallet är Granö by i Vindelns (Degerfors) socken. Den 19 december 1865 fattade byamännen på stämma beslut om att inom tre år uppföra "ett Hus för andaktsövningar, offentliga sammanträden, husförhör och folkskolan, då den här är stationerad." Stämman preciserade målsättningen till "ett Böne- och Skolhus indelat i en rymlig sal, en kammare och ett kök". Byabönen, skolan, bystämman, husförhöret jämte bostad för skolläraren var alltså vad saken gällde. Det tog sin tid. Men år 1876 stod skolhuset färdigt enligt det uppgjorda byggnadsprogrammet. (Hur granöbönderna firade invigningen av sitt hus förmåler inte historien. Inte heller om bönderna fick bidrag eller om de stod på egna ben). Det bör tilläggas, att för att få bidrag från skolkassan fick man i vederbörande by utfästa sig att inte släppa in någon främmande förkunnare utan prästerskapets godkännande⁵⁷.

Sambruket av salen i böngården som gudstjänstrum och skolsal präglade således skolan i dess första skede. Men när skolhus börjar byggas på 1880-talet, omkastas sambruksaspekten. Skolsalen blir i de allra flesta fall även lokal för byabönen och övriga angelägenheter, som var gemensamma för byn. Det var en självklarhet, eftersom byamännen byggt skolan. Jag ger några exempel på sambruket "bönstuga" - skolsal under 1800-talets senare hälft:

BOTSMARK i Sävar socken fick 1858 en ambulerande mindre folkskola som en av de tre första skolorna i socknen. Enligt bestämmelserna skulle byamännen svara för skollokal och värme. Så småningom kom en ersättning för detta att utgå från skolkassan. Lokalfrågan ordnades praktiskt så, att den gård, som hade årstur med byabönen, också svarade för lokal för skolan. Vad som då stod till buds var "storsalen" i Västerbottensgården, som blev skolsal. Eftersom salen nu blev uppvärmd och bänkar fanns att sitta på som inte måste bäras in och ut, flyttade även byabönen till salen. Detta sambruk kom att bli den gängse lösningen på skolans lokalproblem i dess första skede. År 1912 byggde byamännen skolhuset i Botsmark. Det blev samtidigt bygdens egen samlingslokal, vilket också varit avsikten. Dit flyttades omedelbart byabönen. Men dessförinnan hade alltså byabön och skola i Botsmark levat i ett sambruk av lokal under mer än 50 år enligt modellen - skola till vardags och byabön till helgdags - i salen i den gård, som hade bönturen för året.⁵⁸

I HÖSSJÖ Ume socken började en ambulerande mindre folkskola 1863. Lokalfrågan löstes i byn på så sätt, att salen i böngårdarna togs i bruk som skollokal efter samma årstur som byabönen. Samtidigt flyttades byabönen från köket till salen med samma motivering som i Botsmark. Det här sambruket blev ett ganska långt provisorium, även om det inte kan jämföras med den nyssnämnda byn. År 1887 byggde byamännen skolhuset i Hössjö, vilket skedde även med avsikten att byabönen skulle få rum i skolan för söndagens gudstjänst. Skola till vardags och byabön på söndan blev skick och bruk också här. Det här sambruket av lokal för byabön och skola i Västerbottensgårdarnas "storsal" pågick i Hössjö omkring 25 år. Ett måttligt långt provisorium ändå - om man jämför med Botsmark. Till saken hör, att EFS-föreningen självklart fick sin möteslokal i skolan, när den bildades 1917.⁵⁹

I GULLBÄCK Vännäs socken började omkring 1880 en ambulerande mindre folkskola. Problemet med skollokal löstes på samma sätt, som skedde överallt i gamla Ume socken vid den här tiden. Salen i den Västerbottensgård, som stod på böntur i bönbyn, skulle också fungera som skolsal. Skola till vardags och byabön på söndag blev det dubbla åtagandet för den böngård, som stod i tur

⁵⁷Granö bys bönehållning och byordning omkr. 1850-1900. (I: Hundra år i Granö i Degerfors socken. 1959.)

⁵⁸Intervju med Axelia Karlsson, Botsmark Sävar socken. UmFA.

⁵⁹Intervju med Daniel Lundmark, bördig från Hössjö Ume socken. UmFA.

att ha byabön för året. I och med att byamännen byggde skolhuset i Gullbäck år 1917, flyttade inte bara skolan utan också byabönen till skolsalen. Byamännen hade byggt skolan. Följaktligen räknade man med skolan även som byns gudstjänstlokal. När EFS-föreningen i Gullbäck bildades 1920, övertog den i ett första skede ansvaret för byabönen. Några år framåt hölls byns gudstjänst i byns skola. Beträffande den här utvecklingen noterar man, att ett sambruk av "storsalen" i Västerbottensgårdarna i Gullbäck för byabön och skola pågick från 1880 till 1917, dvs i 37 år.⁶⁰

TVÄRÅTRÄSK i Degerfors (Vindelns) socken fick en ambulerande mindre folkskola 1870. Byamännen tillgrep samma lösning beträffande lokalfrågan, som praktiserades i andra bönbyar. Den gård, som hade årstur med byabönen, upplät lokal för skolan. Vad som då stod till buds var salen. Den kom därmed att stå uppvärmd i varje fall under en del av vinterhalvåret. Den hade också en stående bänkmöblering. Det befanns alltså praktiskt att flytta från köket till salen även med byabönen. År 1891 byggde byamännen det första skolhuset i Tväråträsk. Förutom skolsalen försågs det, sannolikt med Granö som förebild, med ett stort rum för byabönen och för byns gemensamma angelägenheter i övrigt. Ett nytt skolhus byggdes 1926. Klassundervisningens tid var inne. Den gamla skolan blev bygdegård. På 1940-talet överläts den till Bibeltrogna Vänner. Från 1870 till 1891, alltså omkring 20 år, levde byabön och skola i sambruk av lokal i Tväråträsk.⁶¹

FRÅN HUSFÖRSAMLINGSMILJÖ TILL FÖRENINGSGEMENSKAP

År 1835 är ett centralt årtal i svenskt kyrkoliv. Svenska Missionssällskapet bildades. De första Missionsföreningarna kom till i Svenska kyrkan för att stödja en missionsverksamhet bland icke kristna folk. De kan betraktas som pionjärer beträffande en lekmannainsats under kyrklig ledning inom svenskt kyrkoliv.⁶²

Vid mitten av 1800-talet kom evangeliska väckelserörelser in i svenskt fromhetsliv västerifrån, framför allt via England. De motiverades i vårt land vanligtvis med att den svenska kyrkan stagnerat i en luthersk "stortro" utan andlighet i djupare mening. En inre mission för väckelse och förnyelse var därför lika nödvändig som den "hednamission" i icke-kristna länder, som börjat väcka människor till ett världsvitt missionsansvar. Samtidigt började en medvetenhet om alla kristnas enhet utöver nations- och samfundsgränser göra sig gällande. Internationella andliga rörelser får nedslag i den svenska kristenheten. År 1848 bildades den svenska grenen av Evangeliska Alliansen. Föreningen för Den Inre Missionen kom 1852.⁶³

År 1856 bildades Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Alltifrån början inriktade sig EFS på föreningsbildningar som redskap för väckelse och evangelisation - inre och yttre mission. Redan på Stiftelsens första årsmöte 1857 var tanken på föreningsbildningar ute i landet uppe till samtal. De särskilda andliga gåvorna i församlingen som Skriften talar om, borde väckas till liv, dels i troende kristnas enskilda liv, dels genom bildandet av föreningar där dessa gåvor kunde göras fruktbarande.⁶⁴

⁶⁰ Intervju med Ebba Eriksson, Gullbäck Vännäs socken. UmFA.

⁶¹ Intervju med Ann Marie Sjögren, Tväråträsk Vindelns socken. UmFA.

⁶² Bengt Sundklers gradualavhandling Svenska Missionssällskapet 1835-1876, tryckt 1937, är vår bästa undersökning beträffande det här tidsskedet i svensk missionshistoria.

⁶³ Newman, Ernst, Evangeliska Alliansen i Sverige.

⁶⁴ Hofgren, Allan, Med Gud och hans vänskap. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen genom 100 år, s 62 ff.

Under 1860-talet börjar EFS-föreningar med regional omfattning bildas, såsom för södra och norra Ångermanland, Jämtland, södra och norra Västerbotten, etc. Provinsombud utsågs i motsvarande omfattning av EFS riksstyrelse till att vara relationspersoner inom respektive provinsföreningar och för att samla in missionsmedel.⁶⁵

År 1868 startade Stiftelsens utbildning av lekmän för sin verksamhet ute i landet. En kolportörskola startades på Johannesbergs gård utanför Stockholm. De som utbildades där skulle efter 2-3 terminers studier gå ut i missionsverksamhet genom bokspridning, vittnesbörd och personliga samtal. Detta kom dock att förenas i en lekmanaförkunnelse. Kolportörerna blev ofta lekmanapredikanter. När EFS-föreningarna kommer framför allt på 1910-talet, finns kolportörerna med som pådrivande krafter vid föreningsbildandet.⁶⁶

När Evangeliska Fosterlandsstiftelsen började sin verksamhet, var det en naturlig sak, att man i Övre Norrland anknöt till den folkliga "kyrkfromhet", som levde i byabönens hus- och byaförsamlingsmiljö. Där fanns en beprövad form för andlig och social gemenskap - byabönen. Men formerna behövde förnyas efter tidens behov. Föreningarna blev modellen härför. De gav utrymme för den lekmannaaktivitet och variation i samvaron, som byabönen enligt sin struktur inte medgav. Den patriarkala ledning av gudstjänstlivet i byn, som byalaget stod för, trädde tillbaka för en styrelse, vald av byns folk som helhet. De flesta vuxna blev medlemmar i Missions- och Ungdomsföreningen.

Följande bönbyar inom gamla Ume socken (nuv. Ume, Sävar, Vännäs och Vindelns socknar) gick upp i EFS-föreningar:

Ume socken

Stöcke	EFS-förening bildad år	1905
Sörfors		1905
Stöcksjö		1906
Sörmjölle		1908
Hissjö		1908
Flurkmark		1912
Brattby-Gubböle		1912
Haddingen		1917
Hössjö		1917

Sävar socken

Botsmark		1912
Täfteå		1912
Bodbyn		1912
Åträsk		1919
Tväråmark		1920

Vännäs socken

Vännäsby		1909
Jämteböle		1910
Mjösjö-Långsjö		1910

⁶⁵ A. a. s 68 ff.

⁶⁶ A. a. s 128 ff.

Gullsjö	1916
Gullbäck	1920
Högås-Hällfors-Kolksele	1944

Vindelns (Degerfors) socken

Granö (Granölund)	1910
Kamsjön	1912
Ramsele	1912
Tväråträsk	1940
Ottonträsk	1943
Hälsingfors	1943

Övergången från byaförsamlingsmiljö till föreningsgemenskap blev i allmänhet mjuk. Vanligtvis blev bönprästen missionsföreningens förste ordförande. Det innebar, att i en rad av bönbyar där byabönen ännu pågick, fortsatte denna som vanligt under bönprästen - föreningsordförandens ledning. Byabönen blev en del av föreningens verksamhet. Till detta kommer, att det var nytt och attraktivt att vara med i en förening. Byalaget i vid mening blev engagerat. Av stor betydelse blev det, att man i föreningens regi tog upp söndagsskol- och juniorverksamhet mm.

Det var inte ovanligt, att föräldrar utan vidare skrev in sina barn som medlemmar, så vitt de uppnått medlemsåldern 16 år. Den kollektivitet-samhörighetskänsla, som kännetecknade byabönen andligt och socialt, ärvdes i begynnelseskedet av EFS-föreningarna. Troende-begreppet som ett kristet honnörsord var ännu inte så vedertaget inom EFS, att det stod hindrande i vägen för byfolket i allmänhet att bli medlemmar i föreningen.

BYABÖN OCH BÖNBYAR I GAMLA UME SOCKEN

Bönbyabeskrivningar

BÖNBYABESKRIVNING nr 1

Den lilla byn BLOMDAL, belägen i nordvästra delen av TavelSJöbygden inom *Ume socken*, är i likhet med Haddingen ett exempel på hur bybönen kan blomstra upp i sen tid genom en enda människas initiativ. Blomdal blev en samlingspunkt för flera småbyar under närmare tre decennier i början av 1900-talet. De berörda byarna är följande:

<i>BLOMDAL</i>	<i>anl. 1833</i>	<i>1 hush. 1850</i>	<i>3 hush. 1900</i>
<i>Rödålden</i>	<i>" 1830</i>	<i>1 "</i>	<i>3 "</i>
<i>Rödåbäck</i>	<i>" 1833</i>	<i>2 "</i>	<i>3 "</i>
<i>Tjärnbäck</i>	<i>" 1837</i>	<i>2 "</i>	<i>3 " ⁶⁷</i>

Karl Karlsson, född 1875 i Ytterrödå var den förste och blev den siste bönprästen i Blomdal. En av bröderna övertog fädernegården. Själv gifte han in sig och blev bonde i Rödålden. Karl Karlsson var en ideellt och religiöst starkt engagerad människa. Han läste mycket och deklamerade gärna. Blåbandsrörelsen gick som en gemenskapens varma vind genom TavelSJöbygden och samlade mycken ungdom. Karl Karlsson deltog aktivt i rörelsens föreningsbildningar under 1910-talet och framåt.

Denne ideellt religiöse bonde i Rödålden hade den gamla lutherska byabönstraditionen med sig som arv från barndomshemmet i Ytterrödå. Därav kom det sig, att Karl Karlsson tog upp byabönsseden och blev bönpräst i den närbelägna lilla byn Blomdal. Där fanns inhyrd en ambulerande mindre folkskola i en av Västerbottensgårdarna. Därmed fanns också utrymme för bybönen.

Från omkr. 1905 till 1930 gick Karl Karlsson från Rödålden till Blomdal med Luthers Kyrkopostilla och Psalmboken under armen och höll byabön söndagar kl. 11. Ordningen för denna var högmässans i mycket förkortad form. Bönprästen kommenterade gärna det lästa. Förmodligen blev det en förunderlig blandning av ungdomlig kristen idealism och luthersk fromhet. Under alla förhållanden var han älskad av byarnas barn och ungdom.

Bönprästen Karl Karlsson hade en stark och klar röst. Han deklamerade alltjämt gärna. Det berättas om honom, att han även i senare år övade sin stämman genom att söka överrösta forsen i den närbelägna Vindelälven.⁶⁸

⁶⁷Husförhörslängder för Ume socken (Blomdal) 1850-1900. UmFA.

⁶⁸Intervju med Jenny Johansson, Rödålden Ume socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 2

Grannbyarna BRATTBY och GUBBÖLE i *Ume socken* har sedan 1751 var för sig haft bystadga och bystämma. Men genom att man tillsammans haft byabön, har man sammanhållits i en sannolikt äldre samhörighet. Man har växlat mellan byarna med bönhållningen och således ömsevis fungerat som bönby och vandringsby. Byn Svallet, en avstyckning från Gubböle, har varit en renodlad vandringsby.

BRATTBY	20 hush. 1850	30 hush. 1900
GUBBÖLE	6 "	17 "
Svallet	5 "	3 " ⁶⁹

I "parbönbyarna" Brattby och Gubböle kunde av förklarliga skäl inte endera byalaget planera och bestämma om den gemensamma byabönen.

Ännu vid sekelskiftet 1900 var byabönsseden stabil. Samtidigt hade den drag av improvisation. Ett slags turordning har funnits. Men den har, så vitt man vet, inte fungerat som en årstur för respektive gårdar. Man kunde under bönåret växla gård i byn efter omständigheterna. Efter söndagens "högmässa" överenskom man i "byaförsamlingen", var man skulle mötas nästa gång. Tillvägagångssättet var inte helt gnisselfritt men fungerade. Och "man fick ju träffas och prata på det sättet", framhåller mina informanter. I båda byarna var det bönder med stora Västerbottensgårdar, som "tog emot". I vardera byn utkristalliserades 2-3 gårdar med "storsal", som stod för bönhållningen.

Från omkring 1880 och framåt kan man överblicka tre generationer bönpräster, som pendlat mellan Brattby och Gubböle och hållit byabön. Bonden Per Nygren 1866-1933 från Brattby, maskinisten Jacob Bergman 1848-1927, inflyttad från Bureå och boende i Gubböle, båda mycket värderade för sin fromhet, Bergman också för sin goda sångröst. Den siste bönprästen var bonden Nils Dahlrot 1863-1959. Den sammanlagda verksamhetstiden för dessa tre var omkring 1880-1930.

På "Per Nygrens tid" var ordningen för byabönen följande: Ingångspsalm - Syndabekännelsen "Jag fattig syndig människa" - Lovpsalmen Allena Gud i himmelrik - Läsning Evangelietexten och utläggningen i Luthers Kyrkopostilla - Bön efter predikan (ur Evangelieboken) - Psalm - Fader Vår - Välsignelsen - Slutpsalm.

Efter ett kort provisorium började en ambulerande mindre folkskola för Brattby-Gubböle-Svallet år 1873. Eftersom en fast böntur inte fungerade, hyrdes skolan in i en och samma böngård.

Som framgår av ingressen pågick en stark ökning av antalet hushåll i den här bönroten under 1800-talets senare del. Bondgårdarna rymde inte byabönsmenigheten som förr. I Gubböle blev man på 1880-talet nödsakad att ta upp en stor öppning i mellanväggen mellan salen och farstukammaren i en böngård. Åtgärden gjorde det möjligt för alla att höra bönprästen. När en lantbruksskola började i Brattby 1905 var det framför allt av utrymmesskal, som byabönen flyttades dit.⁷⁰

⁶⁹Husförhörlängder för Ume socken (Brattby--Gubböle) 1850-1900. UmFA.

⁷⁰Intervju med Edit Sandström och Gerda Klarin, Brattby Ume socken. UmFA.

År 1912 bildades Evangelisk Lutherska Missionsföreningen. Den hade bönroten som upptagningsområde. Byabönsfolket blev i stort sett identiskt med EFS-folket och byabönen fortsatte i samma form som tidigare. År 1920 byggdes missionshuset av bönderna i Brattby och Gubböle. Byabönen, som betraktades som en del av föreningens verksamhet, flyttade in i den nya lokalen. Men den gamla bysammanhållningen med byabönen som centrum började avtyna, vilket också märktes på den fortgående nedgången av medlemsantalet i föreningens matrikel. Byabönen fortsatte under 1920-talet. Men den kyrkliga strukturen tunnades ut. Man gick på "möte" eller "samling". Omkring 1930 var bonde-bönprästers tid förbi. EFS-predikanternas tid var inne.⁷¹

⁷¹Medl. matrikel för Brattby - Gubböle Evang. Luth. Missions- och Ungdomsförening. FAV.

BÖNBYABESKRIVNING nr 3

FLURKMARK var ursprungligen kaplansboställe under Prästbordet i *Ume socken*. Men ingen församlingspräst har varit bosatt i Flurkmark, såvitt man vet. Från byn till sockenkyrkan hade man omkr. 10 km gångväg och därmed hade man söndaglig kyrkogångsplikt enligt de gamla kyrkogångsstadgorna. Men oberoende av detta har man haft byabön hemma i byn på söndagarna och på samma gudstjänsttid som i kyrkan.⁷²

Byabönen pågick i Flurkmark från Mikaeli till Heliga Trefaldighets dag. Man har haft en turordning med byabönen från gård till gård i bondgårdarna i byn. Köket har varit "bönstuga". Alla har varit medräknade i byabönen - gamla, ungdomar, barn. Anslutningen skedde alltid gårds- och familjevis.

På Heliga Trefaldighets dag höll man bönkalas i den gård, som också lämnade av till gården, som stod i tur med bönhållningen under det kommande bönåret. Gårdsrytmen gick efter sedvana - från gård till närmaste gård. Alla visste om vem som stod i tur.

Ordningen för byabönen motsvarade en förenklad högmässogudstjänst i kyrkan. Liturgi och sakrament hörde självklart till sockenkyrkan. I övrigt följde man i det närmaste kyrkans gudstjänstordning. Bönprästen omkring sekelskiftet 1900 och framåt var bonden Johan Andersson 1861-1935 och efter honom sonen Konrad Andersson 1891-1961. Den senare var den siste bönprästen i Flurkmark.

Byaväckelser gick fram i Ume socken vid sekelskiftet 1900 och framåt. I det sammanhanget bildades år 1912 den Evangelisk-Lutherska Missionsföreningen i Flurkmark. Bönprästen Konrad Andersson blev föreningens förste ordförande. Sonen efterträdde honom sedan. EFS-föreningen blev ifråga om anslutningen identisk med byabönsfolket. Men den var mer "allvarlig" än byabönen enligt min informant.

Den siste bönprästen blev således den förste ordföranden i EFS-föreningen. I Flurkmark, som på andra håll, inleddes under det första skedet föreningsmötena med byabön, dvs läsning ur Luthers Kyrkopostilla, Kyrkobönen, Fader Vår och Välsignelsen.⁷³

⁷²Husförhörslängder för Ume socken (Flurkmark) 1850-1900. UmFA.

⁷³Intervju med Signe Johansson, John Jonsson, Elis Högberg, Flurkmark Ume socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 4

Byn HADDINGEN (Tavelsjöbygden) i *Ume socken* har, så vitt man vet, inte haft byabön i äldre tid. Den utgår från ett enskilt initiativ vid sekelskiftet 1900 och är jämte Blomdal bland de yngsta bönbyarna inom undersökningsområdet. Till Haddingen anslöt sig småbyarna Jonstorp och Lillsjöberg.

<i>HADDINGEN</i>	<i>4 hush. 1850</i>	<i>5 hush. 1900</i>
<i>Jonstorp</i>	2 "	3 "
<i>Lillsjöberg</i>	2 "	4 " ⁷⁴

Så sent som omkring sekelskiftet 1900 börjar man med byabön på traditionellt sätt i Haddingen. Byabönsseden var ännu obruten i bygden. Men avgörande blev liksom i Blomdal en enskild människas initiativ. Gustav Gren 1865-1939 var indelt soldat på Vännäs läger. Soldattorpet fanns på Kåddis. Efter soldattiden köpte Gren ett hemman i Haddingen och flyttade dit med sin växande familj, 8 barn varav 4 föddes i Haddingen. Där tog han upp den gamla seden att läsa byabön och fortsatte ett 20-tal år som bönpräst.

Till byabönen i Haddingen anslöt sig småbyarna Jonstorp och Lillsjöberg. Långbänkarna snickrades gemensamt av byalaget och vandringsbyarna, när byabönen började. Bönturen alternerade mellan tre Västerbottensgårdar. Grens gård blev centrum. Mot vanligheten pågick byabönen varje söndag året runt.⁷⁵

Haddingen hade del i en ambulerande mindre folkskola vid sekelskiftet 1900, som var inhyrd i en av böngårdarna. Byabönen fortsatte dock i gårdarna efter den tur, som utvecklats före skolans inträde i byn.

Beträffande ordningen för byabönen märker man ett inflytande från de rosenianska byaväckelser, som präglar Umebygden under de första årtiondena av 1900-talet. Fritt formad bön följde exempelvis alltid efter postilleläsningen. En EFS-förening bildades i Haddingen 1916. Byabönen blev en del av föreningens verksamhet och Gustav Gren blev dess förste ordförande.⁷⁶

⁷⁴Husförhörslängder för Ume socken (Haddingen) 1850-1900. UmFA.

⁷⁵Intervju med Gudrun Brodin, bördig från Haddingen Ume socken. UmFA.

⁷⁶Medl. förteckning och protokoll för EFS-föreningen i Haddingen Ume socken. FAV.

BÖNBYABESKRIVNING nr 5

Byabönen i HISSJÖ har pågått så långt man kan minnas tillbaka. Man deltog alltid i den familjevis. Alla åldrar var representerade. Ännu vid sekelskiftet var byabönsseden obruten.

<i>HISSJÖ</i>	<i>medelt. by</i>	<i>20 hush. 1850</i>	<i>6 hush. 1900</i>
<i>Kassjö</i>	<i>"</i>	<i>11 "</i>	<i>4 "</i>

Byabönens årsrytm var i Hissjö som annorstädes anpassad till det agrara året. Bönåret sträckte sig från Mikaeli på hösten och fortgick fram till Heliga Trefaldighets dag påföljande försommar. Söndag kl. 11 var tiden för byabönen, som vid sekelskiftet allmänt kallades för högmässa i Hissjö.

Tre bönpräster är namnkunniga i byabönens historia i Hissjö by. Bonden Östen Karlsson 1829 - 1902, dennes son Johan 1870 - 1948, som tog släktnamnet Nordell och blev en ledargestalt vid EFS framväxt i Umebygden, och slutligen bonden Alfred Högberg 1892 - 1983.

Ännu vid sekelskiftet satt man i långbänkar. Byabönen - "Högmässan" hade följande ordning: Psalm - Syndabekännelsen med knäfall (vilket upphör omkring sekelskiftet 1900) - Lovpsalmen Allena Gud i himmelrik - Trosbekännelsen - Psalm - Dagens evangelietext jämte utläggningen i Luthers Kyrkopostilla - Psalm - Fader Vår - Välsignelsen - Slutpsalm.

År 1904 bildades Missionsföreningen (EFS). Bönprästen och bonden Johan Nordell blev föreningens förste ordförande. Byabönen fortsatte i hemmen. Skolan blev således aldrig någon mötesplats för byabönen i Hissjö.

Mot slutet av 1920-talet avtynade byabönen i sin gamla form av byagemenskap. Den kom att gå över i de väcktas gemenskap i missionsföreningen. Det har sitt sammanhang med den väckelse, som i början av av 1930-talet starkt berörde byborna i Hissjö by men också grep omkring sig utanför byn. Utan att präglas av bemärkta ledare hade den stor dragningskraft. Bybor från Stöcke och Skravelsjö kom med. Den gamla byagemenskapen vidgades. Byabönen hade haft sin tid.

År 1941 byggdes bönhuset i Hissjö. Det blev ett hem för den form av gemenskap, som trätt i stället för byabönen framför allt EFS-föreningen.

Källor för Hissjö och Kassjö är husförhörlängderna för Ume socken och informanten Harald Högberg, bördig från Hissjö. (UmFA).

BÖNBYABESKRIVNING nr 6

HÖSSJÖ bönby i *Ume socken* tillhör den rad av byar, som fick sin första bystadga lagfaren vid vårtinget i Umeå 1751. Denna stadga är, som de allra flesta från den tiden försvunnen. Men i likhet med vad den bevarade Sörmjöllestadgan från 1751 vittnar om, torde med stor sannolikhet även Hössjö ha haft byabön i varje fall från mitten av 1700-talet.

HÖSSJÖ *medelt. by* *10 hush. 1850* *33 hush. 1900*⁷⁷

I Hössjö liksom i övriga bönbyar var bönåret relaterat till vinterhalvåret. Det omfattade alltså den tid, under vilken bönläsningen pågick kontinuerligt, dvs från Mikaeli till Heliga Trefaldighets dag. Då hade den aktuella böngården fullgjort sin årsplikt. Nästa gård i tur tog vid efter sommaruppehållet. Därmed kom det bönkalas - prästölet kallat, då bönprästen avtackades för läsningen under bönåret, att förläggas till Trefaldighetssöndagen.

Vad som förvånar är, att man i Hössjö under dessa omständigheter även haft nyårskalas - nyårsöl, som rimligen hållits av samma gård. Men så bryts kalasseden som helhet på 1840-talet. På bystämma 1847 beslöt bymännen att upphöra med både nyårsöl och prästöl. Min informant tolkar den åtgärden så, att dessa byfester blev alltför vidlyftiga. Det är sannolikt, eftersom husbehovsbränningen nådde sin högsta nivå i vårt land på 1840-50-talen.⁷⁸

Det var en självklarhet att alla familjer i byn var med på byabönen. Det ansågs opassande att stanna hemma. Och eftersom man var invuxen i kyrkans gudstjänsttradition, var det naturligt att det på byabönen "var som i kyrkan", dvs högmässans ordning men utan liturgi. Psalmsången kunde understödjas av spel på psalmodikon. Bonden Olov Sandberg i Hössjö, känd som skicklig möbelsnickare, var också psalmodikonbyggare och försåg bl a byabönen i hembyn med detta instrument.

Sedan gammalt höll man till i köken i de stora Västerbottensgårdarna med byabönen. När en ambulering mindre folkskola började i byn 1865, användes liksom överallt i bygden salen som skolsal i den gård, som hade årstur med byabönen. Av praktiska skäl flyttades byabönen efter från köket till salen i böngården. Men byabönsfolket bytte utan tvekan ner sig. Det var varmt och jämförelsevis ombonat i köket - sällan så i salen.

År 1885 byggde bymännen skolhuset i Hössjö. En förändringens tid var inne för byborna. Byabönen flyttade från en familjemiljö till en offentlig miljö. "Man hälsade inte på hos varann i hemmen som förut."

Långt före EFS-föreningarnas tid fanns i bygden Carl Olof Rosenius' anda av personlig pietistisk fromhet. När Missions- och Ungdomsföreningen (EFS) bildades 1917 var marken väl beredd. Ingen brytning skedde med det förutvarande. Byabönen pågick som tidigare, möjligen med större tillslutning. Men inom byabönens ram framträdde på 1920-talet väckelsegrupper. En avgränsning sker då till folk i allmänhet, som inte funnits tidigare.

⁷⁷Husförhörslängder från Ume socken (Hössjö) 1850-1900. UmFA.

⁷⁸Protokoll vid höststämma med Hössjö byalag 1847. UmFA.

Känslan av denna gudstjänst som en kollektiv miljö, en "byförsamling" till vilken alla hörde oavsett graden av personlig fromhet avtynade. Bybönen hade haft sin tid.⁷⁹

⁷⁹Intervju med Lennart Andersson, bördig från Hössjö Ume socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 7

KVARNSVEDJAN (Tavelsjöbygden) i gamla *Ume socken* är ett exempel på en nybyggesby från omkring sekelskiftet 1800, som tar upp en byabönstradition av 1600-talsmodell och på 1840-talet blir centrum och bönby för kringliggande småbyar. Byarna är följande:

<i>KVARNSVEDJAN</i>	<i>anl. 1798</i>	<i>6 hush. 1850</i>	<i>10 hush. 1900</i>
<i>Rödånäs</i>	<i>" 1799</i>	<i>2 "</i>	<i>4 "</i>
<i>Överrödå (Vindeln)</i>			
<i>Rödåtiden</i>	<i>" 1830</i>	<i>2 "</i>	<i>4 " ⁸⁰</i>

Kvarnsvedjan är en förhållandevis ung by. Dess tillkomst hör samman med den expanderande kolonisation, som präglar de inre delarna av *Ume socken* från omkring sekelskiftet 1800 och framåt. Byns kvarn har bidragit till dess roll av ett litet bygdecentrum.

I Kvarnsvedjan har man läst byabön sedan 1830-talet. Min informant Selma Karlsson 1884-1987 har berättat, att hennes farföräldrar som nygifta tog upp nyodling och bildade det tredje hushållet i byn omkring 1840. Samtidigt uppfördes en rymlig Västerbottensgård, en parstuga. Dess kök blev samlingsplats för en tidigare påbörjad byabön. Efterhand uppstod en årstur mellan gårdarna. Så har fortgått in på 1920-talet.

Rödånäs har inte haft byabön. Man har "gått på böna" växlande mellan Kvarnsvedjan och Ytterrödå. Överrödå fördes vid pastorats- och sockendelningen 1794 till nybildade Degerfors socken. Beträffande husförhören skildes byn därmed från grannbyarna av en sockengräns. När byabönen i Kvarnsvedjan börjar, är det dock där man hör hemma. Dit ledde både gångstigar och samhörighetskänsla. Mest har det betytt, att Kvarnsvedjan har haft en följd av goda bönpräster.

Man hade under min informant Selma Karlssons barndoms- och ungdomstid 4-5 mil till sockenkyrkan på Backen. Vägar i nutida bemärkelse existerade inte. Till kyrkan kom man vid Mikaeli - höstbönhelgen, vid Påsk med den årliga nattvardsgången, till Pingst om något av barnen konfirmerades och så vid begravingar. De mindre barnen var aldrig med. Det första kyrkobesöket för deras del sparades vanligtvis till konfirmationshelgen året före deras egen. Då skulle man vara i kyrkan för att se och lära, hur det gick till. Under dessa omständigheter var byabönen den ordinära söndagsgudstjänsten, som pågick från Mikaeli till vårbruket. Då var alla med, stora och små.

När man en gång tog upp byabönen i Kvarnsvedjan, gjorde man det enligt en levande byabönstradition. Den hade ett tydligt mönster. "Det var som i kyrkan" var hos Selma Karlsson ett återkommande uttryck, för att man i Kvarnsvedjan som på andra håll flyttat till byn vad som hände i sockenkyrkan. Min hundraåriga informant påpekar dock, att det som händer "där framme" (vid altaret) det har man inte på böna. "Det kan en bonde inte göra efter." Vad hon då avser är liturgin och först som sist nattvarden. Det hör bara till prästen i socknen.

⁸⁰Husförhörlängder för *Ume socken* (Kvarnsvedjan) 1850-1900. UmFA.

"Det var som i kyrkan". Ordningen för byabönen i Kvarnsvedjan var enligt nedanstående:

Ingångspsalm - Inledning enligt 1693 års Handbok: "Käre Vänner, Bröder och Systrar i Jesu Kristo..." - Syndabekännelsen "Jag fattig, syndig människa...". Man vände sig mot den bänk, där man satt, föll på knä, stora och små. Fanns mödrar med spädbarn med lades barnet på bänken, mjukt balanserat på moderns händer. - Lovsången "Allena Gud i Himmelrik" (alla tre verserna) - "Söndagsbönen" = kollektbönen - Psalm - Evangelietexten och utläggningen i Kyrkopostillan. Ibland läste bönprästen även Luthers andra utläggning av dagens text. I så fall sjöngs en psalm emellan - ("Det blev drygt det för barnen", säger min informant.) - Psalm - Fader Vår (med knäfall ännu vid sekelskiftet 1900) - Välsignelsen - Slutpsalm.

Det som gav byabönen i Kvarnsvedjan en särprägel var orgeln. Omkring 1895 inköptes från en orgelbyggare i Norsjö en piporgel (träpipor fem stämmor) av min informants far bonden Jonas Sjöström. Den fraktades hem på vinterföre och ställdes upp i köket, det enda rum som hade kontinuerlig uppvärmning. Där stod den mest för familjebruk men också för byabönen. Min informant, dotter i huset, lärde sig spela efter noter. Fadern lärde sig spela psalmerna på gehör. Sjöströmska gården, försedd med detta för bygden unika instrument, blev centrum för byabönen i Kvarnsvedjan med omnejd.

När skolan kom till Kvarnsvedjan 1912, inhystes den i böngården, där salen togs i bruk som skolsal. Mot vanligheten blev byabönen kvar i köket, med stor sannolikhet därför att orgeln hade sin givna plats där för värmens skull.⁸¹

⁸¹ Intervju med Selma Karlsson, bördig från Kvarnsvedjan Ume socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 8

LÅNGVIKEN (Tavelsjöbygden) i *Ume socken* med omkringliggande småbyar har hållits samman i en andlig och social gemenskap genom den gemensamma byabönen. Denna bönrote sammanfaller med husförhørsroten. När skolan kommer, omfattar den i ett begynnelseskedede motsvarande upptagningsområde. Byarna är följande:

LÅNGVIKEN	1500-t. by	12 hush. 1850	12 hush. 1900
Västernäs	anl. 1797	2 "	3 "
Rönholm	" 1799	1 "	1 "
Trehörningen	" 1799	3 "	6 " ⁸²

Tavelsjöbygden fick sin egen kyrka 1897. Kyrkokapell och skolsal byggdes under samma tak. Präst, stationerad i kyrkbyn Tavelsjö, fick man 1909 och därmed ett kontinuerligt gudstjänstliv med söndaglig högmässogudstjänst.

Men ett dittills okänt problem dök upp. Ett antal bönbyar fick i och med kyrkbygget i Tavelsjö ett rimligt gångavstånd till Tavelsjöbygdens egen kyrka. Hur skulle man då göra med byabönen hemma i byn, som hölls på samma dag och tid som i kyrkan, söndagar kl. 11? Man gjorde i flera byar, bl. a. i Långviken en kompromiss. De flesta husbönderna gick till kyrkan på söndag. Mödrarna, ungdomarna, barnen, pigor och drängar, träffades hemma i byn på byabönen. På 1920-talet fanns den här säregna valsituationen inte längre. Byabönen hade ebbat ut.

Gudstjänstordningen var följande:

Inledningspsalm (ofta "Jag lyfter mina händer upp till Guds berg och hus") - Inledningsord till syndabekännelsen enligt 1693 års Handbok - "Käre vänner, bröder och systrar i Christo Jesu..." (varvid bönprästen föll på knä mot församlingen) - Syndabekännelsen "Jag fattig syndig människa..." (församlingen föll på knä) - Lovsången "Allena Gud i himmelrik..." - Kollektbönen (söndagsbönen) - Läsning av Evangelietexten och utläggningen i Kyrkopostillan (bön el. bönevers) - Psalm - Fader Vår - Välsignelsen - Psalm (ofta Herre, signe du och råde").

Långviken hade speciella möjligheter till kontakt med yttervärlden. Den gamla forvägen från kusten mot Lappmarken gick via Tavelsjön in mot Granö och sedan vidare in mot vildmarken. Långviken var vintertid en given rastplats för körkarlar och hästar. Skedde det inför söndagen respekterade man som regel vilodagen genom att stanna och delta i byabönen.

Byabönen i Långviken kom igång på hösten ett par veckor efter Mickelsmäss och pågick till Heliga Trefaldighets dag. Byabön med efterföljande bönkalas firades då i den gård, som lämnade av. Vid sekelskiftet bestod det av kaffe och smörgåsar. Hedersgäster var bönprästen med fru och uppsjungaren med fru. För övrigt var hela byn med enligt gammal sed.

⁸²Husförhörslängder för Ume socken (Långviken) 1850-1900. UmFA.

Under 1890-talet och framåt tjänstgjorde bonden Albert Sandström 1876-1919 som bönpräst i Långviken. Han efterträddes av bonden Johan Lundberg 1878-1948 från Långviksvallen. Båda bodde på motsatta sidan av Taveljön. Men när det var öppet vatten rodde de. Vintertid åkte de sparkstötning på isen med postillan i ryggsäcken.

Beträffande bönprästernas inträde i sin uppgift var den vanliga gången att den unge lärdes upp av den gamle. När den gamle tacklade av anmodades den unge av byalaget att ta vid. Den givna förutsättningen var att ha en bra läsröst och att vara from. Min informant nämner som en särskild förtjänst beträffande Johan Lundberg, att han var så duktig att "förklare" för barnen.

Långviken och de omkringliggande småbyarna hade i folkskolans början alla skolbarn i en ambulerande mindre folkskola. När "fastskolan" kom, fortsatte man mot vanligheten med byabönen i Västerbottensgårdarnas kök. På 1920-talet började byabönstraditionen upplösas. Den unga generationen sökte sin gemenskap utanför byn. Blå Bandet och EFS-föreningen på Vallen gav nya former för samvaro. I Långviken gick byabönen inte upp i någon föreningsform. Men särskilt de unga sökte sig till en vidare gemenskap.⁸³

⁸³ Intervju med Elin Dahlén, Långviken Ume socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 9

I NORRBYN (Tavelsjöbygden) i *Ume socken* började man med byabön under sent 1800-tal. Man tog då upp den förenklade form av kyrkans gudstjänst, som under ledning av en lekman - oftast en bonde i byn - blivit fast etablerad i gamla Ume socken under benämningen byabön. Åtminstone tre nybyggen jämte Norrbyn införlivades i denna gudstjänstgemenskap:

NORRBYN	<i>anl 1817</i>	<i>1 hush. 1850</i>	<i>3hush. 1900</i>
<i>Västerå</i>	<i>anl 1779</i>	2 "	2 "
<i>Österland</i>	" <i>1849</i>	1 "	2 "
<i>Pellboda</i>	" <i>1852</i>	1 "	1 " ⁸⁴

Ovanstående nybyggen har i ett tidigare skede haft sin byaböns­gemenskap tillsammans med Kvarnsvedjan. På 1870-talet fungerade en bönrote med Norrbyn som centrum. Byabönens sena tillkomst gjorde, att gudstjänsten alltifrån början varit kl. 11 som i sockenkyrkan. Ännu på 1910-talet satt man på långbänkar. Gudstjänsten - böna - var utformad som gudstjänsten i kyrkan i förkortad form.

Luthers Kyrkopostilla, som var bönprästens enskilda egendom, bar denne föl­jaktligen med sig, när han kom gående med hela familjen. Min informant hävdar av egen erfarenhet från barnåren, att postilleläsningen genom att den var "lång och tråkig" hade en felaktig inverkan på barn men tillägger "sånt fick man ju inte säga då".

En böntur fanns sedan länge mellan de tre bondgårdarna, som växlade söndag för söndag med att ta emot byabö­nen. Vä­lkända och mycket uppskattade bön­präster var E. A. Nilsson och Aug. Nordström, båda var bönder i Norrbyn. Den senare blev initiativtagare till EFS-föreningen, som tillkom 1905.

Skolhus byggdes i Norrbyn år 1915 av bönderna. Byabö­nen flyttades omedelbart dit. Men innehållsligt ändrades ingenting. Byabö­nen fortsatte på samma sätt som förr med högmässans ordning i stora drag. Vad som ändrades kännbart var, att ingen längre bjöd på kaffe. När hemmiljön och bondköket byttes mot skolsalen, kom det bort att man skulle "bjuda".

En förändring ifråga om byaböns­gemenskapen skedde enligt min informant genom EFS-föreningens tillkomst. Byfolkets gemenskap övergick så småningom till de troendes gemenskap i föreningen. Man kan inte klart avgränsa det här förloppet tidsmässigt. Men en kollektiv samhörighet i byn och mellan byarna övergick så småningom till en på individuella ställningstaganden grundad "föreningsfromhet". Byabö­nen blev föreningsmöte, bön­prästen blev så småningom lekman­predikant.⁸⁵

⁸⁴Husförhörslängder för Ume socken (Norrbyn) 1850-1900. UmFA.

⁸⁵Intervju med Elis Karlsson, bördig från Norrbyn Ume socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 10

YTERRÖDÅ, med det ursprungliga bynamnet RÖDÅ, i Taveljöbygden i *Ume socken*, har haft byabön sannolikt sedan 1700-talet. Familjerna i Rödånäs by, som hade sina rötter i Ytterrödå, har oftast gått på byabön i "moderbyn", men också kunnat "hälsa på" i Kvarnsvedjan.

YTERRÖDÅ	<i>medelt. by</i>	<i>7 hush. 1850</i>	<i>10 hush. 1900</i>
Rödånäs	<i>anl. 1799</i>	<i>4 "</i>	<i>4 " ⁸⁶</i>

Åren 1817 - 1820 gjorde den tyske teologen och forskningsresanden Friedrich Wilhelm von Schubert, professor vid universitetet i Greifswald, en resa genom Sverige. I sin reseberättelse om färden från kusten in mot Lappmarken återger han bland mycket annat sina intryck från fromhetslivet i Taveljöbygden: "I Rödå, som ännu hör till den fyra mil avlägsna Umeå landskyrka, hålles, liksom i de öfriga byarna inom denna socken, by-gudstjenst ej blott på söndagsförmiddagen, utan äfven på lördags- och söndageftermiddagen under Fastan".⁸⁷

Genom ännu levande muntlig tradition har vi en närmare kännedom om byabönen i Ytterrödå allt ifrån 1860-talet. Fyra generationer bönpräster, som efterträdde varandra är bevarade i folkminnet, alla bönder i byn. De är Anders Persson verksam omkr. 1860-1885, Anders Nilsson 1886-1913, Oskar Karlsson 1914-1925, Karl-Magnus Karlsson 1926-1932. De två senare var far och son. Min informant Jenny Lindberg har från sin barndom särskilt gott minne av Anders Nilsson. På min fråga om hur han blivit och hur han var som bönpräst svarar hon, att han blivit upplärd av den gamle och trädde till när denne slutat sina dagar. Och hon tillägger - "På den tiden var det mer vanligt, att de äldre hade läst sig in i Guds ord och samtalade om Gud". Under Karl-Magnus Karlssons tid som bönpräst ebbade byabönen ut i sin gamla kyrkliga form. EFS och Bibeltrogna Vänners predikanter tog vid. Av byabönen blev "möten" och "samlingar" för "de troende".⁸⁸

År 1897 fick Taveljö egen kyrka, sin egen präst fick bygden 1909. Kyrkvägen krympte därmed från omkr. 5 mil till 1 mil för Ytterrödåborna. Men byabönen fortsatte enligt den fasta seden. Visst skulle man gå till kyrkan! Männen, dvs husbönderna gick ofta dit. Men de som var hemma - gamla, medelålders, ungdomar, barn skulle vara med på byabönen, som pågick som vanligt. Bönhållningen delades i Ytterrödå mellan Västerbottensgårdarna efter årstur. Det var en plikt att tillhandahålla köket som "bönstuga", understryker min informant. Bönåret omfattade vinterhalvåret, dvs tiden från Mikaeli till Heliga Trefaldighets dag och avslutades då med bönkalaset. Därmed överlämnades bönhållningsplikten till den böngård som stod närmast i tur.⁸⁹

⁸⁶Husförhörlängder för Ume socken (Rödå, Ytterrödå) 1850-1900. UmFA.

⁸⁷Schubert, Friedrich Wilhelm von, Resa genom Sverige... Vol 2, s 251.

⁸⁸Intervju med Jenny Lindberg, Ytterrödå Ume socken. UmFA.

⁸⁹Intervju med Rune Karlsson, Ytterrödå Ume socken. UmFA.

Köket möblerades i Ytterrödå om till bönstuga på söndag kl. 11 enligt samma "kyrkmodell" som fanns i de allra flesta bönbyarna och som man hämtat från sockenkyrkan: Långbänkar med mittgång, mans- och kvinnosida, bönbordet på altarets plats. Som i kyrkan böjde man sig ned i tyst bön med handen för ögonen, när man kom och gick. Tyst och stilla skulle barnen hålla sig, som man gjorde, när man någon enstaka gång var i sockenkyrkan.

Ordningen för byabönen var densamma "som i kyrkan", dvs högmässan, som den var utformad i 1693 års Handbok men utan liturgi. Med sitt enkla tilltal till församlingen i högmässans inledning, låg den väl till att användas av en "olärd bönpräst".

Bönderna i Ytterrödå byggde skola 1913. Före den fasta skolans tid alternerade undervisningen terminsvis eller mindre mellan Ytterrödå och Kvarnsvedjan och ytterligare någon by. Liksom i Kvarnsvedjan hyrdes skolan in i gårdarna sannolikt efter samma årstur som gällde för byabönen. I motsats till Kvarnsvedjan, där byabönen blev kvar i gårdarnas köksmiljö, flyttades i Ytterrödå byabönen till skolhuset omedelbart efter dess tillkomst.⁹⁰

⁹⁰ Ett sekel av liv och leverne i Rödå. Pensionärsgrupparbete 1982-1985.

BÖNBYABESKRIVNING nr 11

Att STÖCKSJÖ byalag i gamla *Ume socken* varit huvudman för byabönen-söndagsbönen i byn framgår bl. a. av ett beslut på nyårsstämman den 4 januari 1856: "Bönstuga skulle hållas av åboerne på hemmanet nr 4." Åbo på hemmanet var bonden Anders Pehrsson. Byn räknade vid den här tiden 8 hemmanstal. Det var således mitt i byn som Stöcksjöborna hade "bönstuga" för året.⁹¹

STÖCKSJÖ medelt. by 8 hushåll 1850 *11 hushåll 1900*⁹²

Av beslutet vid nyårsstämman 1856 kan man dra slutsatsen, att byabönen i Stöcksjö gick på årstur mellan Västerbottensgårdarna och att turordningen mellan gårdarna gick efter hemmanstalen. Byabönen i Stöcksjö har alltid hållits i köken. Ännu på 1910-talet var seden obruten. Men både årstur och turordning började vid den tiden luckras upp. Man bestämde gång för gång, vilken gård som skulle hålla bönstuga nästkommande söndag. Det började på 1910-talet bli praxis att böngården skulle bjuda på kaffe efter gudstjänsten. Möjligen medverkade den plikten till att det blev trögare att hålla den gamla turordningen igång. Ordningen för byabönen var fast. "Det var som i kyrkan": Psalm - Inledningsord (enligt 1693 års Handbok) "Kära vänner, bröder och systrar i Kristus Jesus..." - Syndabekännelsen "Jag fattig syndig människa..." - Lovsången "Allena Gud i himmelrik..." - Söndagsbönen-kollektbönen - Läsning av Evangelietexten och utläggningen i Luthers Kyrkopostilla - Bön (se nedan) - Psalm - Fader Vår - Välsignelsen - Slutpsalm.

Två bönpräster har präglat byabönen i Stöcksjö i dess slutskede. Den förre av dem är bonden Johan Eriksson (Jan Ersä) 1845-1921, som sannolikt trädde till som bönpräst 1875. Johan Eriksson har lämnat efter sig sin Kyrkopostilla, tryckt 1863, som nu finns i en sonsons ägo. På försättsbladet är inskrivet ägarens och hans hustrus namn och hemby. Därunder är av samma hand inskriven följande bönevers:

Jesu giv mig nåd att tro
rikt som du i ordett talar
låt den säden gro
i mitt hiertas diupa dalar
grunda i min själ din tröst
att du mig har återlöst

den 10 mars 1875

Den konstlösa böneversen är så vitt man vet, formad av bönprästen själv. Bildspråket säger, att det är en bonde som skriver. Årtalet är hans "tillträdesår" som bönpräst, sannolikt också anskaffningsåret för postillan. Bönprästen Johan Eriksson läste versen som bön efter postilleläsningen under sina många bönprästar.⁹³

⁹¹Protokoll fört vid årsstämma med Stöcksjö byalag 4 januari 1856. UmFA.

⁹²Husförhörlängder för Ume socken (Stöcksjö) 1850-1900. UmFA.

⁹³Intervju med Sune Sandström, Stöcksjö Ume socken. UmFA.

Jan Ersa, som han kallades, var en belevad person. Före första psalmen gick han alltid omkring och bjöd mödrarna på en nypa parfymerad snus ur silverdosan. Det var de kvinnliga kyrkobesökarnas kyrkkrydda. Min informant, då 4-5 år gammal, minns ännu hur gott det luktade även på avstånd.

Bönprästen i byabönen i Stöcksjö hade en hjälppräst under senare år, bonden Adolf Sandberg. Bönprästen ansvarade för postilleläsningen, hjälpprästen för det övriga. Adolf Sandberg var invalidiserad från födseln, snedvuxen så att huvudet var som sammanvuxet med vänstra axeln. "Sneadolf" kallades han följaktligen. Men säger min informant, det var förunderligt vad han genom sitt väsen besegrade sitt lyte. Han lyste av godhet och vänlighet. Han var avhållen av alla, inte minst barnen. Adolf Sandberg efterträdde Johan Eriksson och övertog ansvaret för byabönen under 1910-talet.⁹⁴

⁹⁴Intervju med Sigyn Öberg, Stöcksjö Ume socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 12

I de inre delarna av gamla *Ume socken* ordnades på informellt sätt vad som behövdes för en fungerande "samlevnad" beträffande byabönen. Man överenskom på bygudstjänsten, om sådant som böntur, böntid, sommaruppehåll etc. I kustbygden med sina äldre byar har byalagen, organiserade med bystadga och bystämma, avgjort sådana ordningsfrågor. SÖRFORS byalag i gamla Ume socken ger i sina byhandlingar ett exempel på detta.

SÖRFORS *medelt. by* *16 hush. 1850* *26 hush. 1900*⁹⁵

Sörfors har hört till de jordbruksbyar i kustbygden av gamla Ume socken, som beslutade om byns gemensamma angelägenheter på bystämman i både materiellt och andligt avseende. Byn har haft byabön sedan 1700-talet. Ännu in på 1800-talet har man uppenbarligen saknat en fast turordning, vilket måste ha komplicerat byaböns gemenskapen i denna både stora och långsträckta by. Sannolikt har man flyttat från gård till gård söndag för söndag.

På nyårsstämman i Sörfors den 2 januari 1829 beslöt byalaget, att byabönen i fortsättningen skulle hållas i en och samma gård årsvis. Den unge bonden Olof Pehrsson skulle börja med bönhallningen enligt den nya ordningen. Men det fanns alltså olösta problem. Hur skulle den turordning mellan gårdarna se ut, som gav något så när rättvist gångavstånd åt alla hushåll i en by, som hade en utsträckning på omkring tre km.⁹⁶

På nyårsstämman den 2 januari 1833 fattade byamännen ett salomoniskt beslut om turordningen mellan gårdarna beträffande bönhallningen. Årsturen med byabönen skulle pendla från ytterändarna i byn in mot mitten. Alltså lät stämman på bibliskt vis kasta lott mellan hemmanen nr 1 och nr 10, som representerade dessa "ytterligheter". Lotten föll på nr 1, enligt husförhörslängden bebodd och brukad av bonden Pehr Larsson. Det ålåg alltså honom att svara för bönhallningen det innevarande året. Följande år gick årsturen över till hemmanet nr 10 för att sedan år för år växelvis vandra inåt från båda hållen. På stämman var också gudstjänsttiden uppe till överläggning. Beslutet blev, att till söndagsbönen "borde bönfolket inte samlas före klockan 10 fm". Med största sannolikhet var detta inte ett tecken på byns självhävdelse i förhållande till sockenkyrkans gudstjänst, som började firas denna tid på söndagen. Tvärtom bör beslutet fattas så, att man även på detta sätt ville iakttä samma ordning, som rådde i sockenkyrkan, samtidigt som man markerade sin identitet som bönby. Den tiden håller man sedan fast vid. Man har haft byabön kl 10 på söndan "som gammalt" så länge man över huvud taget "läste böna" i Sörfors, dvs fram till 1920-talet.^{97 98}

På byabönen skulle alla vara med enligt min informant Viktor Åström i Sörfors - vuxna, gamla, ungdomar, barn, mödrar med "minstbarnen" i knäet. Gudstjänstordningen var "som i kyrkan": Ingångspsalm (enligt min informant sjöng man för det mesta "Si Jesus är ett tröstrikt namn" eller, "O Gud, all sannings källa"), Syndabekännelse (då man "som gammalt i världen" föll på knä), Lovpsalmen "Allena Gud i himmelrik" (stående), Söndagsbönen (kollektbönen),

⁹⁵Husförhörslängder för Ume socken (Sörfors) 1850- 1900. UmFA.

⁹⁶Protokoll fört vid årsstämma med Sörfors byalag 2.1.1829. FAV.

⁹⁷Protokoll fört vid nyårsstämma med Sörfors byalag 2.1. 1833. FAV.

⁹⁸Intervju med Gun-Mari Löfqvist, Sörfors Ume socken. UmFA.

Psalm, Läsning av söndagstexten och Kyrkopostillan, Bön efter predikan, Psalm, Fader Vår, Välsignelsen, Slutpsalm.⁹⁹

Bönprästerna var alltid från byn. Namnen är glömda utom bonden Erik Ersson 1851-1929, som "läste böna" i många år från 1880-talet och framåt. På 1920-talet avtynade bybönen snabbt. Sörfors by trädde in i en omvandlingstid både materiellt och andligt i och med att kraftverksbygget började i Stornorrfors 1925.¹⁰⁰

⁹⁹Intervju med Viktor Åström, Sörfors Ume socken. UmFA.

¹⁰⁰Sörfors- en förändringens bygd. Hembygdsstudie utarb. av Gun-Mari och Martin Löfqvist.

BÖNBYABESKRIVNING nr 13

Under 1700-talet framväxte en administrativ lagstiftning i Sverige beträffande byarnas självstyrelse och jordbrukets förkovran. År 1742 gavs i Kungligt Brev råd och direktiv för en förbättrad lanthushållning bl. a. genom en förbättrad samverkan inom byarna. Denna rådgivning återkom i en mer preciserad form i vad som kallas Mönsterbyordningen från år 1742. De äldre byarnas gemensamma angelägenheter reglerades allmänt genom denna ordning. I ett antal byar inom gamla Ume socken intogs i bystadgorna även regler av religiös-social natur såsom söndagsgudstjänsten (byabönen) och helgfriden i byn.¹⁰¹

SÖRMJÖLE

16 hush. 1850

*18 hush. 1900*¹⁰²

SÖRMJÖLE by har i sin bystadgas första paragraf den gängse ingressen om byåldermannens ocränkbarhet i sin ämbetsutövning. Paragraf 2 har följande lydelse: "Efter vanligheten hålles alltid gudstjänst alla Sön- och högtidsdagar efter Tour i byn; der alla i gemen, och hwar och en i synnerhet, Såwäl Föräldrar och Barn som husbönder och tjenstefolk, som inom Byalaget bo och vistas sig inställa bör. Biträdes någon försumma gudstjänsten Både uti Kyrkan och hemma i Byn tre söndagar å rad utan laga förfall. Böte tolf skillingar första gången sedan dubbelt".¹⁰³

Paragraf 3 handlar om den sociala och ordningsmässiga samlevnaden i Sörmjölle by. "Ingen må på hälgadagen hysa andras Barn, eller tjenstefolk, som öfwa kortspel eller andra fåfängligheter. och att detta som är det nödvändigaste, i avseende til sine skadelige påföljder, må i tid motas och förekommas: Så bör alla föräldrar hålla sine barn samman alla både sön och högtidsdagar. Och hvad tjenstefolket härutinnan angår, så måge de sedan de derom påmint äro, sjelfwe tillse huru de sådant inför Gud och menniskom en gång förswara kunna, som alle söndags eftermiddagar uti fåfängligheter förnöta. Ej heller må någon sådana Persohner hysa på Söknadagar utom Föräldrarnas och Husböndernas lof och tillstånd på vissa lekstunder. Den som häremot bryter Böte tolf skillingar första gången sedan dubbelt."

Texten ovan är klargörande, därför att den vittnar om den genomslagskraft, som "Kyrkiolagh stiftad af gamle praepositis" fick i övre Norrland. "Efter vanligheten hålles alltid gudstjänst... i byn". Byalaget fungerar som kyrklig myndighet med motsvarande ansvar. Enligt bystadgan för Sörmjölle by har byalaget ansvar för gudstjänstlivet. I konsekvens av detta har byalaget och därmed byastämman hand om kyrkotukten, som i de flesta fall utövades genom bötesstraff. Byalaget har att utdöma och utkräva böter av byborna, ifall de försummar byns egen gudstjänst - byabönen.¹⁰⁴

Man lägger märke till att byalaget även beslutar om bötesstraff för den som försummar sin gudstjänstplikt i sockenkyrkan. Det fungerar enligt Sörmjöllestadgan närmast som ett kyrkoråd på byaplanet. Bystadgan har den mer officiella formuleringen "hålla gudstjänst". Den folkliga benämningen är - "läsa bönen". Man känner slutligen igen den lutherska ortodoxins hustavla i den över- och underordningssyn, som skall prägla sammanlevnaden.

¹⁰¹Isaksson, Olov, Bystämman och bystadga. Umeå 1967.

¹⁰²Husförhörslängder för Ume socken (Sörmjölle) 1850-1900. UmFA.

¹⁰³Bystadga för Sörmjölle by F XIII:3. FAV.

¹⁰⁴Kyrkio Lagh brukatt aff gamle praepositis. Utg. av Sven Hansson. Umeå 1987.

Byns liv bygger på en tillsyns- och lydnadsrelation mellan byalaget - byborna, föräldrarna - barnen, husbönderna - tjänstefolket.

BÖNBYABESKRIVNING nr 14

På vårtinget 1799 inskrevs i domboken vid Rådstuvurätten i Umeå den byordning, som upprättats "af samtelige Östra Grannarna i Tafwelsjön" i *Ume socken*. Byordningen är underskriven av bönderna.¹⁰⁵

*ÖSTRA TAVELSJÖ medelt. by 24 hush. 1850 26 hush. 1900*¹⁰⁶

Efter den gängse inledande paragrafen om tillsättande av byålderman stadgar byordningen i sin andra paragraf om söndagsgudstjänst i byn: "Uti Byn skola alla Sön- och Högtidsdagar de som ifrån Kyrkan hemma äro, komma på ett vist och utsatt ställe till sammans at hålla bön och Gudstjenst, och den som det utan förfall försummar, böte hvarje gång 4 sk:r." Till sockenkyrkan på Backen hade man över 3 mil före Tavelsjö kyrkas tillkomst 1897. Präst till bygden fick man 1909. Under mellanåren 1897-1909 kom prästen en gång i månaden i bästa fall och höll gudstjänst. Byabönen som sådan har sannolikt pågått sedan tidigt 1700-tal.

Byabönens start på hösten var i Tavelsjö liksom i andra bönbyar knuten till bönåret - tiden från Mikaeli till Heliga Trefaldighets dag. Växlingen mellan böngårdarna skedde däremot på nyårsdagen. Vilken gård som tog vid var det aldrig någon tvekan om. Växlingen skedde enligt gammal sed och ordning efter böngårdarnas läge i byn.

Alla bönder i Tavelsjö hade rymliga Västerbottensgårdar (parstugor). Köket var den givna samlingsplatsen. Dess ommöblering till "bönstuga" söndagar kl. 11 var densamma i Tavelsjö som i alla bönbyar i gamla Ume socken: Längsgående långbänkar med gång i mitten, manssida och kvinnosida på höger respektive vänster sida, "bönbordet" längst bort mot husgaveln vid mittgångens slut. På bönbordet stod bokstället för Kyrkopostillan och en vattenkaraff - bönläsningen kunde ju ta upp till två timmar.

I Tavelsjöbygden höll man fast vid 1695 års psalmbok. Den Wallinska psalmboken var inte renlärig. Hållningen till Handboken från 1811 var motsvarande. Ordningen för byabönen var därmed också given. Fram till byabönsepokens slut följde bönprästen högmäsoordningen i 1693 års Handbok i något förenklad form.

Ordningen för byabönen i Tavelsjö var följande: Inledningspsalm - De enkla och direkta inledningsorden till syndabekännelsen enligt 1693 års Handbok "Käre vänner, bröder och systrar i Christo Jesu..." - Syndabekännelsen (Olaus Petri) på knä - Lovpsalm, oftast "Allena Gud i himmelrik" alla tre verserna - Söndagsbönen = Kollektbönen - Psalm - Söndagens Evangelium med utläggning i Kyrkopostillan - Dagens bön efter predikan, hämtad ur psalmboken - Psalm - Fader Vår Välsignelsen - Slutpsalm.

Två bönpräster i Östra Tavelsjö lever ännu i den muntliga traditionen. Bonden Erik Salander, 1830 - 1909 och hans efterträdare bonden Karl Israelsson d.ä., 1851 - 1915. Den senare var den siste bönprästen i Tavelsjö by.¹⁰⁷

¹⁰⁵Bystadga för "samtelige Östra Grannarna i Tafwelsjön 1799". F XIII:3. FAV.

¹⁰⁶Husförhörslängder för Ume socken (Ö. Tavelsjö) 1850-1900. UmFA.

¹⁰⁷Intervju med f. folkskoleinspektören Simon Johansson, bördig från Tavelsjö. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 15

Vid mitten av 1800-talet framträder BODBYN (Sävar socken) som bönby för ett antal småbyar, belägna i mellersta delen av *Sävar socken*. Bodbyn var centrum i en bönrote, som inbegriper följande småbyar och boställen:

<i>BODBYN</i>	<i>anl. 1801</i>	<i>3 hush. 1850</i>	<i>5 hush. 1900</i>
<i>Storliden</i>	" 1803	2 "	2 "
<i>Åkerbäck</i>	" 1831	1 "	2 "
<i>Fjäderbäck</i>	" 1832	1 "	2 "
<i>Degerbyn</i>	" 1833	2 "	2 "
<i>Växtholm</i>	" 1834	3 "	4 "
<i>Grundbäck</i>	" 1850	1 "	2 " ¹⁰⁸

Vid sekelskiftet 1900 var byabönen ännu i sitt flor i Bodbyn. Kommunikationsmässigt levde man i "tiden före vägarna", som min informant Gunnar Nilsson i Bodbyn betecknar tiden före 1920. På söndagarna under vinterhalvåret fungerade småbyarna som vandringsbyar. Man gick till fots på kärrvägar och skogstigar "på böna" i Bodbyn. Skidor var vintertid ett vanligt fortskaffningsmedel för ungdomar och barn.¹⁰⁹

Kommunikationerna var inte enkelriktade. Från Bodbyn besökte man ibland byabönen i Bullmark, som varit bönby för Bodbyn i ett tidigare skede och låg väl till som vandringsmål. Samma gällde Holmfors, en by bestående av ett enda stort hemman med två stora Västerbottensgårdar och därtill en bönpräst med stort anseende i bygden i det utgående 1800-talet, bonden Gustav Forsberg. Denne hörde till den krets av bönpräster i Sävarbygden, somliga smått legendariska, som från 1860-talet till omkring 1920 i samverkan försörjde byarna med "själaföda". Bodbyn hörde till dessa.¹¹⁰

Bönroten Bodbyn, som sammanföll med husförhørsroten, blev även skolrote, när en ambulerande mindre folkskola började i Bodbyn 1868. Den alternerade periodiskt med bl. a. Gunnismark. Skolan inrymdes hos den bonde, som hade årstur med byabönen. Skollokal under veckan, "bönstuga" på söndan var ett vanligt mönster. Följden blev, att byabönen som regel flyttades från kökets värme till den dragiga salens kyla, som skolan fick hålla till godo med. Arrangemanget var nödvändigt. Men byabönsmiljön förlorade ifråga om trivseln.

¹⁰⁸Husförhörslängder för Sävar socken (Bodbyn) 1850-1900). UmFA.

¹⁰⁹Intervju med Gunnar Nilsson, Bodbyn Sävar socken. UmFA.

¹¹⁰Intervju med Magnus Sandström, Bodbyn Sävar socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 16

BOTSMARK (*Sävar socken*) har varit bönby och bygdecentrum för ett antal vandringsbyar - boställen. Byabönen har varit en andligt och socialt sammanhållande kraft för följande byar:

<i>BOTSMARK</i>	<i>1500-t. by</i>	<i>11 hush. 1850</i>	<i>20 hush. 1900</i>
<i>Lillåkälen</i>	<i>anl. 1800</i>	<i>1 "</i>	<i>2 "</i>
<i>Ytterstmark</i>	<i>" 1823</i>	<i>3 "</i>	<i>3 "</i>
<i>Bergdal</i>	<i>" 1831</i>	<i>1 "</i>	<i>2 "</i>
<i>Ytterträsk</i>	<i>" 1835</i>	<i>2 "</i>	<i>2 " ¹¹¹</i>

Byabönen i Botsmark har som överallt i byarna varit förenad med en bestämd helgobservans. Allt arbete skulle var avslutat lördag afton kl. 6. Alla barn skulle vara inomhus. Veckotvagningen av barnskaran skulle vara färdig vid samma tid. Och inte minst - långbänkarna skulle vara inburna i den gård, som hade årsturen med byabönen. Det var en nödvändig åtgärd även för uppvärmningens skull. Plankorna förvarades ju i kallutrymme under veckan.

Min informant, som konfirmerades 1915 berättar, hur hon som mycket ung bondpiga såg fram emot söndan. Vardagsveckan var slit och släp för pojkar och flickor, pigor och drängar. På söndan hade man ledigt, även "legohjonen" enligt gammal biblisk ordning. Då fick man träffas. Det skedde på byabönen.

I de flesta bönbyarna hade de som gått och läst tillskansat sig ett privilegium så också i Botsmark. Pojkar och flickor satt tillsammans längst bak i bönstugan - och trivdes. Övergången till denna förmån betingades av att man konfirmerats. Man undgick väl inte heller då bönprästens rannsakande blickar. Och inga föräldrar eller husbondfolk tolererade, att man på något sätt skämde ut sig. Men ändå - vilken frihet!

Barnen hade möjlighet att träffas, när gudstjänsten var slut och föräldrakontrollen släppte greppet. Då bestämde man, var och hur man skulle leka på eftermiddagen. Det var tillåtet. Men inte på aftonen. Sabbaten skulle gå ut i stillhet.

Från Botsmark med vandringsbyar hade man omkr. 5 mil till kyrkan i Sävar. Kyrkvägen efter Sävarån var en knagglig kärrväg. Prästen kom före skolans tid någon enstaka gång till Botsmark. Besöket avsåg då dop av nyfödda barn eller bekräftelse av nöddop, som var mycket vanliga. Gudstjänsten hölls i form av byabön, förrättad av prästen med predikan i stället för Kyrkopostillans utläggning.

Byabönen i Botsmark hölls enligt gängse praxis med den skillnaden, att bönprästen ofta läste två Luther-utläggningar till dagens evangelietext. Av allt att döma var under Fastan utläggning numro två en av Luthers passionspredikningar. Gudstjänsten tog då aldrig mindre än två timmar.

¹¹¹Husförhörlängder för Sävar socken (Botsmark) 1850-1900. UmFA.

Tre bönpräster kan dokumenteras i Botsmark: Bonden Jacob Andersson 1823-1900, bonden Karl Johan Tjärnberg 1845-1925, bonden Jonas Sandström 1854-1939. De två senare tjänstgjorde i stort sett parallellt och växlade med läsningen. De förklarade ibland postillan "som de kände det". Karl Johan Tjärnberg var särskilt duktig att "förklare" för barnen. Båda betjänade Botsmark med att vid dödsfall sjunga utfärdspsalmer och hålla bön, när den döde fördes ut ur sorgehuset.

Botsmark hade en ambulerande mindre folkskola, som börjat 1858. Den flyttade mellan gårdarna årsvis i takt med bybönen. Skolhuset byggdes av bymännen 1912. Bybönen flyttades omedelbart dit. Då börjar man också fira julotta i Botsmark. Det sker i form av byabön med bönprästen som gudstjänstförrättare.

En EFS-Missionsförening bildades 1912 i Botsmark. Bybönen fortsatte dock oberoende av föreningsbildningen och blev aldrig indragen i föreningens verksamhet. Följaktligen blev bönprästen inte heller ordförande och ledare för EFS-föreningen. Bybönen fortsatte som vanligt fram till den förste församlingsprästens stationering i Botsmark 1929.¹¹²

¹¹²Intervju med Axelia Karlsson, Botsmark Sävar socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 17

BULLMARKS bönrote (*Sävar socken*) förminskades betydligt, när Furunäs by med angränsande småbyar började med egen byabön på 1870-talet. Byabönen levde dock med oförminskad styrka, särskilt under 1900-talets första årtionden. Bullmarks förminskade bönrote bestod av följande byar:

<i>BULLMARK</i>	<i>medelt. by</i>	<i>10 hush. 1850</i>	<i>19 hush. 1900</i>
<i>Norbyn</i>	<i>anl. 1825</i>	2 "	5 "
<i>Nybyn</i>	<i>" 1847</i>	2 "	2 "
<i>Tålsmark</i>	<i>medelt. by</i>	3 "	10 " ¹¹³

Man har haft byabön i Bullmark in på 1920-talet. Till kyrkan kom man vid höstbönhelgen, till julottan, till påsk med nattvardsgången, till pingst eller midsommar vid konfirmationen och så vid begravingar. Byabönen hemma i byn var den ordinära söndagsgudstjänsten.

Bönhållningen har cirkulerat årsvis. Det är inte längre möjligt att klargöra turordningen mellan de många Västerbottensgårdarna. Klart är att det både var en sedvana och betraktades som en plikt att tillhandahålla köket för byabönen söndagar kl 11 under vinterhalvåret.

Som framgår av ingressen sker en stor folkökning i Bullmark under senare hälften av 1800-talet. Antalet hushåll nära fördubblas. Samtidigt var byabönen obruten sed. Alla skulle vara med. Man och hustru i gårdarna givetvis, och sedan "barn och halv vuxingar och gammpojkar och pigor och drängar" som min informant så pregnant uttrycker det.

Så kallade mindre folkskolor börjar inrättas i Sävar 1859. I början av 1860-talet betecknas Bullmark med omgivande småbyar som skolrote. Den är grundad på den gamla bönroten. När skolor börjar inrättas, ålåg det byamännen att hålla skollokal och vedbrand. I Bullmark liksom i andra bönbyar fullgjorde bönderna åliggandet så, att den gård som hade årstur med byabönen på söndagarna, också tog emot skolan till vardags. Köket var då ur räkningen som skollokal. Salen i Västerbottensgårdarna blev skolsal. I de flesta bönbyar flyttade man efter med byabönen, salen var ju ändå uppvärmd, hur bristfälligt ombonad den än kunde vara. I Bullmark flyttades byabönen alltså till salen-skolsalen. Det skedde även av utrymmesskäl. Vid sekelskiftet 1900 byggde byamännen skolhus i Bullmark. Byn fick därmed fast skola. Sannolikt byggdes huset även med tanke på byabönen. I varje fall flyttades denna gudstjänst omgående till skolan. Den gav definitivt större utrymme.

Under senare hälften av 1800-talet betjänades Bullmark av den krets av vandrande bönpräster, som på kallelse gick omkring och höll byabön i Sävarbygden. År 1907 fick Bullmark sin egen bönpräst, som skulle betjäna "byförsamlingen" i många år. Det var skolläraren Johan Petter Sandström 1876-1937. J. P., som han kallades i dagligt tal, tillträdde som skollärare i Bullmark 1907. Byamännen ombad honom då att också bli bönpräst i byn. Han var sedan barndomen invalidiserad av barnförlamning och gick med hjälp av kryckor. Men med stark vilja hade han kämpat sig till en småskolläraryt utbildning och fick sedan dispens som folkskollärare. Han betecknas av min informant, som började skolan vid hans

¹¹³Husförhörslängder för Sävar socken (Bullmark) 1850-1900. UmFA.

tillträde, som en kraftfull och mångkunnig person med varmt intresse för byabönen. Han läste tydligt och väl och fungerade även som uppsjungare och organist, när man skaffat orgel till byn.

Denna lärare och bönpräst gav byabönen i Bullmark en bestämd kyrklig ordning. Den såg ut som följer:

Ingångspsalm
Syndabekännelse (man böjde sig ned som i kyrkan)
Lovpsalm - Allena Gud i himmelrik
Söndagsbönen (kollektbönen)
Episteltexten
Psalm
Evangelietexten och Kyrkopostillans predikan
Bön efter predikan, hämtad ur psalmboken - evangelieboken
Psalm
Fader Vår Välsignelsen
Slutpsalm

Under J. P. Sandströms långa tid som bönpräst började en större rörlighet prägla byabönslivet. Byborna från näraliggande Gunnismark och Tålsmark kom på besök. Skolgården i Bullmark kom att tjäna som ett slags kyrkbacke. Man träffades och man stannade och pratade efteråt. Byabönen blev enligt min informant även något av en nyhetsförmedling.¹¹⁴

¹¹⁴Intervju med Elin Sundström, Bullmark Sävar socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 18

FURUNÄS (*Sävar socken*) har fungerat som bönby sedan 1870-talet. Byn blev vandringsmål för befolkningen i ett antal nybyggen och nybyggesbyar och medelpunkt i en bönrote och husförhørsrote. Denna bestod vid sekelskiftet 1900 av följande småbyar och nybyggen:

<i>FURUNÄS</i>	<i>anl. 1798</i>	<i>2 hush. 1850</i>	<i>3 hush. 1900</i>
<i>Krokfors</i>	" 1828	1 "	1 "
<i>Holmfors</i>	" 1830	1 "	1 "
<i>Klappmark</i>	" 1834	1 "	2 " ¹¹⁵

Furunäs by har anlagts av bönderna i Bullmark. Följaktligen sökte sig nybyggarna till byabönen i "moderbyn", som hade bönpräst. På 1870-talet framträder Furunäs själv som bönby för ett antal nybyggen, som tagits upp under 1800-talets första hälft. Sannolikt har byns belägenhet intill den gamla kyrkstigen mellan Botsmark och Sävar jämte tillgång till egen bönpräst medverkat till den ställning, som byn fick. Den bönrote som formades blev sedan husförhørsrote. Beträffande skolan kom Furunäs bön- och husförhørsrote att allt framgent höra till Bullmark.

Vid sekelskiftet 1900 pågick byabönen i Furunäs bönrote söndagar kl. 11 från Mikaeli till Pingst. Ordningen för gudstjänsten har man självfallet ärvt från Bullmark. Men ett väsentligt moment, som präglar byabönen som kyrklig ordning, finns inte med i byabönen i Furunäs. Det är Syndabekännelsen med lovsången Allena Gud i himmelrik.

Man kan identifiera bönprästerna i Furunäs från 1890-talet och framåt. Bonden Olof Johansson omkr. 1860-1940, farfar till min informant, höll byabön i hembyn. Bonden Anton Persson 1871-1950, lärdes upp av honom, bistod den gamle på ålderns dar och blev hans efterträdare. Furunäs bönrote hade också stöd från den krets av vandrande bönpräster, som på kallelse bistod bönbyarna i Sävarbygden.¹¹⁶

¹¹⁵Husförhörslängder för Sävar socken (Furunäs) 1850-1900. UmFA.

¹¹⁶Intervju med Verner Olofsson, Furunäs Sävar socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 19

Vid jordrannsaking på tinget i Umeå år 1750 protokollfördes bl. a. att två nybyggen var under anläggning i GRAVMARK i sedermera *Sävar socken*. Omkring denna by grupperades sedan ett antal nybyggen. En bönrote med Gravmark som centrum och bönby formades under 1800-talet. Den bestod av följande byar:

GRAVMARK	anl. 1749	5 hush. 1850	12 hush. 1900
Gravfors	" 1759	1 "	4 "
Olofsfors	" 1810	1 "	2 "
Krokbäck	" 1830	1 "	3 "
Brattby	" 1860	2 "	4 " ¹¹⁷

Olofsfors, Krokbäck och Brattby är anlagda från Gravmark. Gravfors uppkomst är oklar. En samhörighet, grundad på släktskap och arbetsgemenskap förenar de här byarna från början med Gravmark. Dit hör också en byabönsgemenskap med "moderbyn", som sannolikt haft byabön sedan senare delen av 1700-talet. Den bönrote som växte fram, kom att också omfatta husförhørsroten och på 1880-talet även skolroten.

Byabönen växlade mellan gårdarna efter årstur. Ett tiotal Västerbottensgårdar turades om med bönhallningen. Bönåret var liktydigt med vinterhalvåret. Under sommartiden "anntia" var paus. Då läste man ur Rosenius' *Dagbeträktelser* hemma, liksom man läste dem till vardags i de flesta hemmen året runt.

Från 1850-talet och framåt verkade två bönpräster i Gravmark, bönderna Johan Samuel Johansson (Johan Sammel) 1831-1902, och Karl Johan Pettersson (Karl Jansa) 1867-1912. Den förre fostrade den senare, som trädde till när tiden var mogen.

I den muntliga traditionen lever minnet av Karl Jansa ännu i ett kvardröjande skimmer. Tydligt var han en "byabönsherde" med stor omsorg och verkligt själavårdsansvar för människor. I likhet med de flesta bönpräster var han Luther-läsare. Till bilden av honom hör, att han under sommartiden med dess uppehåll i bönläsningen regelbundet vandrade till högmässan i Sävar kyrka och alltid när det var nattvardsgång.

Efter Karl Jansas död 1912 gick byabönen i Gravmark in i en förändringens tid. En bya-väckelse, varav Umebygden är så rik vid den här tiden, uppstod i Gravmark med omnejd. En son till Karl Jansa, Erik Karlsson, tog upp ledningen av väckelsen i sin fars anda. I samband med väckelsens framträdande upptog Evangeliska Fosterlandsstiftelsen verksamhet i Gravmark. Den predikant, som hade ansvaret för denna avflyttade dock, innan någon föreningsbildning kommit till stånd.

I det läget framträder Svenska Missionsförbundet. Erik Karlsson, som var gift med en dotter till föreståndaren för Missionsförsamlingen i Sävar August Brändström, har tydligt varit den förmedlande länken mellan den gamla byabönen i Gravmark och den Missionsförsamling, som bildades 1930. Endast tre av hushållen i byn anslöt sig inte till församlingen enligt min informant. Erik Karlsson själv blev märkligt nog aldrig medlem i Gravmarks Missionsförsamling. Han beskrivs som en det andliga, inre livets människa, för vilken "endast ett är nödvändigt".¹¹⁸

¹¹⁷Husförhörslängder för Sävar socken (Gravmark) 1850-1900. UmFA.

¹¹⁸Intervju med John Karlsson och Fritz Widerstedt, båda Gravmark Sävar socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 20

IVARSBODA bönrote (*Sävar socken*) illustrerar, hur sockengränser kan förändras och åtskilja byar, som hört samman genom byabönen. Men oberoende av sådana växlingar har man fortsatt att ha byabön tillsammans. Upptrampade stigar, social och andlig samhörighet, släktrelationer har varit avgörande. De byar som här berörs är följande:

IVARSBODA	medelt. by	5 hush. 1850	8 hush. 1900
<i>Sjöåker</i>	<i>anl. 1849</i>	1 "	1 "
<i>Nyhem</i>	"	1 "	1 "
<i>Sjönäs (Bygdeå)</i>		2 "	2 " ¹¹⁹

Ivarsboda har varit bönby. Fyra Västerbottensgårdar har gett gott utrymme åt byabönen. Nybyggna *Sjöåker*, *Nyhem* och *Sjönäs* har varit vandringsbyar. Tillsammans har de bildat en bönrote. Denna samhörighet har varit oförändrad fram till 1940-talet.

Sävar socken avskildes från *Umeå socken* år 1833 och blev eget pastorat. Samtidigt justerades den gamla sockengränsen mot norr, vilket bl. a. medförde, att *Ivarsboda* överfördes från *Bygdeå* till det nybildade pastoratet. *Sjönäs* överfördes vid en gränsjustering 1856 från *Sävar* till *Bygdeå*. Oberörda av dessa förändringar har de här boställena fortsatt en traditionell byabönsgemenskap.

En böntur har fungerat i *Ivarsboda*. En följd av tre bönpräster, som verkat från omkr. 1890 till 1940 lever ännu i den muntliga traditionen. En av dem bonden *Teodor Bäckström* bodde i *Sjöåker*. Under hans tid förändrades vandringsmönstret. Från omkr. 1910 och framåt höll han byabön i sin *Västerbottensgård* i *Sjöåker*. Dit vandrade fiskarbönderna från *Ivarsboda* med familjer söndag efter söndag under vinterhalvåret, småbyarnas folk likaså.

En ambulerande mindre folkskola var i gång i *Ivarsboda* m. fl. byar fram till 1915. *Ivarsboda* bönrote blev skolrote. Även barnen från *Sjönäs* i *Bygdeå* fick gå i skola i *Ivarsboda*, samma väg som man alltid gått eller åkt på skidor till byabönen.

I senare delen av 1930-talet tog dåvarande biskopen i *Luleå stift* *Bengt Jonzon* initiativ till att återuppliva den avtynade byabönen i stiftet. Det medförde en temporär uppräckning bl. a. i *Ivarsboda*. Men den gamla byagemenskapen tillhörde en passerad epok. Radion gav möjlighet för den enskilde att ha andakt och gudstjänst oberoende av andra, framhåller min informant. Den gamla byabönsgemenskapen var oåterkalleligen förbi.¹²⁰

¹¹⁹Husförhörlängder för *Sävar socken* (*Ivarsboda*) 1850-1900. UmFA.

¹²⁰Intervju med *Albert Karlsson*, *Ivarsboda Sävar socken*. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 21

TVÄRÅMARK (*Sävar socken*) har varit bönby och tillsammans med ett antal småbyar bildat en bönrote. Denna har varit underlag för husförhørsroten och slutligen för skolroten Tväråmark. Byarna är följande:

TVÄRÅMARK	medelt. by	12 hush. 1850	11 hush. 1900
Hjogmark	anl. 1694	3 "	3 "
Melsbäck	" 1799	2 "	2 "
Sundbäck	" 1799	1 "	1 "
Åbyn	" 1800	7 "	2 " ¹²¹

Tväråmark har ursprungligen haft byabön "som i kyrkan", dvs högmässans ordning utan liturgi. Bruket av 1695 års psalmbok, kyrkoårstexterna, kollektbönen, Fader Vår och Välsignelsen tyder på det.

Omkring 1910 började i Tväråmark en rosenianskt inspirerad väckelse. I samband därmed blev läsningen av Rosenius' Dagbetraktelser i stället för Luthers Kyrkopostilla vanlig både på byabönen och i hemmen. Läsningen lösgjordes därmed från söndagstexterna, eftersom dagbetraktelserna inte var kyrkoårsbundna. I övrigt var allt sig likt.

Ansvar för byabönen var begränsat till tre gårdar i byn. Man hade dock kontinuerlig byabön söndagar kl. 11 under vinterhalvåret. Byfolket, stora som små, deltog självfallet. Mans- och kvinnosida praktiserades inte i Tväråmark. Man satt som det passade. De äldres plats var långt fram på långbänkarna, bakom satt ungdomarna. Längst bak satt de som konfirmerats nyligen, vars småhyss tydligen tolererades både av en from och klok bönpräst och av "byförsamlingen".

Från sekelskiftet 1900 till sin död 1934 fungerade bonden Edvard Nilsson som bönpräst i hembyn. Han kallades fram till sin uppgift varje söndag av en bonde i byn: "Du läser väl för oss idag, Edvard?" Bönprästen var därmed vederbörligen kallad. Han trädde fram och pålyste första psalmen, varpå han vände sig till sin hustru, som var uppsjungare med ett "Begynn du Karin" - och byabönen kunde börja.

Byabönen i Tväråmark kunde få läshjälp från den krets av vandrande bönpräster, som från mitten av 1800-talet bistod bönbyarna i Sävar socken med "själaföda". Bland dem var Emil Rydman från Melsbäck, bonde, separatorsagent och vandrande bönpräst. "Ryman i Melsbäck" var känd för sina humoristiska och även drastiska kommentarer till Luthers Kyrkopostilla och därför efterfrågad inte minst av ungdomen.

Den första fasta skolan i Sävar socken inrättades år 1847. Ambulerande mindre folkskolor började komma igång i socknen 1861. I den utvecklingen är Tväråmark inbegripen. Där som annorstädes löstes utrymmesfrågan så, att byabön och skola delade utrymmet. Därmed var kökets roll som "bönstuga" utspelad. Skola till vardags och byabön på söndan i "storsalen" blev veckorytmen.

¹²¹Husförhörslängder för Sävar socken (Tväråmark) 1850-1895. UmFA.

Skolhus byggdes 1920-1921 av byamännen. Det skedde med avsikten, att skolan även skulle vara samlingslokal för byn. Dit flyttades självlärt byabönen. Och fler behov blev aktuella. Men i början av 1920-talet började byabönen avtyna. Församlingsprästen kom sällan. Behovet av sammanhållning och av hjälp utifrån för det andliga livet i byn började vakna. Det låg nära till med den föreningsbildning, som man ansåg att byn behövde. Så förklarar en av mina informanter bildandet av Tväråmarks Kristliga Missions- och Ungdomsförening år 1920. De äldre gick allmänt in i föreningen. Bönprästen och bonden Edvard Nilsson blev föreningens förste ordförande. Han fortsatte att hålla byabön nu i föreningens regi till sin död 1934.¹²²

¹²²Intervju med Edit Eriksson, Tväråmark Sävar socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 22

TÄFTEÅ (*Sävar socken*) är en medeltidsby, som i likhet med Ytterboda har gammal tradition som bönby och sedan som medelpunkt för husförhör och skola i södra delen av kustbygden. Täfteå bönrote har omfattat följande byar:

TÄFTEÅ	<i>medelt. by</i>	<i>18 hush. 1850</i>	<i>9 hush. 1900</i>
Täfteböle	<i>1700-t</i>	<i>5 "</i>	<i>6 "</i>
Sävarberg		<i>1 "</i>	<i>3 " ¹²³</i>

Den muntliga traditionen om byabönen i Täfteå är ifråga om detaljer i stort sett avtonad. Huvuddragen kan man dock ännu få. Byabön har så långt man minns lästs i Täfteå. Täfteböle, som först var fäbodställe för täftebönderna, har alltifrån byabildningen haft sin byabönsgemenskap med "moderbyn". Från Sävarberg har man omväxlande gått på byabönen till Ytterboda och Täfteå.

Det har funnits en årstur mellan de rymliga Västerbottensgårdarna i byn. Köken har varit "bönstuga", dvs samlingslokal. Det var en oskriven lag, att alla bybor, stora som små, skulle vara med på byabönen söndagar kl. 11. Bönåret omfattade tiden från Mickelsmäss till vårbruket.

Bönpräst vid sekelskiftet 1900 var bonden och muraren August Johansson. Av den kvardröjande muntliga traditionen framgår, att huvudmomenten i byabönen var psalmsång, läsning av söndagens texter och Luthers Kyrkopostilla, Bön - Fader Vår och Välsignelsen. I hemmen lästes under veckan Rosenius' Dagbeträktelser. Dagbeträktelserna kom så småningom in även i byabönsläsningen.

En ambulerande mindre folkskola gemensam för Täfteå och Ytterboda rotar började 1861. Den inhystes terminsvis i Västerbottensgårdarna under skolåret. I Täfteå liksom i de flesta andra bönbyar samordnades byabönen och skolan i samma gård. Därmed blev också salen lokal för båda.

Täfteå berördes av de byaväckelser, som är vanliga under 1910-talet. År 1912 bildades Täfteå Kristliga Missions- och Ungdomsförening. De flesta i "medlemsålder", dvs 15-16 år eller mer, inträdde i föreningen. "Det var självskrivet att byalaget skulle vara med i föreningen", säger min informant. De individuella ståndpunktstagandena fick komma senare. Byabönen fortsatte i hemmen. År 1916 byggdes Missionshuset i Täfteå. Byalaget var enigt, timmer och annat material skänktes, och man hjälptes åt att bygga. När byggnaden stod färdig, blev den ett andligt hem för Missionsföreningen och för byabönen i förändrade former.¹²⁴

¹²³Husförhörlängder för Sävar socken (Täfteå) 1850-1900. UmFA.

¹²⁴Intervju med Arne Jonsson, Täfteå Sävar socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 23

YTTERBODA (*Sävar socken*) är en bybildning av medeltida ursprung. Byn har så långt man vet varit samlingsplats och bönby, dit man vandrat från en grupp småbyar för att delta i bybönen. Tillsammans har man fungerat som bönrote och parallellt som husförhørsrote. I senare delen av 1800-talet uppstod med samma omfång Ytterboda skolrote. De berörda byarna är följande:

YTTERBODA	<i>medelt. by</i>	<i>8 hush. 1850</i>	<i>13 hush. 1900</i>
<i>Ostnäs</i>	<i>1500-talsby</i>	<i>3 " 5 "</i>	
<i>Skeppsvik</i>	<i>anl. 1787</i>	<i>3 " 3 " ¹²⁵</i>	

Ytterboda har gått till den kyrkliga diakonins tidiga historia i Norrland som plats för ett sjukhem för spetälska, som upprättades av Ume storpastorat och var i verksamhet under 1600-talet. Till Holmön, känd som pionjärby för bybönen på 1620-talet, har Ytterboda stått i nära relation. Det finns därför skäl att anta, att även i denna by bybönen har gammal hävd.

Av vandringsbyarna har Ostnäs haft livlig beröring med bybönen i Ytterboda. De flesta hushållen har varit med. Från Skeppsvik har deltagandet varit mer sparsamt. Olikheten beror sannolikt på att Ostnäs haft en med Ytterboda likartad befolkningsstruktur, dvs en befolkning av fiskar- och bondefamiljer. Skeppsvik utvecklades till ett sågverkssamhälle, mindre rotat i traditionell byabönsfromhet.

Ytterboda har haft en för bybönen ovanlig turordning. Man har haft söndagstur, dvs växlat böngård söndag för söndag under bönåret. Turordningen mellan de 8-9 böngårdarna har gått efter sedvana. Man har dock haft en "turordnare", som haft tillsyn. Byabönens samband med byalaget framgår av att den uppgiften vilade på byåldermannen.

Denna söndagstur fick konsekvensen, att bybönen och skolan inte kunde bruka samma utrymme. När Ytterboda 1861 fick en flyttande mindre folkskola, hyrdes den in i Väster-bottensgårdarna efter råd och lägenhet. En ordning utvecklades dock så, att 3 gårdar i byn höll skolsal, respektive öst, väst och mitt i byn. Oberoende av skolan kunde bybönen alltså fortgå efter söndagstur i Västerbottensgårdarnas kök ända fram till dess att Missionshuset i Ytterboda invigdes 1919.

Som framgår av ingressen hade Ytterboda i likhet med de flesta bönbyarna en markant folkökning under 1800-talets senare del. Hushållen blev fler. Eftersom byabönsseden ännu vid sekelskiftet var obruten, kunde det bli trångt i "bönstugan". Detta åtgärdades på olika sätt. I Ytterboda löste man problemet enkelt. Bönbordet sköts in i mittgången, långbänkarna flyttades ett stycke i motsatt riktning och gav plats för stolar på ingångssidan vid behov.

Byabönsmiljön i Ytterboda, såsom den söndag efter söndag återskapades i Västerbottens-gårdarnas kök, tyder på att man i likhet med de flesta bönbyarna i gamla Ume socken ursprungligen haft en gudstjänstordning "som i kyrkan", dvs högmässa enligt gamla handboken utan liturgi. Förändringarna har dock skett relativt tidigt.

¹²⁵Husförhörslängder för Sävar socken (Ytterboda) 1850-1900. UmFA.

Rosenius' Dagbeträktelser var allmänt spridda för den dagliga husandakten i hemmen vid sekelskiftet 1900. Starka andliga impulser kom genom de rosenianska byaväckelser, som påverkade en rad byar inom gamla Ume socken från omkr. 1905 och framåt, bl. a. Ytterboda. Som en frukt av väckelsen bildades år 1912 Ytterboda Ungdoms- och Missionsförening, som omedelbart anslöts till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen.

En jämförelse mellan den bevarade medlemsförteckningen för Missionsföreningen och Församlingsboken för Sävar socken visar, att mer än två tredjedelar av alla hushåll i Ytterboda och Skeppsvik blev representerade i föreningen med en eller flera medlemmar i en stigande kurva åren 1912-1920. Byabönsfolket, som i stort sett var identiskt med byalaget, blev i stor utsträckning EFS-folket.

De bevarade föreningsprotokollen vittnar om att i Ytterboda den gamla kyrkliga byabönsformen efterträdes av väckelsens sätt att samlas. Söndagsgudstjänsten i byn kallas alltjämt "böna" men framför allt "möte" eller "samling". Men under förändringarna på 1910-talet samlas man alltjämt i köken, sitter på långbänkar och praktiserar mans- och kvinnosida, åtminstone de gamla.

Enligt den muntliga tradition, som finns kvar från tiden omkring 1915, har tiden för byabönen då övergått från kl. 11 till kl. 4 e.m. och alltså blivit eftermiddagsmöte. Psalmboken hade ersatts av Sions Toner. Rosenius' Dagbeträktelser hade trätt in i stället för Luthers Kyrkopostilla. Detta senare innebar, att man förlorade kyrkoårsanknytningen och därmed också anknytningen till söndagstexterna. Byabönen i Ytterboda återspeglar vad som sker i det gamla byasamhället i stort. En övergång sker från en kollektiv samhörighet och traditionell luthersk kyrkofromhet till en på den enskildes ställningstagande anknuten pietistisk fromhet av föreningstyp.¹²⁶

¹²⁶ Intervju med Svea Pettersson, Ytterboda Sävar socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 24

GULLBÄCK (*Vännäs socken*) framträder som byabildning i början av 1800-talet. Sannolikt har man läst byabön från samma tid. Som medelpunkt för ett antal nybyggen blev Gullbäck bönby och centrum för en bönrote, som också blev husförhørsrote och slutligen skolrote. Omfattningen var följande:

GULLBÄCK	<i>anl. 1804</i>	<i>2 hush. 1850</i>		<i>2 hush. 1900</i>	
<i>Orrböle</i>	" 1796	2	"	5	"
<i>Västerbäck</i>	" 1824	1	"	2	"
<i>Brännan</i>	" 1832	1	"	2	"
<i>Brännfors</i>	" 1834	1	"	2	" ¹²⁷

Så långt man minns, har man samlats familjevis till byabön i Gullbäck från de nybyggesbyar, som legat inom rimligt gångavstånd, vilket kunde betyda en halv mil obanad terräng. Söndagsbönen, som byabönen gärna benämndes, pågick i bygden varannan söndag från Mikaeli till vårbruket. Man samlades i hemmen. Köket i Västerbottensgårdarna fungerade som "bönstuga". Efter skolhusets tillkomst 1917 flyttades byabönen självfallet dit.

"Det var som i kyrkan". Bönprästen följde alltså högmässans ordning frånsett liturgin. Som man gjorde i kyrkan, så gjorde man på byabönen. När man satt sig ned på långbänken, böjde man sig ned i tyst bön med handen för ögonen. Man reste sig vid "Allena Gud i himmelrik", vid evangelieläsningen och även vid Trosbekännelsen, så som det var brukligt i kyrkan.

Minnet av de två sista bönprästerna lever ännu i den muntliga traditionen. Banvakten Anders Andersson 1874-1919, född och verksam i Gullbäck, var bönpräst från sekelskiftet till sin död 1919. Han efterträddes av bonden Johan Karlsson 1890-1972, född i Stärkesmark och ingift i Gullbäck. Båda var aktade för sin fromhet och uppskattade för att de läste väl och hade bra "psalmröst". Till bönprästuppsatset hörde också att vara "utsjungare". Vid dödsfall i bygden tog de upp färdepsalmen och bad Fader Vår och Välsignelsen före den dödes sista färd från hemgården till sockenkyrkan och begravningen.

År 1920 bildades Lutherska Missions- och Ungdomsföreningen (EFS-föreningen) i Gullbäck. Man anslöt sig till föreningen från de flesta hushållen i byn och allmänt också från vandringsbyarna. Liksom byabönen fick Missionsföreningen sin möteslokal i byskolan. Föreningens förste ordförande blev bonden och bönprästen Johan Karlsson.

Vanligen genomgick EFS-föreningarna vid den här tiden efter en stark anslutning i början en markant medlemsminskning efter några år. Man talar om en "sällningstid". Gullbäck har en särprägel i förhållande till de flesta bönbyarna i så måtto, att man efter föreningens tillblivelse och inom dess ram fortsatte med byabönen i dess traditionella kyrkliga form ända fram till omkr. 1940. Enligt sin medlemsförteckning visar föreningen inte någon nämnvärd nedgång

¹²⁷Husförhörslängder för Vännäs socken (Gullbäck) 1850-1900. UmFA.

under det förloppet. Sannolikt hänger det samman med att den gamla, kollektivt präglade byaböns gemenskapen levde vidare inom föreningens ram tack vare byabönens fortvaro.¹²⁸

¹²⁸ Intervju med Ebba Eriksson och Henning Karlsson, Gullbäck Vännäs socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 25

GULLSJÖ (*Vännäs socken*) har varit bönby och mötesplats för vandringsbyar från både Vännäs och Ume socknar. Byarna är följande:

<i>GULLSJÖ</i>	<i>anl. 1798</i>	<i>4 hush. 1850</i>	<i>7 hush. 1900.</i>
<i>Fagerlund</i>	<i>" 1830</i>	<i>1 "2 "</i>	
<i>Rödålden</i>	<i>" 1833</i>	<i>1 "2 "</i>	
<i>Näsland</i>	<i>" 1846</i>	<i>1 "3 "</i>	<i>"¹²⁹</i>

När Vännäs socken 1833 avskildes från gamla Ume socken, kom byarna Gullsjö och Fagerlund att tillhöra den nya sockenbildningen. Rödålden och Näsland blev kvar men fann sin byabönsgemenskap i den nya grannsocknen. En sockengräns hade ringa betydelse. Avgörande var att kärrväg och skogsstigar ledde mot Vännäsbygden. Och inte minst - att byabönen hade en duktig och avhållen bönpräst på överkomligt gångavstånd. Man hade i Gullsjö sedvanlig årstur mellan gårdarna och en ordning för byabönen, som hämtades ur psalmbokens handboksdel, dvs kyrkans gudstjänst utan liturgi.

Rörlighet och samverkan har präglat byagudstjänstlivet i denna bönrote. Från sekelskiftet 1900 till omkring 1930 vandrade bonden och bönprästen Leander Persson med sitt husfolk och med postillan under armen från Näsland för att "läsa böna" i bönbyn Gullsjö. Efter hans tid är det Fagerlund, som ställer upp med både bönpräst och "bönstuga". Efter något tiotal år återgår rangen av bönby till Gullsjö.¹³⁰

En ambulerande mindre folkskola började i Gullsjö vid sekelskiftet 1900. Den inhystes i bondgårdarna sannolikt i samma rytm som bönturen. Bönroten blev skolrote. I folkskolans första skede var byabönsgemenskapen oförändrad. När "fastskolan" senare kom, bröts sambandet. Barnen från Gullsjö och Fagerlund gick i skola i Stärkesmark i Vännäs socken. Barnen från Rödålden och Näsland gick till Rödå i Ume socken. Men byabönsgemenskapen fortsatte. På söndagarna träffades man, barnen inte minst.

På hösten 1916 bildades Gullsjö Kristliga Missions- och Ungdomsförening. Dess upptagningsområde motsvarade bönrotens. Efter hand gick byabönsfolket upp i EFS-föreningen. Byabönen blev en del av föreningens verksamhet. Under den här utvecklingen avtog dock byabönens sammanhållande betydelse i och mellan byarna. Omkring 1950 var dess tid ute.¹³¹

¹²⁹Husförhörslängder för Vännäs socken (Gullsjö) 1850-1900. UmFA.

¹³⁰Intervju med Gösta Andersson, Fagerlund Vännäs socken. UmFA.

¹³¹Historik över Gullsjö Kristliga Missions- och Ungdomsförenings tillkomst och trettioåriga tillvaro.

BÖNBYABESKRIVNING nr 26

Formen för samverkan och kontakt mellan byar har varierat. Ett exempel på hur man tagit ansvar för gemensam byabön var sin söndag i en "trippelturordning" ger följande byar inom *Vännäs socken*:

<i>HÖGÅS</i>	<i>anl. 1828</i>	<i>2 hush. 1850</i>	<i>7 hush. 1900</i>
<i>HÄLLFORS</i>		<i>5 "8 "</i>	
<i>KOLKSELE</i>		<i>3 "9 " ¹³²</i>	

I de här byarna har byabönen cirkulerat från by till by från söndag till söndag under vinterhalvåret. Varje by var således bönby, alternativt vandringsby i ett slags kretslopp. I praktiken fungerade detta rörliga mönster genom budskickning. Den bönpräst som försörjde byarna med gudstjänst söndag kl. 10 blev också samordnare. En turordning mellan byarna växte fram. Vilken gård som skulle "ta emot", när turen kom, löstes internt inom byn. En "stamgård" utkristalliserades så småningom.

Byarna var åtskilda av Vindelälven. Högåås är belägen på älvens nordvästra sida, de övriga på den motsatta. Men i "tiden före vägarna" var älvens vatten mer sammanbindande än åtskiljande. I synnerhet under vinterhalvåret - byabönens högsäsong - var älven en tillgång för kommunikationerna i både helg och socken.

Det hörde till ovanligheten att färdas till sockenkyrkan. Första kyrkbesöket för barnen var vid konfirmationsläsningen, möjligen också året före "för att se och lära sig, hur det gick till". Vid Pingst med konfirmationen och vid begravningar var man nödgad att ta sig fram. Men en högtid som julottan var knappast att tänka på. Under dessa förhållanden svarade byabönen för gudstjänstlivet. Den var en familjesak, understryker min informant. Stora och små skulle vara med.

På 1880-talet var en ambulerande mindre folkskola igång, som alturnerade mellan byarna, 2-3 månader i varje by i början. Skolan inhystes självklart i de gårdar, som stod för bönhallningen. Den här bönroten, som också hade husförhören gemensamt, blev skolrote 1916. Då inrättades en fast skola i Högåås. Byabönen flyttades omedelbart dit. Och man började fira julotta i byn med bönprästen som ledare, vilket var en stor sak.^{133 134}

¹³²Husförhörslängder för Vännäs socken (Högåås, Kolksele och Hällfors byar) 1850-1900. UmFA.

¹³³Intervju med Frid och Anna Carlsson, Högåås Vännäs socken. UmFA.

¹³⁴Intervju med Helga Englund, Kolksele Vännäs socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 27

"Vägen blev mig allt mer och mer vidrig, att jag med livsfara satt på hästen, som snavade mot stenarna vid vartannat steg". Så beskriver *Carl von Linné* den gamla kyrkvägen från kust till fjällvärld, när han närmade sig Järntböl (JÄMTEBÖLE) på sin färd in mot Lycksele lappmark den 26 maj 1732. Linné åt dock kvällsvard i byn på ett gott tjäderbröst, vilket verkar ha överskytt mycken resemöda.¹³⁵

JÄMTEBÖLE bönby (Vännäs socken) 1400-talsby,
7 hush. 1850 10 hush. 1900¹³⁶

Ännu i början av 1900-talet var Jämteböle en på grund av miserabla vägförhållanden isolerad by. Kyrkfärderna måste ha varit lika svåra som sällsynta företag i äldre tid. Så sent som 1910 var min informant som 19-åring med om att bryta de första styckena banad väg till byn.

Byabönen har under rådande förhållanden pågått sedan gammalt. Från 1880-talet och framåt har två tillvandrare bönpräster försett byn med "själaföda". Genom budskickning kallades vederbörande av byn att komma och hålla "högmässa", som min informant benämner byabönen. De var också kallade av Gud, framhåller min sagesman. De var fromma män.

Man hade böntur i Jämteböle, som omfattade alla bondgårdarna i byn och som växlade söndag för söndag. Den var anpassad till gårdarnas belägenhet efter den långa Jämtebölesjön. Från gård till närmaste gård var rytmen. Alla skulle vara med på byabönen, barn och ungdomar inräknade. Förutsättningen för barnens närvaro var, att de kunde vara tysta, spädbarnen dock undantagna. Kvinnorna satt till vänster, männen till höger i bönstugan. Så snart barnen kunde gå och stå ordentligt, följde flickorna med mammorna, pojkar med papporna. De "pursmå" barnen följde med mamman oavsett kön. Hon kunde obesvärat amma den minsta under gudstjänsten. Byabönen i Jämteböle var en familjesak, betonar min informant. Modern var inte minst därför en viktig person. Måste någon nödvändigt vara hemma som tillsynsperson, var det äldsta dottern.

Ordningen för "högmässan" - byabönen i Jämteböle var "som i kyrkan", alltså:

Psalm - Inledning - Syndabekännelsen enligt 1693 års Handbok (under knäfall) - Lovpsalmen (Allena Gud i himmelrik, stående) - Söndagsbönen (kollektbönen) - Episteltexten - Psalm - Evangeliet och Trosbekännelsen, stående - Evangelieutläggningen (kyrkopostillan) - Psalm - Fader Vår Välsignelsen - Slutpsalm.

Både epistel- och evangelietexten lästes således på byabönen i Jämteböle. Det gav anledning till predikstolpsalmen. Man kan förstå både att min informant kallar byabönen "högmässa" - och att den i hans barndomsupplevelse var oändligt lång.

¹³⁵Linné, Carl von, Ungdomsresor: Iter Lapponicum, Del 1, s 56-57.

¹³⁶Husförhörlängder för Vännäs socken (Jämteböle) 1850-1900. UmFA.

Två bönpräster finns kvar i den muntliga traditionen, även om deras namn sjunkit undan. I dagligt tal benämndes de summariskt efter sina hembyar Brån-prästen och Hällfors-prästen.¹³⁷

¹³⁷Intervju med Erik Sjöström, Jämteböle Vännäs socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 28

LÅNGSJÖ by (*Vännäs socken*) anlades av min informant Hulda Sjöströms farfars far, förste nybyggaren i Långsjö på 1830-talet. Man började tidigt att, som traditionen bjöd, "läsa böna" där. Nybyggesbyar och enstaka boställen inom "gångavstånd" anslöt sig. En bönrote formades under 1800-talet, bestående av följande byar och boställen:

LÅNGSJÖ	anl. 1834	3 hush. 1850	5 hush. 1900
Berglunda	" 1855	1 "2 "	
Holmsjö	" 1832	2 "3 "	
Långåker	" 1815	1 "2 "	
Holmbäck	" 1800	1 "2 "	" ¹³⁸

Två av de fem bondgårdarna i Långsjö höll "bönstuga" för byabönen ännu vid sekelskiftet 1900. Eftersom byabönsfolket i Långsjö ofta "hälsade på" i Mjösjö på byabönen och tvärtom, blev bönhallningen inte betungande. Långsjö och Mjösjö var som "parbyar".

Den ena böngården var bonden Abel Jonssons västerbottensgård. En son i huset var Gerhard Abelsson 1895-1959, som redan i unga år var bönpräst i byn. Före far och son finns en anfader Jon Ersa (Johan Eriksson) 1816-1907, som var den förste nybyggaren och förste bönprästen i Långsjö. Den andra böngården i byn var min informant Hulda Sjöströms föräldrahem. Två hus fanns på det hemmanet, en större västerbottensgård (parstuga) och ett mindre och äldre hus (enkelstuga). I det förra bodde hon själv med sina föräldrar och syskon. I det senare bodde farföräldrarna, förgångsfolket. Där höll man också till med byabönen.

Min informant ger en god minnesbild av "procedurerna", som föregick byabönen i hennes tidiga barndom. På lördag afton samtidigt med veckotvätten av barnen bars de välhyvlade - "de skulle inte riva i kläderna" - och blanknötta långbänkarna in. Köket skulle göras klart för söndagsgudstjänsten, innan sabbaten gick in. Bänkarna skulle hinna värmas upp innan kl. 11 på söndagen.

Mans- och kvinnosida praktiserades inte av utrymmesskäl. Man satt som det passade. Det kunde ändå bli trångt, särskilt när man skulle falla på knä vid syndabekännelsen. Då skulle även de mindre barnen, som eljest satt i knäet hos föräldrarna eller ett storsyskon, ha en plats på golvet vid bänken. Man fick tänka på det, så att man inte satte sig för tätt. Ett tungt vägande skäl för att använda utrymmet väl var dessutom Mjösjö-familjernas återkommande besök.

Mödrarna var alltid med på byabönen. Den gav dem möjligheten att komma ut. Och modern hade i första hand ansvaret för barnen. Behövdes någon hemma var det äldsta dottern, som fick offra sig, aldrig äldste sonen. Min informant som var äldst bland 13 syskon, vet att berätta om hur det var att vara barnvakt hemma för de minsta och se hur alla andra fick gå på byabönen och träffa jämnåriga.

Ännu på 1890-talet sjöng man ur herrnhutarnas sångbok "Sions Sånger" på sina håll i Vännäsbygden. EFS:s sångbok Sions Toner börjar vara i bruk vid sekelskiftet. Då lär en av de

¹³⁸Husförhörslängder för Vännäs socken (Långsjö) 1850-1900. UmFA.

gamle i Långsjö ha utbrustit: "Värre och värre, nu har dom börje å sjonge danslåta på böna!" Omkring 1910 var psalmboken införd. Bruk och förändringar har med stor sannolikhet med bönprästerna att göra.

Byabönen i Långsjö följde ordningen i kyrkan, givetvis utan liturgi. Den var prästernas sak. En betydelsefull förändring sker dock efter sekelskiftet 1900. Byaväckelser i roseniansk anda framträder ofta i tiden 1910 och framåt. De kunde vara omskapande för byarna som helhet.¹³⁹

I det sammanhanget trädde Gerhard Abelsson fram. Han hade gripits av väckelsen och fullgjorde före flyttningen till Vännfors uppgiften att vara bönpräst för "byabönsförsam-lingen" i Långsjö - Mjösjö. Denne bonde och bönpräst torde ha varit unik på det sättet, att han ledde byabönen med både läsning och liturgi. Det var helt och hållet "som i kyrkan". Med klar och välljudande stämma sjöng han liturgin, från Helig, Helig, Helig... till Tackom och lovom Herren. Luthers Kyrkopostilla brukades som textutläggning. Med stor sannolikhet har Gerhard Abelsson infört den.¹⁴⁰

Den första skolan (gamla skolan) byggdes av bönderna i byn. Min informant har minnen av den stora händelsen. Hon var 4-5 år då. Det var omkring sekelskiftet 1900. Hennes far högg det timmer, som kom på hans lott, omkr. 12 stockar. Från byn Holmbäck, som var en vandringsby till bönbyn Mjösjö, levererades inget timmer (tydligen anmärkningsvärt). "Men barnen från Holmbäck fick gå i skola i Mjösjö ändå!" Skola till vardags och på söndag byabön i samma rum, var en stor upplevelse för ett barn strax efter sekelskiftet 1900.

År 1914 bildades Långsjö-Mjösjö Kristliga Missions- och Ungdomsförening, som anslöts till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. Bönprästen Gerhard Abelsson blev den förste ordföranden. Femton medlemmar matrikelfördes vid starten.

¹³⁹ Intervju med Elsa Nordin, Långsjö Vännäs socken. UmFA.

¹⁴⁰ Uppgifter om släktförhållanden mm i Långsjö by av Filip Gerhardsson. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 29

MJÖSJÖ (*Vännäs socken*) och Långsjö har båda varit bönbyar med var sin byabön. Samtidigt har man haft en nära relation till varann. Byabönen var en gemensam mötesplats. Och respektive vandringsbyar föll in i motsvarande rörelsemönster. Mjösjö bönrote omfattade följande byar och boställen:

<i>MJÖSJÖ</i>	<i>anl. 1735</i>	<i>5 hush. 1850</i>	<i>5 hush. 1900</i>
<i>Långåker</i>	<i>" 1815</i>	<i>1 "2 "</i>	
<i>Holmbäck</i>	<i>" 1800</i>	<i>1 "2 "</i>	
<i>Nyborg</i>	<i>" 1848</i>	<i>1 "2 "</i>	<i>"¹⁴¹</i>

En böntur har fungerat årsvis mellan bondgårdarna i Mjösjö. Då och då "hälsade man på" i Långsjö och vice versa. Köken har varit den givna platsen för byabönen både för utrymmets och värmens skull. I den första generationen nybyggare bestod mangårdsbyggnaden ofta av en "enkelstuga", med förstuga, stort kök, liten kammare men utan sal. Köket var alltså allrummet.

Det var en plikt att vara med på byabönen. Och barnen skulle vara med. Min informant berättar från sin egen erfarenhet som barn och ung. Som 17-åring och med 9 yngre syskon miste hon sin mor, som dog i barnsäng. Hennes självklara plikt blev att ta över moderns ansvar hemma. Till det hörde att se till att småsyskonen kom med på byabönen och att ha uppsikt över dem där. Familjen var kännbart decimerad men lika medräknad som tidigare i bygudstjänsten.¹⁴²

Ordningen för byabönen var "som i kyrkan", dvs högmässa utan liturgi. Bönpräst vid sekelskiftet och ett 15-tal år framåt var en vandrarpärest, som levat i bybornas minne under benämningen n'Israel från Gransele. Denne man kom vandrande från Gransele by på skogs- och myrstigar över Hällnäs till Mjösjö, ofta med Hällnäsbor i sällskap. Han var Lutherläsare och "förklarade" (dvs kommenterade) ofta Kyrkopostillan, vilket tog sin tid. Tydligt gjorde han sig särskild möda med barnen och har därför stannat kvar i människors minne till sen tid. "Vi satt i spänning riktigt, när han förklare" säger min nu 92-åriga informant om sina barndomsupplevelser på byabönen vid 1900-talets början.

Kvinnor har ofta gjort tjänst i byabönen som uppsjungare, "kantor". Så var fallet i Mjösjö, där min informants mor tog upp psalmerna med klar och vacker stämma. I denna musikaliska familj lärdes barnen att sjunga psalmerna tvåstämmigt. Fadern skaffade efter sekelskiftet med stora uppoffringar en orgel och spelade på gehör. Både musiken och sången kom byabönen till godo.

En ambulerande mindre folkskola var igång efter sekelskiftet i Mjösjö och inhyrdes i bondgårdarna. Dit gick också barnen från Långsjö och de kringliggande nybyggesbyarna. Omkring 1910 byggde byamännen i Mjösjö den första skolan i bygden med den uttalade avsikten, att där skulle också byabönen ha utrymme. En tid blev mönstret skola till vardags, byabön på söndag. När ett nytt skolhus byggdes 1930, blev gamla skolan bygdegård och

¹⁴¹Husförhörslängder för Vännäs socken (Mjösjö) 1850-1900. UmFA.

¹⁴²Intervju med Hulda Sjöström, Mjösjö Vännäs socken. UmFA.

samlingslokal för Långsjö - Mjösjö Kristliga Missions- och Ungdomsförening, som bildats 1914.

I Mjösjö stannade man ibland kvar efter böna, inte minst de äldre och gamla. Då kunde man prata, fortsätta med att sjunga något, och kaffe var inte uteslutet. Tiden är 1910-talet.¹⁴³

¹⁴³Intervju med Karl och Karin Hallén, Mjösjö Vännäs socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 30

Byabönens historia i gamla Ume socken är sparsamt dokumenterad genom urkundsmaterial eller berättande källor från samtiden. Ett värdefullt undantag är den skildring av bybönen, som den tyske forskningsresanden, professorn vid Greifswalds universitet Friedrich Wilhelm von Schubert ger, när han på sin färd mot Lappmarken stannade på "söndagsbön" i *Vännäs socken* (VÄNNÄSBY) en sommarsöndag 1820

VÄNNÄSBY

22 hush. 1850

25 hush. 1900

"Icke långt efter vår ankomst började gudstjänsten, som hölls i en bondgård... När jag kom dit voro redan de flesta församlade. Man satt stilla och andäktigt och växlade icke ett ord. De som kom in, bad en tyst bön alldeles som i kyrkan. Män och kvinnor sutto var för sig. Vid ena väggen stod ett stort bord med bokbräde. Där fanns postillor och psalmböcker. Många lämnade sina psalmböcker här, eftersom varje gård hade flera exemplar. Varje person har en psalmbok och varje familj en bibel. Vid det stora bordet hade föreläsaren sin plats.

Gudstjänsten började med en psalm, som bestämdes av föreläsaren. Efter dess slut knäböjde alla, och föreläsaren i sin enkla bonddräkt läste ur evangelieboken gamla liturgiens altarböner: morgonbönen och syndabekännelsen. Församlingen deltog med låg röst i bönerna. Sedan reste man sig och sjöng en lovsång till den Heliga Treenigheten. När sången var slut, satte man sig och föreläsaren bad en kort bön. Så följde episteln och trosbekännelsen, under vilken församlingen stod upp. Efter predikstolsversen lästes dagens evangelium, samt en predikan ur Ekmansons postilla. Sedan följde i tur och ordning: bön, församlingssång, kyrkobön, Fader vår och Välsignelsen. Under kyrkobönen och Välsignelsen knäböjde församlingen. Efter ännu en psalm och tyst bön bröt man upp från gudstjänsten. Den hade varat ungefär 1 1/2 timme och genomgående präglats av andakt och djupt allvar." ¹⁴⁴

¹⁴⁴Schubert, Friedrich Wilhelm von, Resa genom Sverige..., s

BÖNBYABESKRIVNING nr 31

"D. 29 reste från Teksnäs till Granön, men... kom jag ej hit före klockan 9 och väntade efter folket, som var tillhopa att göra bön och läsa uti postilla till hon var 11, " ¹⁴⁵

GRANÖ Vindelns (Degerfors) socken
medelt. by *17 hush. 1850* *25 hush. 1900* ¹⁴⁶

Denna Carl von Linnés kommentar i "Lappländska resan" till sin ankomst till Granö söndagen den 29 april 1732 tillhör de tidiga nedslagen i litteraturen om byabönen. Vad den säger i sak är, att Granö by i gamla Ume socken är en etablerad bönby under första hälften av 1700-talet.

Hur byabönlivet sedermera ordnats i Granö intill 1800-talets slut, omvittnar en berättande källa. Den består av en uppteckning av vad gamle bonden Jonas Larsson i Granö berättat, gjord av sonen Jonas Jonsson. Titeln är "Granö bys bönehållning och byaordning omkring 1850-1890." Jag citerar ett stycke, som klargör hur byabönen var organiserad i Granö vid mitten av 1800-talet. En lång och fast tradition ligger med stor sannolikhet till grund för redogörelsen.

"Bys bönhållning var ett år för varje bonde. Han som hade bönhållningen skulle hålla ett rum varmt för söndagsbön och taga emot prästen för husförhör och skaffa prästen till Kussjön. Tegsnäsbor förde prästen hit till Granö och om prästen kom flera gånger eller någon annan predikant eller någon skollärare några veckor så var han skyldig att taga emot dem och ordna alltsammans. Om det hade snöat var han skyldig att ploga så att folket skulle komma sig till söndagsbönen. Då han hade gjort sitt år då var det nyårskalaset och då skulle alla Granöbor bjudas. Då stod en annan i tur på samma sätt. Så fortsatte det tills Granö skol- och bönehus blev färdigt 1876. Då var det söndagsbön och skola där, men den som hade året måste hålla all ved och värme där också. Denna byordning fortsatte tills 1901. Då blev det en annan ordning."

Visserligen ger Jonas Larssons berättelse inte upplysning om gudstjänstordning och miljö för byabönen. Man kan dock med stor sannolikhet anta, att det motsvarades av vad som var brukligt i bönbyarna i allmänhet - "det var som i kyrkan". Vad som är av särskilt intresse i "Granökällan" är den fasta relationen mellan byabönen och husförhöret som den vittnar om. Här är klart utsagt, att den gård som stod för bönhållningen under året också hade skyldighet att ta emot prästen för husförhöret och därmed även stå för husförhörskalaset och därtill att skjutsa prästen till nästa by.

En betydelsefull händelse i Granö bys 1800-talshistoria berörs i "Granökällan". Det är tillkomsten av Granö skol- och bönehus. Drivkraften till detta epokgörande bygge var dels skolans inträde i byarnas liv, dels den stora folkökningen. Båda födde starka krav på större och mer ändamålsenligt utrymme för både skola och byabön än bondgårdarnas kök kunde erbjuda.

¹⁴⁵Linné, Carl von, Ungdomsresor: Iter Lapponicum, Del 1, s 61.

¹⁴⁶Husförhörslängder för Vindelns socken (Granö) 1850-1900. UmFA.

På bystämma den 19 december 1865 fattade Granö byamän beslut om att inom tre år uppföra "ett gemensamt hus för andaktsövningar, offentliga sammanträden, husförhör och för folkskolan då den är här stationerad." Man preciserade beslutet till att gälla uppförandet av "ett Böne- och skolhus indelat i en rymlig sal" och "en kammare och ett kök." De progressiva och fromma byamännen uttalar därtill två aktningvärda förhoppningar - "att möjligen i framtiden få härstädes bosatt en skollärare" och att få "besök någon gång om året av socknens Prästerskap till förrättande av Gudstjänst och utdelande av H. H. nattvard."¹⁴⁷

År 1876 stod Granö Böne- och skolhus färdigt. Byabönen och skolan flyttade in i var sin sal under samma tak. Uppvärmningen av skolsalen - "bönstugan" gick efter den gårds- och årstur, som fungerat från begynnelsen, samma gällde snöplogningen. Barn och vuxna måste ju kunna komma fram till vardagsskola och söndagsbön. Byamännens ansvar var oförändrat.

¹⁴⁷Granö bys bönehållning och byordning omkring 1850-1900. Minnen nedtecknade i Granö år 1959 och återgivna i "Hundra år i Granö i Degerfors socken".

BÖNBYABESKRIVNING nr 32

HÄLSINGFORS *Vindelns* (Degerfors) socken har varit bönby och mötesplats för ett antal yngre nybyggesbyar utefter Umeälvens mellersta lopp. Följande vandringsbyar - nybyggen har haft en gemensam mötesplats på byabönen i Hälsingfors:

HÄLSINGFORS	anl. 1782	6 hush. 1850	11 hush. 1900
<i>Bjurfors</i>	" 1831	1 "	2 "
<i>Hälsingborg</i>	" 1851	1 "	4 "
<i>Hälsinglund</i>	" 1859	1 "	
<i>Kvarntorp</i>	" 1860	2 "	

Hälsingfors har tradition som bönby sedan början av 1800-talet. Allt eftersom nybyggesbyarna anlades, formades också en gemensam bönrote. Här har vandringsbyarna haft måttliga avstånd. De som gick längst vägen hade omkring 5 km till bönbyn. Allfarvägen från kusten in mot Lappmarken på norra sidan av Umeälven gick därjämte genom byarna. Nybygget Hälsinglund på andra sidan älven kan synas ha legat sämre till. Men höst och vår färdades man i båt. Och vinterns is gav ofta bättre "kyrkväg" än landsvägen kunde bjuda på.

"Det var som i kyrkan" på byabönen eller söndagsbönen, som den gärna kallades i Hälsingfors. Som min informant påpekar, innebar det både en jämförelse och en värdering. Dels var det samma ordning som i kyrkan, så när som på "ritualen", dvs liturgin. Dels ordnade man salen-gudstjänstrummet så, att helheten så gott det var möjligt skulle bli en avbild av gudstjänsten i kyrkan.

Söndagsbönen hölls samma tid som högmässan i sockenkyrkan. I Hälsingfors hade man också sedan gammalt en eftermiddagsbön kl 4 på söndagen i samma gård. Aftonbön kallades den. De två gudstjänsterna skilde sig från varandra bl. a. så, att man på förmiddagen sjöng ur psalmboken - långt fram på 1800-talet ur 1695 års psalmbok. På aftonbönen sjöng man ur Sions Sånger och även Rutströms sånger enligt min informant. Sions Toner (EFS´ sångbok) blev dominerande på aftonbönen ett stycke in på 1900-talet.

Alla bondgårdarna "tog emot" byabönen efter årstur. Mot vanligheten sammanföll bönåret med kalenderåret och avslutades vid nyåret med bönkalaset, en sedan långt tillbaka rotad sed. Kalaset hölls av den gård, som under det gångna året hållit "bönstuga" och nu lämnade av till nästa gård. Ursprungligen inbjöds hela "byabönsförsamlingen". Enligt min informant lär det då ha hänt, att bönkalaset urartade till ett supkalas. En bonde protesterade mot denna osed men utan framgång. Kalasmenigheten krympte dock efterhand. Som gäster kvarstod bönprästen med fru och klockaren-uppsjungaren med fru och någon ytterligare. En nykterhetsförening bildades i Hälsingfors. Den har sannolikt samband med det ovan nämnda. Den avsomnade dock strax efter sekelskiftet.

I Hälsingfors var de representativa plikterna mer omfattande än vanligt för den gård, som hade bönhallningen för året. Man hade också ansvaret att ta emot husförhöret och därmed

ordna och givetvis bekosta husförhörskalaset, eftersom bönroten och husförhörroten var identiska storheter.

Källor för Hälsingfors och övriga byar är husförhörslängderna för Vindelns socken och informanten Paul Sjöström, Hälsingfors. (UmFA).

BÖNBYABESKRIVNING nr 33

HÖGÅS *Vindelns socken* (Degerfors) är mitt i den ström av nybyggen, som anlades från mitten av 1700-talet och ett hundratal år framåt i de inre delarna av gamla Ume socken. Byn har under senare hälften av 1800-talet hållit "bönstuga" och haft byabönsansvar för följande byar - boställen:

HÖGÅS	<i>anl. 1800</i>	<i>3 hush. 1850</i>	<i>7 hush. 1900</i>
Nyby	" 1831	17 "	26 "
Västerås	" 1831	1 "	3 " ¹⁴⁸

Byabönen i Högåås hade ännu vid sekelskiftet 1900 en fast tradition i byn. Sannolikt går den tillbaka till 1840-talet. Den pågick söndagar kl. 11 året om. De 4-5 Västerbottensgårdarna växlade med bönhallningen årsvis. Köket fungerade som gudstjänstrum, "bönstuga". Blev det trångt tog man på sina håll upp en dörr till kammaren. Man satt på långbänkar, plankor utan ryggstöd 4-5 meter långa. Alla skulle vara med. Det var särskilt noga med barnen. De skulle "lära sig".

Det praktiserades inte mans- och kvinnosida på byabönen i Högåås. Man utnyttjade utrymmet bättre så. Barnen hade ett privilegium. De fick sitta tillsammans på den långa vedlår, som fanns intill köksspisen i varje gård. Där var varmt. Ungdomarna hade en motsvarande långbräda som sin särskilda plats, vilket var trivsamt.

Byabönen hade en mycket enkel ordning: Psalm, bön (sannolikt kollektbönen ur evangelieboken), läsning ur Kyrkopostillan, psalm, Fader Vår, Välsignelsen, psalm. Ännu vid sekelskiftet 1900 sjöng man ur Sions Sånger, den herrnhutiska Brödraförsamlingens sångbok. Den livliga bokspridning, som Brödraförsamlingen i Stockholm företog på 1820-30 -talen genom kringvandrande kolportörer i södra Västerbotten, lämnade alltså spår efter sig i en avsides belägen by ännu vid sekelskiftet 1900. Men då är psalmbokens tid definitivt inne på byabönen i Högåås. Ett par årtionden senare skulle den få vika för EFS' sångbok Sions Toner. Men "det är på EFS-predikanternas tid", säger min informant Hilma Zakrisson förklarande.

I Högåås med omnejd finns spår av en "psalmodikontradition" i byabönen. Från 1890-talet och fram till byabönens avtynande någon gång omkring 1930 leddes psalmsången med hjälp av detta ensträngade instrument, även kallad sånglåda. Min informant, född 1889 lärde sig som barn att spela de vanliga psalmerna och blev byabönsförsamlingens "psalmodikonist" i många år

Ett nätverk av sociala och andliga relationer har förenat småbyarnas människor. Folket i byn Sarsjöleden, besökte ofta Högåås på söndagsgudstjänsten. Det hände, att fyra bönder med familjer, alla med namnet Zakrisson och släkt med varandra och med min informant och alla därtill psalmodikonmusikanter, då och då stärkte sången och gudstjänstgemenskapen i Högåås med sitt spel. På motsvarande sätt fick Sarsjöleden påhälsning från Högåås.

¹⁴⁸Husförhörslängder för Vindelns socken (Högås) 1850-1900. UmFA.

Högås hämtade från omkring 1880 till 1915 sin bönpräst från den tämligen närbelägna byn Nyby. Bonden Robert Forsgren 1859-1949, har som bönpräst lämnat ett särskilt eftermäle. Han hade stark och vacker sångröst och sjöng gärna under arbetet i skog och mark. När han med sin familj och med postillan under armen vandrade till Högås på söndagsmorgonen för att "läsa böna" kunde de kringboende höra hans sång vida omkring. Han var som en kyrkklocka, sa' folk.¹⁴⁹

Bönkalas skulle det vara i den gård, som hade haft bönhallningen under året. Det hölls på nyårsdagen. "Då skulle det bjudas", främst bönprästen med fru. Men därtill alla som varit med på byabönen under året. Och ett matkalas skulle det vara. Det hade ju slaktats och bakats till helgen. "Man bjöd på det bästa man hade". Julotta firades däremot inte i Högås. Men på Nyårsdagen var det alltid först nyårsbön, sedan följde nyårskalaset.

Man hade en tid en ambulerande mindre folkskola inhyrd i gårdarna i Högås. Skolan överfördes sedan till Västerås och därefter till Tväråträsk, där den blev "fastskola".

¹⁴⁹Intervju med Hilma Zakrisson, Högås Vindelns socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 34

KAMSJÖN *Vindelns* (Degerfors) socken har varit bönby och medelpunkt i den bönrote, husförhørsrote och slutligen skolrote, som utvecklades under 1800-talet. Bönroten bestod av följande byar:

KAMSJÖN	<i>anl. 1762</i>	<i>3 hush. 1850</i>	<i>7 hush. 1900</i>
<i>Fjädernäs</i>	<i>" 1772</i>	<i>2 " "</i>	<i>4 " "</i>
<i>Umsjöleden</i>	<i>" 1786</i>	<i>2 " "</i>	<i>2 " " ¹⁵⁰</i>

Kamsjön har koloniserats från Burträsk. Efter vanligheten i inlandet har vägförhållandena för byn varit usla långt fram i tiden. En knagglig kärrväg till byn banades visserligen 1867-68. Men först 1901, när Norrforsvägen byggdes, fick Kamsjön med omnejd riktig väg något så när inom räckhåll.

Kyrkbesöken var av naturliga skäl sällsynta i äldre tid. Byabönen var i Kamsjön med omgivande nybyggen ett givet centrum för andlig och social gemenskap. Den sociala kontrollen har fungerat väl. Ingen familj, som saknades på byabönen, undgick förfrågningar om läget.

Möjligen kan en yttre isolering ha medfört, att man uppehöll de relationer, som verkligen fanns desto intensivare. I varje fall har man i Kamsjön med omnejd mot vanligheten haft sin söndagsgudstjänst året om, alltså även sommartid. Tidsmässigt kombinerades detta med att man sedan långt tillbaka infört sommartid i bönroten. Man flyttade alltså fram klockan en timme under den bråda "anntia". Så fick man längre arbetsdagar med solljus. Söndagsbönen inföll en timme tidigare och sabbaten gick ut en timme tidigare.

I Kamsjön var alltså de sju Västerbottensgårdarnas årstur med bönhållningen en året-runt tur. Detta ställde särskilda krav på bönprästen som blev bunden året om. Vid sekelskiftet 1900 och framåt löstes det problemet så, att en bönpräst fungerade för vintern och en annan för sommaren. Fällmakaren Jonas Lundström 1836-1900, som gick omkring i bygden på sommaren och gjorde fällar, hade vinterhalvåret. Under sommarhalvåret vandrade bonden Anders Persson 1848-1923 från Umsjöleden med sitt husfolk och med postillan under armen till Kamsjön för att läsa böna. Den gick till "som i kyrkan", dvs som högmässa utan liturgi. Luthers Kyrkopostilla förelästes utan förklaringar av bönprästen. Alla skulle vara med små som stora. Barn, som ännu var i amningstiden, fick vad de behövde under gudstjänstens gång. "Familjen i sin helhet" skulle vara med förklarar min informant Waldemar Holmgren.

I Kamsjön liksom i bönbyarna i övrigt avslutades "bönåret" på Heliga Trefaldighets dag med bönkalaset. Bönprästen med fru var hedersgäster. Allt byfolk, även småbyarnas, var med. Barnen var medräknade - till skillnad från husförhörskalaset som var bara för de vuxna. Kalaset började i Kamsjön alltid med byabön, sedan kom festen. Det hela slutade med att man tackade för sig, varpå byamännen tog tag i de blanknötta bönbänkarna och bar dem till den gård, som stod i tur med bönhållningen under det nya bönåret. - En procession i byabönsmiljö! ¹⁵¹

¹⁵⁰Husförhörslängder för Vindelns socken (Kamsjön) 1850-1900. UmFA.

¹⁵¹Intervju med Astrid Sandström, bördig från Kamsjön Vindelns socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 35

Vid mitten av 1500-talet fanns inom det område, som 1794 blev *Vindelns* (Degerfors) socken sammanlagt 7 byar, bland dem KUSSJÖ. Ett antal nybyggen med gångavstånd till denna by anlades under 1800-talet. Kussjö blev centrum för byabön, husförhör och skola. Denna rotebildning omfattade följande byar:

<i>KUSSJÖ</i>	<i>1500-t. by</i>	<i>3 hush. 1850</i>	<i>5 hush. 1900</i>
<i>Kullsjö</i>	<i>anl. 1800</i>	<i>1 " "</i>	<i>2 " "</i>
<i>Kullfors</i>	<i>anl. 1827</i>	<i>2 " "</i>	<i>2 " "</i>
<i>Fällbäck</i>	<i>anl. 1884</i>	<i>3 " "</i>	<i>4 " " 152</i>

Kussjöbygden har levat sitt eget liv intill sen tid. Man förblev länge i stort sett väglös. En stig, som under århundradenas lopp vidgades till en kärrväg, var förbindelsen med yttervärlden. Först år 1933 byggdes väg mellan Kussjö och Granö.

Den direkta anledningen till kolonisationen i Kussjöbygden var den stora tillgången på fisk i den 7 km långa Kussjön och de goda möjligheterna till jakt i de milsvida skogarna. Bönderna i Kussjöbygden har alltid varit både jordbrukare, fiskare och jägare, förklarar min informant.

Byabönen i Kussjö har sannolikt en motsvarande tillkomsttid som byabönen i Granö alltså första hälften av 1700-talet. Den har pågått alla söndagar året runt. Eftersom man inte har haft bystämma, var det bra med byabön även under sommarhalvåret enligt min informant. Man kunde på det sättet få träffas och "prata bysaker" under den tid på året, då det som bäst behövdes. Böngården fungerade som kyrkvallen vid sockenkyrkan.

Man hade böntur årsvis, 5-6 hushåll med Västerbottensgårdar höll "bönstuga" var sitt år. Ordningen för byabönen följde den tradition, som har rätt överallt i undersökningsområdet. Den bestod av ingångspsalm, syndabekännelse, följd av lovpsalmen Allena Gud i himmelrik, kollektbönen (kallad söndagsbönen), psalm, söndagstexten med utläggning i Kyrkopostillan, bön, psalm, Fader Vår, Välsignelsen, slutpsalm.

Kussjö hade av naturliga skäl bönpräst från byn. Två bönpräster kommer man ännu ihåg, Oskar Israelsson 1885-1968 och August Israelsson 1892-1973, bröder och bönder på var sitt hemman i byn.

På 1870-talet kom den ambulerande mindre folkskolan till Kussjö. Här som annorstädes ålåg det byamännen att ordna skolrum. Man tillgrep den åtgärd, som allmänt brukades. Skolan inhystes i respektive gårdar enligt samma turordning som byabönen. Salen i stället för köket blev därmed den praktiska lösningen på lokalfrågan för både byabön och skola.

Byamännen i Kussjö byggde skolhus i byn. Och med skolan flyttade byabönen in i byns egen samlingslokal. En av byamännens första åtgärder blev att skaffa en orgel för både vardags- och söndagsbruk.¹⁵³

¹⁵²Husförhörslängder för Vindelns socken (Kussjö) 1850-1900. UmFA.

¹⁵³Intervju med Halvar Andersson, Kussjön Vindelns socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 36

OTTONTRÄSK *Vindelns* (Degerfors) socken är ett exempel på en bönby, som i byabönens slutskede förändras till en vandringsby på grund av skolans inträde i bygdens liv.

OTTONTRÄSK *anl. 1785* *2 hush. 1850* *3 hush. 1900*¹⁵⁴

Ottonträsk har tradition som bönby från tidigt 1800-tal. Tio Västerbottensgårdar, alla 1800-talsbyggnader, har gett goda utrymmen. Varje gård hade årstur med byabönen. Det rymliga och varma köket var "bönstuga".

Ung och gammal deltog i byabönen. Det var oskriven lag. Barnen skulle vara med utan undantag, vilket betydde, att mammorna tog med dibarnen för att hela familjen skulle kunna delta. Barnen skulle "lära sig" att sitta stilla, att höra på, att ha respekt för Gud och Guds ord. Ändå, säger min informant, var det roligt att vara på byabönen som barn på 1910-talet. Kanhända hade det att göra med att hennes far var klockare - uppsjungare. Han var duktig sångare med klar och vacker sångröst och helt tonsäker, när han tog upp psalmerna.

Ordningen för byabönen i Ottonträsk "var som i kyrkan". Psalm, Syndabekännelsen (på knä), Allena Gud i himmelrik (min informant kommer ihåg problemet att från knäböjande ställning på golvet på en gång resa sig upp till stående), Kollektbönen, Psalm, Söndagstexten och läsning ur Kyrkopostillan. "Då satt vi barn, pojkar särskilt, och räknade när han bläddrade, om det inte var slut snart", Psalm, Fader Vår, Välsignelsen, Slutpsalm.

Till Pingsten med konfirmation och nattvardsgång var man i kyrkan. Likaså vid Mickelsmäss - höstbönhelgen och så vid begravningar. Däremot förekom ytterst sällan julottebesök.

Efter sommaruppehållet kom byabönen igång efter höstbönhelgen - Mikaeli och pågick till tiden för vårbruket - Trefaldighetssöndagen. Den gård som hållit "bönstuga" under bönåret, lämnade över ansvaret till den gård, som stod i tur. Den avlämnande gården inbjöd till bönkalaset. Tidigare hade det varit en byfest. Vid sekelskiftet 1900 var gästernas antal begränsat till bönprästen, klockaren och den bonde som tog emot för det kommande året alla med fruar.

Bönpräst för Ottonträsk var från omkring 1895 till 1920-talets början bonden Jacob Dahlberg 1863-1941 från byn Tegslund på motsatta sidan av Umeälven. Men älvens vatten var mer sammanbindande än åtskiljande. Den hade svag ström och det var lätt att ro. På vintern var isen "fin kyrkväg" enligt min informant, som också ger en bild av bönprästen, som hon upplevde honom under barndoms- och ungdomsåren. "Han var bra att läsa, noggrann och tydlig. Lite' nervös var han och svettades en del. Men han var god och vänlig särskilt mot oss barn". En flyttande mindre folkskola fungerade terminsvis i Ottonträsk sedan 1880-talet. Den var inackorderad i gårdarna i samma årsrytm som byabönen.

¹⁵⁴Husförhörslängder för Vindelns socken (Ottonträsk) 1850-1900. UmFA.

När skolhuset i Tegsnäset byggdes centraliserades skolundervisningen dit bl. a. för barnen i Ottonträsk. Vid samma tid började Ottonträskborna söka sin byabönsgemenskap i Tegsnäset. Bönbyn Ottonträsk blir vandringsby med Tegsnäset som mål. Där fanns ju en skolsal att hålla till i. Att älven flöt fram mellan byarna hindrade inte. Vid öppet vatten rodde Ottonträsk-borna över till Tegsnäset. På vintern åkte man sparkstötting.¹⁵⁵

¹⁵⁵Intervju med Hulda Jacobsson, Ottonträsk Vindelns socken. UmFA.

BÖNBYABESKRIVNING nr 37

Bönbyn RAMSELE i *Vindelns* (Degerfors) socken började som nybygge år 1739 på högra sidan av Umeälven. Bebyggelsen vidgades snabbt till båda sidor. Vid sekelskiftet 1800 fanns fyra hushåll i byabildningen. I och med storskiftet delades under 1850-60- talen de ursprungliga stamhemmanen. Nio hemman med stora Västerbottensgårdar fanns i byn vid sekelskiftet 1900. Ett antal småbyar kom under den här utvecklingen att med Ramsele som centrum bilda en bönrote, som bestod av följande byar:

<i>RAMSELE</i>	<i>anl. 1738</i>	<i>6 hush. 1850</i>	<i>9 hush. 1900</i>
<i>Holmlund</i>	<i>" 1830</i>	<i>1 " "</i>	<i>1 " "</i>
<i>Nyby</i>	<i>" 1831</i>	<i>1 " "</i>	<i>2 " "</i>
<i>Rambo</i>	<i>" 1832</i>	<i>2 " "</i>	<i>2 " " ¹⁵⁶</i>

På 1750-talet bodde en enda familj i nybygget vid ån Ransan. År 1768 fanns där fyra barnrika hushåll. Ännu tillhörde man gamla Ume socken. Barnen nöddöptes som regel, vilket bekräftades, när man någon enstaka helg om året kom fram till sockenkyrkan på Backen. Motsvarande gällde vigslar, begravningar, konfirmation, etc. Det här innebar en färd på 5-6 mil i väglöst land till kyrkbyn och kyrkan. Till Ramsele by kom enligt min informant Kyrkan vart tredje år i form av prästen och husförhöret.

Ett kapell för gudstjänst fanns i Degerfors sedan 1770 men brukades obetydligt. År 1800 blev Degerfors eget pastorat och kyrkvägen krympte avsevärt. Men alltjämt var det omkr. 3 mil till kyrkbyn från Ramsele. Och fram till 1923 var en knagglig kärrväg enda framkomstmöjligheten. De här anförda omständigheterna bidrog sannolikt till det starka genomslag byabönen kom att få. Genom byabönen, som var byns egen gudstjänst, fanns kyrkan i byn.

Åren 1817-1820 gjorde den tyske forskningsresanden och teologen Friedrich Wilhelm von Schubert en forskningsresa genom Sverige. Under färden mot norr med Lappmarken som mål gästade han en julidag 1817 Degerfors' pastorats förste kyrkoherde "den vördnadsvärde Prosten Sædenius". von Schubert skriver i sin reseberättelse efter de upplysningar han fått: "By gudstjänst hålles om söndagen i alla byar, äfven i dem, som ligga närmast kyrkan. Morgon- och aftonböner äro i allmänt bruk." Byabönens förekomst "äfven närmast kyrkan" bör rimligen uppfattas så, att denna byarnas egen gudstjänst hade en fast tradition före kapellets, sedermera sockenkyrkans, tillkomst 1770.¹⁵⁷

Till kyrkan kom man från Ramsele vanligtvis två gånger om året, vid Mikaeli och till Påsk med nattvardsbarnens konfirmation och första nattvardsgång. Den senare flyttades sedermera till Pingst. Då följde också de med som närmast stod i tur i familjen. Hon eller han skulle lära sig, hur det gick till vid denna stora tilldragelse. Ofta var detta ett förstagångsbesök i kyrkan. Ända fram till 1920-talet gick man till fots på grund av de usla vägförhållandena. Vid dessa sällsynta tillfällen lades "finkläderna" i en kont på ryggen liksom skorna, om man nu hade helgdagsskor. Ombytet skedde, när man kommit fram.

¹⁵⁶Husförhörlängder för Vindelns socken (Ramsele) 1850-1900. UmFA.

¹⁵⁷Schubert, Friedrich Wilhelm von, Resa genom Sverige... Vol 2, s 252.

Närvaroplikten på bybönen var självklar för alla, barn, ungdom, vuxna, gamla. Den sociala kontrollen fungerade. Bönåret pågick från Mikaeli till Heliga Trefaldighets dag. Sommar-halvåret var "skingringens tid". Kyrkoårets rytm upplevde man inte enligt min informant. Julotta firades inte i byn.¹⁵⁸

När en ambulering mindre folkskola började i Ramsele hyrdes den in i den gård, som hade bönhallningen för året. Skolan flyttade således i samma rytm som bybönen från gård till gård. Också vandringsbyarnas barn gick självfallet i skola i Ramsele. Bönroten blev skolrote.

Med skolans ankomst till byn blev salen utrymme för både skolundervisningen och bybönen. Nästa steg i denna utveckling togs, när bymännen i Ramsele någon gång åren 1880-1885 byggde skolhuset i byn. Bymännen i vandringsbyarna deltog i skolbygget. När skolhuset stod färdigt, flyttades bybönen dit. Gårds- och familjemiljön övergick till den mer officiella skol- och mötesmiljön. Kvar tills vidare var årsplikten med eldning - uppvärmning i skolsalen och att "ställa i ordning" för söndagens bybön.

Bybönen i Ramsele började avtyna på 1920-talet. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen började med verksamhet, bl. a. för barnen. En EFS-förening bildades 1940. Då var den gamla självklara samhörigheten mellan byabefolkningen och bybönsfromheten på upphällningen. Långt ifrån alla hushåll var representerade vid föreningens start. Skolhuset förblev i byns ägo. När skolan flyttade från Ramsele på 1960-talet, överlämnades skolbyggnaden till Ramsele-Nyby bygdegårdsförening.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Intervju med Helge och Dagmar Aggevall, Ramsele Vindelns socken. UmFA.

¹⁵⁹ Bidrag till Ramseles historia i Degerfors kommun. En historik utarb. av en studiegrupp.

BÖNBYABESKRIVNING nr 38

TVÄRÅTRÄSK *Vindelns* (Degerfors) socken har som byabildning rötter in i 1500-talet. Liksom Granö har Tväråträsk sannolikt en byabönstradition med ursprung från 1700-talets början. Bönbyn Tväråträsk kom att tillsammans med omkringliggande nybyggen och småbyar bilda en bönrote och parallellt därmed en husförhørsrote. Under 1800-talets senare hälft blev denna upptagningsområde för skolan.

TVÄRÅTRÄSK 1500-tals by 6 hush. 1850 28 hush. 1900 ¹⁶⁰

På 1700-talet hade man omkring 5 mil miserabel kyrkväg, när man från Tväråträsk skulle till den årliga påskkommunionen i sockenkyrkan på Backen. När Degerfors 1794 blev eget pastorat förkortades kyrkvägen väsentligt. Men alltjämt var det på en 1,5-2 mil lång, stenig kärrväg, som man skulle färdas, intill dess att vägen år 1923 gjordes framkomlig i nutida mening.

Kyrkbesöken var begränsade till ordinärt två kyrkhelger om året. Mickelsmäss - Mikaeli och Påsken med den årliga nattvardsgången har varit fasta kyrkhelger. Omkring sekelskiftet 1900 har en förändring skett. Pingsten har trätt i Påskens ställe som konfirmationshelg.

I byn hade den regelbundna söndagsgudstjänsten sin plats. "Böna" eller "söndagsböna" var den gamla benämningen. "Byabön" blir beteckningen ganska sent enligt mina informanter.

I Tväråträsk hade man byabön söndag kl. 10 året runt i äldre tid. Omkring sekelskiftet 1900 infördes ett sommaruppehåll från vårbrukets början, till dess att skörden bärgats. Man gjorde paus vid jul. Julotta i form av byabön har man haft först på 1920-talet, alltså i byabönens slutskede. På nyårsdagen däremot hade man byabön som regel.

Byabönen hölls i Västerbottensgårdarnas kök efter nedärvd turordning och med ett år i varje gård. Köket var gudstjänstrummet. Det möblerades om på lördag afton. Långbänkarna bars in och ställdes upp längsgående i rummet med en gång i mitten. Man utnyttjade utrymmet bäst så. Som i kyrkan var det mans- och kvinnosida på respektive högra och vänstra sidan om mittgången. Barnen fördelades mellan föräldrarna på motsvarande sätt. Ungdomarna satt längst bak, vilket kunde bli en källa till oro för bönprästen. Vid mittgångens avslutning mot högra gaveln var bönbordet placerat, bakom vilket bönprästen hade sin plats. På bönprästens högra sida fanns klockaren-uppsjungaren. På 1890-talet anskaffades en orgel till byn. Bonden Olov Eriksson som var klockare, tillhör de många musikaliska begåvningar i bygderna, som spelade psalmerna på gehör.

På byabönen var det även innehållsmässigt "som i kyrkan", dvs högmässans ordning följdes men utan liturgi. I Tväråträsk liksom annorstädes följdes ordningen i 1693 års Handbok med dess enkla, lästa inledning.

I den muntliga traditionen lever ännu minnet av de tre sista bönprästerna i Tväråträsk. De är Karl Lundberg 1853-1899 bonde i byn, Erik Fredriksson Lans indelt soldat, ingift i byn och boende i Umsjöleden, och den siste bönprästen Nils Blomqvist 1878-1943 bonde i byn. Alla

¹⁶⁰Husförhörslängder för Vindelns socken (Tväråträsk) 1850-1900. UmFA.

tre var läsande bönpräster. Ingen "förklarade" det lästa. De var aktade, gudfruktiga och med gott rykte, och därför hade de blivit bönpräster, betygar mina informanter. Särskilt Lans hade ord om sig att ha bra läsröst och vara "en troende man."

Man var observant beträffande rätt lära. År 1878 flyttade min informant Ann Marie Sjögrens morfar med familj från Granö till Tväråträsk. Vid den tiden började bönprästen Lans åldras och behövde någon, som biträdde och sedan efterträdde honom. Byamännen ansåg, att den nye bonden kunde börja öva sig för att ta vid som bönpräst. Denne hade dock böcker (Rosenius' Dagbeträktelser), som de mer konservativa bönderna inte ansåg lämpligt. Givetvis inte heller Sions Sånger, som den unge bonden förde med sig. Luther och Psalmboken skulle det vara!

En märkbar förändring sker, när den ambulering mindre folkskolan kom till Tväråträsk på 1860-talet. Byn hade plikt att hålla skolsal. I Tväråträsk som annorstädes löstes utrymmesfrågan så, att den gård som hade årstur med byabönen också tog emot skolan. Skolsal blev salen i vederbörande Västerbottensgård. Följden blev, att byabönen av praktiska skäl flyttade från köket till salen. Därmed sker en märkbar förändring i byabönmiljön. De gamla långbänkarna blev enbart en komplettering runt väggarna till alla trånga skolbänkar mitt i salen. Bönprästens bord avlöstes av en hög kateder, i vilken bönprästen stod och undervisade. Därmed upphörde seden att falla på knä vid syndabekännelsen och Fader Vår. Katedern tillät inga knäfall.¹⁶¹

År 1891 byggde byamännen i Tväråträsk skolhus (gamla skolan). Liksom i Granö inrymde byggnaden både en skolsal och ett stort rum för byabönen och byalagets sammankomster. Den uppvärmdes för söndagarna enligt den gamla turordningen för bönhållningen i byn.

Skolan som bönderna byggde blev så småningom för liten. En angränsande gård hyrdes för att man skulle kunna ha klassläsning och för att läraren skulle få ett bostadsrum. Under tiden brukades den gamla skolans ena hälft för byabönen. År 1926 byggdes nya skolan. Den gamla tillföll byalaget, som en gång byggt den. Byggnaden som helhet användes nu för byabönen och byns övriga angelägenheter. Under 1920-talet avtynade byabönen. Andliga rörelser inträdde i byns liv, som upplöste den gamla kollektivt präglade byaböns gemenskapen.¹⁶²

¹⁶¹Intervju med Ann Marie Sjögren, Tväråträsk Vindelns socken. UmFA.

¹⁶²Tväråträsk-Tvärålund 1543-1982. Glimtar från tid som gått. Samlade och sammanst. av studiecirkeldeltagare.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor:

Landsarkivet i Härnösand (HLA)

Umeå Landsförsamlings kyrkoarkiv
Råneå kyrkoarkiv
Renoverade domböcker. Umeå stad

Folk rörelsearkivet i Västerbotten (FAV)

Byahandlingar för Sörmjöle byalag. Ume socken
Byahandlingar för Sörfors´ byalag. Ume socken
Byahandlingar för Taveljö byalag. Ume socken
Brattby/Gubböle Evangelisk Lutherska Missions- och Ungdomsförenings arkiv. Ume socken
Haddingens EFS-förenings arkiv. Ume socken

Forskningsarkivet vid Umeå universitet (UmFA)

Husförhörslängder för Ume socken. (Mikrofiche)
Husförhörslängder för Sävar socken. (Mikrofiche)
Husförhörslängder för Vännäs socken. (Mikrofiche)
Husförhörslängder för Vindelns socken. (Mikrofiche)
Journal och examensprotokollsbok 1865-1880 för Vindelns kommun upprättad av Olof Löfgren.
(Avskrifts- och kopiesaml. 25.)

Bandat intervju material omfattande 27 kassetter:

Intervjuade personer:

Ume socken: Lennart Andersson, Hössjö. Gustav Eriksson, Degernäs. Halvar Eriksson, Hössjö.
Elis Högberg, Flurkmark. Signe Johansson, Flurkmark. John Jonsson, Flurkmark. Elis Karlsson,
Norrbyn. Selma Karlsson, Kvarnsvedjan. Gerda Klarin, Brattby. Jenny Lindberg, Ytterrödå. Alex
Lindström, Haddingen. Ragnar Nordell, Sörmjöle. Edit Sandström, Brattby. Viktor Åström, Sörfors.

Sävar socken: May Andersson, Ytterboda. Edit Eriksson, Tväråmark. Tora Gustafsson, Täfteå.
Arne Jonsson, Täfteå. Albert Karlsson, Ivarsboda. Axelia Karlsson, Botsmark. Gunnar Nilsson,
Bodbyn. Svea Pettersson, Ytterboda. Elin Sundström, Bullmark.

Vännäs socken: Edit Abelsson, Vännfors/Spöland. Helga Englund, Kolksele. Frid & Anna Carlsson, Högås. Tore Nilsson, Vännäs. Elsa Nordin, Långsjö. Frida Olsson, Gullbäck. Erik Sjöström, Jämtböle. Hulda Sjöström, Mjösjö. Signhild Sjöström Vännfors/Spöland.

Vindelns socken: Helge & Dagmar Aggevall, Ramsele. Valdemar Holmgren, Kamsjön. Hulda Jacobsson, Ottonträsk. Ann-Marie Sjögren, Tväråträsk. Arvid Sundling, Tväråträsk. Hilma Zakrisson, Högås.

Muntliga intervjuer med 22 personer:

Ume socken: Gudrun Brodin, Haddingen. Elin Dahlén, Långviken. Holger Högberg, Hissjö. Jenny Johansson, Rödålidén. Simon Johansson, Tavelnsjö. Rune Karlsson, Ytterrödå. Daniel Lundmark, Hössjö. Gun-Mari Löfqvist, Sörfors. Sune Sandström, Stöcksjö. Sigyn Öberg, Stöcksjö.

Sävar socken: John Karlsson, Gravmark. Verner Olofsson, Furunäs. Magnus Sandström, Bodbyn. Fritz Widerstedt, Gravmark.

Vännäs socken: Gösta Andersson, Fagerlund. Ebba Eriksson, Gullbäck. Filip Gerhardsson, Långsjö. Karl & Karin Hallén, Mjösjö. Henning Karlsson, Gullbäck.

Vindelns socken: Halvar Andersson, Kussjön. Astrid Sandström, Kamsjön. Paul Sjöström, Hälsingfors.

Tryckta källor:

Kyrkio Lagh brukatt aff gamble praepositis. Utg. av Sven Hansson. Umeå 1987. (Urkunden. Källserie utg. av Forskningsarkivet vid Umeå universitet. 1.)

1686 års Kyrkolag. Utg. av Samfundet Pro Fide et Christianismo. Sthlm 1936.

Sveriges Rikes Lag. Gillad och antagen på riksdagen år 1734. Sthlm 1780. [Fac. uppl.] Sthlm 1984. (Skrifter utg. av Institutet för rättshistorisk forskning. Ser. 1:37.)

Litteratur:

Bidrag till Ramseles historia i Degerfors´ kommun. En historik utarb. av en studiegrupp. Ramsele [u.å.].

Blad ur Sävars sockens historia. Red. av Karl Fahlgren. Umeå 1973.

Brilioth, Yngve, Svensk kyrkokunskap. 2. revid. uppl. Sthlm 1946.

Granö bys bönehållning och byordning omkring 1850-1900. Granö 1959.

Hansson, Sven, Kyrko- och ämbetsfrågan vid den Inre Missionens framträdande i Sverige vid mitten av 1800-talet. (Kyrkohistorisk Årsbok 1960:98-126.)

Historik över Gullsjö Kristliga Missions- och Ungdomsförenings tillkomst och trettioåriga tillvaro. Gullsjö [u.å.].

Hofgren, Allan, Med Gud och hans vänskap. Evangeliska Fosterlandsstiftelsen genom 100 år. Sthlm 1956.

Hundra år i Granö i Degerfors´ socken. En historik utarb. av en studiegrupp efter anvisningar av Vuxenskolan och Avd. för ekonomisk historia vid Umeå universitet. Granö 1959.

Hülphers, Abraham, Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Saml. 5:1. Om Westerbotten. Westerås 1789.

Isaksson, Olov, Bystämman och bystadga. Organisationsformer i Övre Norrlands kustbyar. Umeå 1967. (Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar. 5.)

Johansson, Simon, Folkundervisningen i Umeå socken fram till kommunsammanläggningen 1/1 1965. Umeå 1990.

Kulturhistoriska miljöer vid Vindelälven. Umeå 1983. (Meddelande. Länsstyrelsen, Västerbottens län 1983:6.)

Linné, Carl von, Ungdomsresor, Del 1: Iter Lapponicum. Ny uppl. Sthlm 1929.

Lundkvist, Tyko, & Nilsson, Tore, Vännäs kommuns historia. Härnösand 1984.

Löfqvist, Gun-Mari & Martin, Sörfors. En förändringens bygd. Sörfors [u.å.].

Newman, Ernst, Evangeliska alliansen. En studie i protestantisk enhets- och frihetssträvan. Lund 1937.

Rietz, Johan Ernst, Svenskt dialektlexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. Lund 1962.

Rodhe, Edvard, Svenskt gudstjänstliv. Historisk belysning av den svenska kyrkohandboken. Sthlm 1923.

Schubert, Friedrich Wilhelm, Resa genom Sverige, Norrige, Lappland, Finnland och Ingermanland åren 1817, 1818, och 1820. Vol. 1-3, Sthlm 1823-1825.

Ett sekel av liv och leverne i Rödå. (Ett pensionärsgrupparbete 1982-1985.) Rödå [u.å.].

Sundkler, Bengt, Svenska Missionssällskapet 1835-1876. Uppsala 1937.

Tväråträsk - Tvärålund 1543-1982. Glimtar från tid som gått. Utg. av Studieförbundet Vuxenskolan. Tvärålund 1982.

Förkortningar:

FAV = Folkrörelsearkivet i Västerbotten.

UmFA = Forskningsarkivet vid Umeå universitet.

SCRIPTUM

1. Egil Johansson: BOKSTÄVERNAS INTÅG. Artiklar i folkundervisningens historia. I. 28 s. 1988. Pris: 20 kr.
2. Daniel Lindmark: BARNAUNDERVISNINGEN I HÄRNÖSANDS STIFT speglad i uppfostringskommitténs enkät 1813. 86 s. 1988. Pris: 40 kr.
3. Sten Henrysson: LAPP ELLER NYBYGGARE? 11 s. 1988. Pris: 20 kr.
4. Karin Snellman: Förteckning över ERIK NORDBERGS ARKIV. 39 s. 1988. Pris: 30 kr.
5. Sten Henrysson: "LÄSTE LUTHERI CATECHES PÅ LAPSKA". Om religions- och läsundervisning i Jokkmokks socken före folkskolans införande. 31 s. 1988. Pris: 30 kr.
6. Tuuli Forsgren: SAMISK KYRKO- OCH UNDERVISNINGSLITTERATUR I SVERIGE 1619-1850. 2 uppl. 66 s. 1988. Pris: 40 kr.
7. Egil Johansson: KUNSKAPENS TRÄD. Artiklar i folkundervisningens historia. II. 73 s. 1988. Pris: 40 kr.
8. Ulf Drugge: OM HUSFÖRHÖRSLÄNGDER SOM MEDICINSK URKUND. Psykisk sjukdom och förståndshandikapp i en historisk källa. 40 s. 1988. Pris: 40 kr.
9. "CATALOGUS DISCENTIUM vid Jockmocks Schola, ifrån Åhr 1732. tå hon tog sin början." En bearbetad och kompletterad elevmatrikel över Jokkmokks lappskola. Utg. av Anita Alm, Tuuli Forsgren & Sten Henrysson. 23 s. 1989. Pris: 20 kr.
10. Egil Johansson: LÄSER OCH FÖRSTÅR. Artiklar i folkundervisningens historia. III. 39 s. 1989. Pris: 40 kr.
11. Sölve Anderzén: LAPPMARKEN I LITTERATUREN. Valda studier inom ett forskningsprojekt. 153 s. 1989. Pris: 50 kr.
12. Greger Fröjd & Robert Olsson: LAPPMARKENS PRÄSTER 1593-1904. En studie av bakgrund och karriär. 42 s. 1989. Pris: 40 kr.
13. Margareta Attius Sohlman: ABC-BOKEN PÅ KYRKSLAVISKA. Bokstävernans vandring i österled. 36 s. 1989. Pris: 30 kr.
14. Sten Henrysson: JOKKMOKKS LAPPSKOLAS ELEVER 1732-1846. En analys. 26 s. 1989. Pris: 20 kr.
15. Sölve Anderzén: "... FÖRA DEM TIL BÄTTRE LIUS I CHRISTENDOMEN..."

- Undervisningen vid Jukkasjärvi skola och i Jukkasjärvi församling åren 1744-1820. 153 s. 1989. Pris: 50 kr.
16. Daniel Lindmark & Stephanus Neib: UNDERVISNINGEN I LAPPMARKEN enligt svaren på 1812 års uppfostringskommittés enkät. 47 s. 1989. Pris: 40 kr.
 17. Sam Engman: FÖLLINGE LAPPSKOLA 1748 - 1818. 26 s. 1989. Pris: 30 kr.
 18. ARJEPLOGS LAPPSKOLA. Bearbetade och kompletterade elevmatriklar omfattande åren 1743 - 1820 och 1863 - 1875. Utg. av Carl-Henry Johansson & Johnny Flodin. 29 s. 1989. Pris: 30 kr.
 19. Sten Henrysson: PRÄSTERNA I LAPPMARKEN FÖRE 1850. Ursprung och arbetsuppgifter. 27 s. 1989. Pris: 30 kr.
 20. Daniel Lindmark: EN SKOLA FÖR STADEN, REGIONEN OCH KYRKAN. Elever, lärare och präster i Piteå skola före 1850. 133 s. 1990. Pris: 50 kr.
 21. Carl-Henry Johansson & Johnny Flodin: ELEVERNA VID ARJEPLOGS LAPPSKOLA 1743 - 1820. En analys. 24 s. 1990. Pris: 30 kr.
 22. Sven Lundkvist: DEN ÄLDRE SVENSKA FOLKBOKFÖRINGEN. - Harry Lenhammar: HISTORISK OCH KYRKO HISTORISK FORSKNING I REGIONALT PERSPEKTIV. Två föredrag vid en stiftshistorisk dag i Umeå den 26 oktober 1989. 20 s. 1990. Pris: 40 kr.
 23. PRÄSTERNA OCH LIVET I LAPPMARKEN. Del 1. Sten Henrysson: Präster och skolmästare i Jokkmokks socken 1607-1850. Biografiska uppgifter. - Del 2. Carl-Henry Johansson: Släktskap och ingiften. Några exempel. 31 s. 1990. Pris: 40 kr.
 24. Sölve Anderzén: JUCKASJERFWI SCHOLÆ MATRICKEL. Inrättadt wid Scholans begynnelse år 1744. En rekonstruktion. 13 + XXI s. 1990. Pris: 40 kr.
 25. Sölve Anderzén: ELEVERNA VID JUKKASJÄRVI LAPPSKOLA 1744-1820. En första analys. 30 s. 1990. Pris: 40 kr.
 26. Tuuli Forsgren: "...FÖRST AT INHÄMTA SPRÅKET, OCH SEDAN DERUPPÅ LÄRA SIN CHRISTENDOM..." Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850. 45 s. 1990. Pris: 50 kr.
 27. Carl F. Hallencreutz: PEHR HÖGSTRÖM OCH ANNA OLOFSDOTTER. Ett bidrag till 1740-talets samiska kyrkohistoria. 15 s. 1990. Pris: 40 kr.
 28. Daniel Lindmark: LÄS- OCH SKRIVKUNNIGHETEN FÖRE FOLKSKOLAN. Historisk läskunnighetsforskning i nordiskt och internationellt perspektiv. 43 s. 1990. Pris: 50 kr.

29. Stefan Nordström: GENEALOGI OCH GENETIK. Beskrivning av sex projektområden där kyrkböcker använts i genetisk forskning. 69 s. 1991. Pris: 50 kr.
30. ÅSELE LAPPSKOLA 1732-1820. Bearbetad och kompletterad elevmatrikel. Utg. av Carl-Henry Johansson & Johnny Flodin. 33 s. 1991. Pris: 40 kr.
31. Anita Alm & Sten Henrysson: GÄLLIVARE LAPPSKOLA 1756-1850. En elevmatrikel jämte analys. 36 s. 1991. Pris: 40 kr.
32. Bengt Hjalmar Andersson: ETT BIDRAG TILL HISTORIEN OM BYN SATTER/JÄRÄMÄ I LULE LAPPMARK. 39 s. 1992. Pris: 50 kr.
33. Nils Eriksson: SAMESKOLOR INOM ÅSELE LAPPMARK. Utg. av Sten Henrysson. 373 s. 1992. Pris: 75 kr.
34. Margareta Attius Sohlman: BOKSTAVENS MAKT ÖVER SLAVISKA SJÄLAR. Uppsatser och artiklar i ämnen rörande projektet "Alphabeta varia. Tidiga ABC-böcker i skilda kyrkotraditioner". 104 s. 1992. Pris: 60 kr.
35. Sten Henrysson & Johnny Flodin: SAMERNAS SKOLGÅNG TILL 1956. 82 s. 1992. Pris: 60 kr.
36. Sten Henrysson & Johnny Flodin: SAMERNAS SKOLGÅNG: 1957 ÅRS NOMADSKOLEUTREDNING. 29 s. 1992. Pris: 50 kr.
37. Sten Henrysson: DARWIN, RAS OCH NOMADSKOLA. Motiv till kåtaskolreformen 1913. 22 s. 1993. Pris: 50 kr.
38. Egil Johansson: KAN SJÄLVA ORDEN. Artiklar i folkundervisningens historia. IV. 67 s. 1993. Pris: 60 kr.
39. Sölve Anderzén: "...ATT LÄRA THEM SOM BEHÖFWA..." Undervisning, byabön och dop i Kemi och Torne lappmarker. Två bidrag till 1700-talets kyrkohistoria på Nordkalotten. 31 s. 1995. Pris: 50 kr.
40. Gennadij Kovalenko: SVERIGE OCH RYSSLAND UNDER 1600-TALET. Några episoder ur det politiska och kulturella livet. (Rysk text med korta resuméer på svenska). 41 s. 1995. Pris: 50 kr.
41. Sven Hansson: BYABÖN OCH BÖNBYAR I GAMLA UME SOCKEN. (Umeå, Sävar, Vännäs och Vindelns socknar). 106 s. 1996. Pris: 60 kr.